

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Sociální struktura a životní poměry obyvatel
Pardubic na počátku Československé republiky dle
Sčítání lidu 1921

Bc. Veronika Schiebelová

Diplomová práce

2021

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Veronika Schiebelová**

Osobní číslo: **H18359**

Studijní program: **N7105 Historické vědy**

Studijní obor: **Kulturní dějiny: Regionální**

Téma práce: **Sociální struktura a životní poměry obyvatel Pardubic
na počátku Československé republiky**

Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Základem diplomové práce se stane analýza sčítacích operátů vzniklých během sčítání lidu v únoru roku 1921.

V rámci výzkumu bude pozornost věnována demografické a sociální struktuře, kterou doplní prezentace životních poměrů obyvatel Pardubic. Výsledky analýzy budou dány do souvislosti s obecným společenským vývojem a konkrétní situací v Pardubicích v prvních letech existence Československé republiky.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **elektronická**

Seznam doporučené literatury:

BOHÁČ, Antonín, Hospodářské a sociální poměry republiky Československé ve světle sčítání lidu, Praha 1923.

BRONCOVÁ, Dagmar (ed.), Kniha o městě Pardubice, Praha 1999.

DEYL, Zdeněk, Sociální vývoj Československa 1918-1938, Praha 1985.

KŘÍŽ, Jaroslav, Pardubický adresář pro průmysl, obchod a živnosti, Pardubice 1931.

LACINA, Vlastislav, Formování československé ekonomiky 1918-1938, Praha 1985.

MŮCKE, Petr – RŮŽIČKOVÁ, Renáta – VANĚČEK, Jiří, Orličky dolů: Východní Čechy v dokumentech z období vzniku republiky, Zámorsk 2018.

Pod hvězdou Davidovou: Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti, Pardubice 2014.

PODDANÁ, Jana – NETUŠIL, Lubomír – KLIMPL, Miroslav, Pardubická zastavení: toulky městem s historickým ohlédnutím, Pardubice 2002.

POTĚŠIL, František Karel, Adresář města Pardubic spolu s průvodcem po městě a okolí, Pardubice 1911.

POTĚŠIL, František Karel – HAJN, Alois, Pardubice, Pardubice 1928.

ŠEBEK, František, Toulky historií Pardubic, Pardubice 2016.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková, Ph.D.**

Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2019**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2021**

---

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.

děkan

---

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích 30. listopadu 2020

Prohlášení autora

Prohlašuji:

Práci s názvem **Sociální struktura a životní poměry obyvatel Pardubic na počátku Československé republiky** jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 12. července 2021

Bc. Veronika Schiebelová v. r.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat zejména vedoucí mé diplomové práce Mgr. Šárce Nekvapil Jiráskové, Ph.D., za obrovskou podporu a pomoc, za užitečné rady a chvíle trpělivosti.

Děkuji také pracovníkům Státního okresního archivu v Pardubicích za vstřícnost a pomoc.

Na závěr bych ráda poděkovala všem pracovníkům Fakulty filozofické Univerzity Pardubice za nádherné roky strávené na univerzitě. Budu na ně vzpomínat s láskou. Děkuji za vše.

Abstrakt

Název: Sociální struktura a životní poměry obyvatel Pardubic na počátku Československé republiky

Předložená diplomové práce se zabývá analýzou sčítacích operátů vzniklých při sčítání lidu v únoru roku 1921. V rámci výzkumu bude pozornost věnována demografické a sociální struktuře, kterou doplní prezentace životních poměrů obyvatel Pardubic. Práce podrobně rozebírá výsledky analýzy a dává je do souvislosti s obecným společenským a hospodářským vývojem v Pardubicích v prvních letech existence Československé republiky.

Klíčová slova: sčítání lidu, hospodářství, československá republika, Pardubice, obyvatelstvo

Abstract

Name: Social Structure and Living Conditions of Inhabitants of Pardubice at the Beginning of Czechoslovakia

This diploma thesis deals with the analysis of census papers originated during the population census in February 1921. Demographic and social structure is included in the survey as well as the presentation of living conditions of inhabitants of Pardubice. The diploma thesis researches the results of the analysis in detail and puts them into context with the general social and economic development in Pardubice in the early years of existence of Czechoslovakia.

Key words: population census, economy, Czechoslovakia, Pardubice, inhabitants, population

Obsah

Úvod.....	1
Historie města.....	7
Od prvních písemných zmínek po rok 1491	7
Pernštejnská doba (1491–1560)	10
Doba komorního města po rok 1845	15
Město v 2. polovině 19. století	18
Stavební rozvoj.....	20
Průmyslový rozvoj	23
1. světová válka	30
První republika	32
Město po roce 1921	33
2. polovina 20. století	34
Sčítání lidu 1869–1910.....	36
Sčítání lidu 1921.....	37
Popis městských částí Pardubic v roce 1921 a jejich počet obyvatel dle sčítání lidu	41
Staré město	41
Zelené Předměstí	41
Zámek a Příhrádek	43
Bílé Předměstí	43
Karanténa	44
Sčítání lidu 1921 v Pardubicích	47
Pramen.....	47
Jméno a příjmení	47
Vztah k majiteli bytu	48
Věk	50
Místo narození.....	51
Domovská příslušnost	51
Národnost	53
Náboženské vyznání.....	55
Znalost čtení a psaní.....	59
Povolání (druh povolání, postavení v povolání, označení závodu).....	60
Výsledky sčítání lidu 1921 v Pardubicích.....	85

Závěr.....	90
Resumé	93
Příloha	94
Prameny.....	103
Literatura	105
Studie.....	108
Bakalářské práce	108
Internetové zdroje.....	108

Úvod

Město Pardubice leží v okrese Pardubice, v kraji Pardubickém a jsou hlavním správním centrem tohoto kraje. Svým počtem obyvatel k roku 2011, což bylo **90 764**¹ se řadí mezi deset největších měst České republiky. Město se člení na celkem 8 správních obvodů: Pardubice I – střed města, Pardubice II – Polabiny, Pardubice III – Dubina, Pardubice IV – Pardubičky, Nemošice, Drozdice, Žižín, Staročernsko, Černá za Bory, Pardubice V – Dukla, Pardubice VI – Staré Čívce, Svítkov, Lány na Důlku, Opočínec, Popkovice, Pardubice VII – Rosice nad Labem, Ohrazenice, Doubravice, Pardubice VIII – Hostovice. V roce 2011 bylo v Pardubicích sečteno celkem 44 537 mužů a 46 227 žen.² Spolu s Hradcem Králové tvoří Pardubice dvě hlavní správní centra východních Čech.

Pardubicemi protékají dvě řeky, které během historie města tvořily důležitou základnu. Labe, pramenící v Krkonoších a Chrudimka tekoucí z Železných hor, a právě v Pardubicích se vlévající do Labe. V prvním směru to byla základna hospodářská, kdy díky soutoku dvou řek bylo dnešní území města obydleno již od dob pravěkých, v druhém směru to byla výhodná stránka ekonomická, kdy za překročení brodu v místech dnešního zdymadla byl vybírán poplatek, a nakonec stránka hospodářská. Díky vodním tokům tak skvěle využitých Pernštejny byla v Pardubicích velmi vysoká úroveň vodního hospodářství.

V dnešní době můžeme považovat Pardubice za ekonomicky vyspělé město s převážně chemickým a elektrotechnickým průmyslem. Součástí průmyslového rozvoje a spadající svým založením do druhé poloviny 19. století jsou dva velké podniky v Pardubicích, a to Paramo a Pardubický pivovar. Akciová společnost Paramo bylo původně založeno Davidem Fantou jako David Fanto čistírna minerálních olejů a po roce 1948 bylo začleněno do národního podniku Paramo. Tento název zůstal dosud. Pardubický pivovar byl založen v roce 1871. Tyto dva podniky jsou do dnešních dob jedny z mála stále působících ve svém původním odvětví, které zároveň stojí na svém původním místě. Další z dosud nejdéle působících podniků je Explosia a.s., založený v roce 1928 a do roku 1934 podnik známý jako Československá akciová továrna na látky výbušné. V roce 1928 byl založen podnik Synthesia. Oba tyto podnik dodnes působí

---

¹Krajská správa ČSÚ v Pardubicích, Pardubice, Městské obvody v Pardubicích v datech Sčítání lidu domů a bytů, citováno dne 6. 7. 2021. Dostupné na:

https://www.czso.cz/csu/xe/mestske_obvody_v_pardubicich_v_datech_scitani_lidu_domu-_a_bytu_2011

² Tamtéž.

v Pardubicích a jsou známy v celém světě. Oba podniky se rovněž řadí mezi největší zaměstnavatele pardubického kraje.³ Za výrazného zástupce elektrotechnického průmyslu můžeme považovat hned dva velké podniky v Pardubicích, to je Foxconn a Panasonic. Společnost Foxconn začala působit v Pardubicích v roce 2000 a to hlavně skoupením krachující firmy Tesla. Tesla byla nastupující firma po společnosti Telegrafia, která působila v Pardubicích od roku 1922.⁴ Panasonic působí v MO Pardubice VI Staré Čivice od roku 2001.

Dne 27. března 2021 začalo jubilejní sčítání lidu, přesně sto let od prvního Československého sčítání lidu. Moderní doba přináší zcela nové způsoby, které ulehčují práci mnoha tisícům lidem a nám všem, kteří se sčítání účastníme, nabízí různé způsoby vyplnění. Letošní sčítání nám ukázalo znovu naprosto jiný životní styl, který se s rokem 1921 nedá v mnohém srovnat. Pro řadu lidí byla naprosto nevídaná věc zanést hrdě do sčítání své bezkonfesní vyznání. A dnes? Chcete mít ve vyznání jedi? Jak je libo, je to čistě na Vás. Český statistický úřad tento fenomén v roce 2011 na svých internetových stránkách okomentoval následovně: *„Stejně jako v řadě dalších zemí světa (Nový Zéland, Austrálie, Kanada, Velká Británie atd.) se i v České republice přihlásila řada lidí k morálním hodnotám rytířů jedi z filmové ságy Hvězdných válek. V České republice vyplnilo víru jedi 15 070 obyvatel.“*⁵

Rytíře jedi bychom určitě ve sčítání lidu 1921 nenašli, našli bychom ale spoustu jiných věcí, které jsou pro nás dnes již minulostí. Říká Vám něco volnomyšlenkářství? Poradili byste si, kdybych se Vás zeptala, co je to adjunkt? Chtěli byste vědět, kolik město zaměstnávalo metařů, nebo kde bydlel hlásič požáru? Mnoho věcí se dá ze sčítání lidu vyčíst a na mnoho dalších věcí není prostor ani v téhle, ani v mnohých jiných studiích, bakalářských pracích, nebo jiných diplomových pracích. Sčítání lidu nám může poskytnout pohled na město zmrazené v jednom aktuálním dni, v jedné aktuální noci.

---

³ Online citace, citováno dle 7. července 2021 ze stránek:
<https://www.pardubice.eu/o-pardubicich/prumysl-a-obchod/hlavni-zamestnavatele-v-okrese-pardubice-k-31-12-2010/>

⁴ Online citace, citováno dle 7. července 2021 ze stránek:
<https://www.vcm.cz/vystavy-a-expozice/webove-vystavy/telegrafia-babicka-tesly/>

⁵ Online citace, citováno dle 7. července 2021 ze stránek:
https://web.archive.org/web/20120104161044/http://czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011

Po vzoru monarchie sčítání lidu v roce 1921 mělo proběhnout 10 let po předchozím čili v roce 1920. Nebylo to, vzhledem k mnoha faktorům, možné, a tak proběhlo až o rok později. Státní úřad statistický, který měl tuto činnost na starosti, vznikl v roce 1919.⁶

Cílem mé práce je analýza dochovaných sčítacích operátů ze sčítání lidu z roku 1921 na území Pardubic. Výsledky analýzy budou dány do souvislosti s obecným společenským vývojem a konkrétní situací v Pardubicích v prvních letech existence Československé republiky. Město samo o sobě bylo v letech 1919–1920 v tíživé sociální situaci, hrozil tu zánik řady průmyslových podniků a tím ztráta mnoha pracovních míst.

Jsem si vědoma toho, že samostatné rozdělení různých profesních odvětví a jejich charakteristika není určitě věcí jednoduchou. Cílem předložené práce bylo charakterizovat hospodářskou a sociální situaci v Pardubicích na počátku Československé republiky a dát ji do souvislosti s tehdejším stavem země. Obyvatelstvo Pardubic bylo rozděleno do kategorií, z kterých budeme schopni posoudit největší potenciál v hospodářském rozvoji, množství dělníků a množství živnostníků, stav žen a jejich práce na počátku celkové emancipace ženského pohlaví. Pohled do zákulisí firem, továren, státních úřadů a obchodů. Pohled do rodin a posouzení psychiky lidí, kteří žili na počátku 20. let 20. století. Co bylo nejčastější zaměstnání žen? Byly Pardubice skutečně městem pošty a železnice? Na takové a jiné otázky jsem se pokoušela si odpovědět, proto byl zvolen způsob zpracování archů takový, jaký mi právě pro tyto otázky přišel nejvhodnější.

Dlouhou dobu jsem hledala vlastní cestu, jak archy zpracovat, jak zachytit věci, které jsem si zachytit přála a jak se vyvarovat naprostému utopení v téměř 20 kartonech obsahující sčítací archy. Ze začátku byla cesta jednoduchá: chtěla jsem všechny archy zpracovat v archivu, rovnou do mého počítače. Tato cesta se ale nezdála být ta správná a archy jsem začala kompletně fotografovat a zpracovávat doma do databáze Access. Tato databáze se ale nakonec také neukázala být šťastnou cestou. Nedokázala pojmout tolik informací. V květnu letošního roku jsem tedy celou databázi převracela do programu Excel.

Primárním zdrojem pro napsání diplomové práce byly sčítací archy uložené ve Státním okresním archivu v Pardubicích ve fondu Okresní úřad Pardubice.⁷ Celkově zde bylo uloženo 20 kartonů obsahující sčítací archy. Z archivu v Pardubicích jsem užila také jako zdroj Kronika

---

⁶ Nyní Český statistický úřad.

⁷ Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, kartony č. 20–40.

města Pardubic 1895–1933⁸ a protokoly o schůzích obecního zastupitelstva v Pardubicích 1918–1922⁹.

Z literatury navazující na sčítání lidu a vyšlé ještě ve 20. letech 20. století jsem využila například *Hospodářské a sociální poměry obyvatelstva republiky Československé ve světle sčítání lidu*¹⁰, jejichž autorem byl Antonín Boháč působící ve Státním úřadu statistickém a jeden z hlavních organizátorů sčítání lidu 1921 a 1930. Další publikací navazující na sčítání lidu byl také několikasvazkový statistický přehled sčítání lidu z roku 1921 vycházející v letech 1924–1927.¹¹ V této řadě jsem využila hlavně svazek první.

Z dostupné literatury, která se zabývá dějinami Pardubic jsem využila některé ze sešitů Klubu přátel Pardubic, který vznikl v roce 1965 a již řadu let vydává několikastránkové monografie z historie budov. Mohou se vázat k jednotlivým osobám, k historii budov, nebo k významným událostem.¹² Velkým zdrojem pro dějiny Pardubic jsou knihy dr. Františka Šebka, a to *Dějiny Pardubic svazek I.*¹³ z roku 1990 a *Toulky historií Pardubic* z roku 2016.¹⁴ Velice ceněným a významným zdrojem pro dějiny Pardubic v době Pernštejnské jsou hned tři publikace. Tou první je kniha Petra Vorla *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech*

---

8 Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv města Pardubic, kronika města Pardubic 1895-1933.

9 Státní okresní archiv Pardubice Archiv města Pardubic, Protokol o schůzích obecního zastupitelstva v Pardubicích 1918–1922, kn. 193, s.400.

10 BOHÁČ, Antonín. *Hospodářské a sociální poměry obyvatelstva republiky Československé ve světle sčítání lidu*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1923, Sbíрка přednášek pořádaných Českou národohospodářskou společností v období 1922–23.

11 Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, 1924
12

THEIN, Pavel. *Staré město, Město, Město v ohradě*, AB-Zet Pardubicka, sešit 33 Pardubice: Společnost pro rozvoj Pardubicka, 2004.

HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí*, aneb, Z centra města na periferii. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka.

HRSTKA, Josef – ŘEHÁČEK, Jan. *Pardubické městské řeky, mlýny a mosty*. Klub přátel Pardubicka, 2015. AB-Zet Pardubicka, sešit 57.

THEIN, Pavel et al. *Veselka: čp. 76 Zelené předměstí*, Klub přátel Pardubicka, 2008. AB-Zet Pardubicka; seš. 45.

KOTYK, Jiří. *Hotel Zlatá štika v Pardubicích: historie a současnost*. Klub přátel Pardubicka, 2016. AB-Zet Pardubicka; sešit 72.

THEIN, Pavel – HUŇÁČEK, Miloslav. *Městské divadlo Pardubice*. Pardubice: Klub přátel Pardubicka, 2004. AB-Zet Pardubicka; seš. 34.

KOTYK, Jiří – KOMÁREK, Petr. *Baron Artur Kraus: (1854-1930): ke 160. výročí jeho narození*. Pardubice, Klub přátel Pardubicka, 2014. AB-Zet Pardubicka.

13 ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic*. I. díl. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. Starší práce také POTĚŠIL, František Karel–HAJN, Alois. *Pardubice*, Pardubice 1928.

14 ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*, Pardubice. Helios Jiří Razskazov, 2016.

a Moravy.¹⁵ Tato publikace vyšla již ve dvou vydáních a doufejme, že se dočkáme i třetího. Druhou takovou publikací, ač se nevěnuje tolik historii Pernštejnského rodu právě v Pardubicích ale spíše o posledních členech tohoto rodu, je kniha docenta Pavla Marka *Pernštejnské ženy*.¹⁶ Velikost a slávu perňštejnské pozdní gotiky a renesance připomíná publikace docenta Vladimíra Hrubého *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích*.¹⁷ Od Vladimíra Hrubého jsem využila také soubor *Architektonické a stavební plány Pardubicka*.¹⁸

Dobu pobělohorskou ve světle *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651* dobře popisuje Jana Poddaná ve své studii *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 - město Pardubice*.¹⁹ Další významnou demografickou studií je studie Marie Mackové *Pardubice v době Josefinského katastru (1785)*²⁰ z roku 1993, kde přibližuje stav Pardubic a jejich obyvatel ve světle Josefinského katastru. Dějiny podniků a podnikání v Pardubicích zachytil ve své publikaci z roku 2007 *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*.²¹ Je to v podstatě jediná publikace svého druhu o Pardubicích, která se zaměřuje na vývoj průmyslu a průmyslových firem až do současnosti. V roce 2018 vyšla také publikace Jiřího Kotyka *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*, která čtivě pojednává o historii a současnosti pardubických hotelů, hospod a restaurací.²² Musím ovšem dodat, že Pardubice by si jistě zasloužily ucelenou monografii o dějinách a vývoji města hlavně pro období mezi lety 1648 a 1845.

Při psaní stěžejní části mé práce jsem se snažila hodně využít literaturu, která se vztahovala hlavně k tématu sčítání lidu a roku 1921. Pro národnostní otázku jsem využila publikaci *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*²³, která je dle mého velice povedenou ucelenou monografií pojednávající o problematice sčítáních lidu a národnostní otázce.

---

¹⁵ VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Vyd. 2. Praha, 2012.

¹⁶ MAREK, Pavel. *Pernštejnské ženy: Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*. Praha, 2018.

¹⁷ HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*. Pardubice, 2003.

¹⁸ HRUBÝ, Vladimír et al. *Architektonické a stavební plány Pardubicka*. Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 1999.

¹⁹ PODDANÁ, Jana. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – město Pardubice* In: *Východočeský sborník historický 4*, Východočeské muzeum, 1994. s. 91–102.

²⁰ MACKOVÁ, Marie. *Pardubice v době Josefinského katastru (1785)* In: *Východočeský sborník historický*, 1993, č. 5, s. 109–114.

²¹ BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice: Městské knihy, 2007.

²² KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*. Pardubice, 2018.

²³ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostravská univerzita, 2016.

K vývoji Československa ve 20. letech jsem se rozhodla využít publikaci *České země v éře první republiky (1918–1930)*²⁴ od Zdeňka Kárníka.²⁵ V ženské otázce jsem využila dvě velice zdařilé a základní publikace k tomuto tématu. První je kniha Mileny Lenderové a kolektivu *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*²⁶, která naprosto nevídaným způsobem mapuje dějiny ženy a dokáže odpovědět na mnoho položených otázek. Druhou knihou, kterou jsem využila hlavně pro otázku ženské práce, je kniha kolektivu autorek Bahenská, Heczková, Musilová, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*²⁷, která je dle mého velice hodnotným dílem a poskytuje ucelený pohled do proměn ženské práce hlavně v průmyslu a živnostech.

---

²⁴ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha, 2017.

²⁵ O této problematice píše také Zdeněk Deyl v publikaci *Sociální vývoj Československa 1918-1938* DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. 1. vyd. Praha, 1985.

²⁶ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

²⁷ BAHENSKÁ, M. – HECZKOVÁ, L. – MUSILOVÁ, D. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*. České Budějovice, 2017.

Historie města

Od prvních písemných zmínek po rok 1491

V polovině 13. století přichází do Českých zemí na pozvání Přemysla Otakara II. Řád cyriaků, který se někdy pravděpodobně okolo této doby usazuje také v Pardubicích. Doklad o jejich pobytu na území dnešních Pardubiček můžeme nalézt v listině papeže Bonifáce VIII., kterou zaštituje už zřejmě existující klášter (spolu se všemi ostatními kláštery cyriaků). Archeologické bádání umístilo klášter zhruba do míst vedle dnešního hřbitova v Pardubičkách.²⁸ Na tomto místě je dnes zarůstající zelená pláň, která by se měla v budoucnu stát archeologickou památkou a toto místo přiblížit obyvatelům Pardubic.

K prvním majitelům Pardubic se řadí Půta z Dubé. Půta náležel k Ronovcům, rodu, který pocházel ze severních Čech a v 13. století se rozrostl do různých částí Království Českého. Půtův otec, Hynek, patřil ve své době k nejvýznamnějším postavám u dvora. Svou závratnou kariéru započal již na dvoře Přemysla Otakara II., kde zastával funkci nejvyššího stolníka. Později zastával funkci nejvyššího komorníka a poté nejvyššího purkrabího pražského. Po koupi vsi Dubé, v níž postavil hrad, v roce 1257 nebo 1258, začal užívat přídomku z Dubé, který se stal rodovým. Půta z Dubé, již zmíněný nejstarší majitel Pardubic, byl Hynkovým druhým nejmladším synem. Z pramenů se bohužel nedá přesně dokázat, jestli byl Půta skutečně nejstarším majitel Pardubic z tohoto rodu, nebo jestli ves Pardubice vlastnil již jeho otec. Je to ale nejstarší majitel Pardubic z tohoto rodu, kterého zatím známe.²⁹

Zájmy rodu z Dubé se začaly po smrti Půty z Dubé obracet náhodským směrem. Pardubické panství pro ně ztratilo strategický význam a když se jim naskytl šance výměny Pardubic za hrad Vizmburk s Arnoštem z Hostýně, příliš neváhali. Vizmburk se lépe hodil do jejich rozrůstajících se mocenských zájmů na náhodském panství.³⁰ K této výměně mezi oběma rody došlo zřejmě ve 20. letech 13. století.

---

²⁸ HRUBÝ, V. – STANĚK, J. *Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Pardubice, 2000.

²⁹ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 41.

³⁰ Tamtéž, s. 46.

Původ rodu Arnošta z Hostýně a ze Staré zasadil Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české*³¹ do roku 1158, kdy jejich bájný předek Ješek, syn Kotoučův, bojoval s Fridrichem Barbarosou a Vladislavem II. u Milána. Zde získal Ješek do rodového erbu horní stříbrnou polovinu koně se zlatou uzdou na červeném pozadí ve skoku. Tento erb se vyskytuje na řadě míst v Pardubicích, ovšem jeho skutečný původní význam si můžeme jenom domýšlet. Nejstarší vyobrazení pochází z počátku 16. století a najdeme ho ve svorníku nad kruchtou kostela Zvěstování Panny Marie v dnešní Klášterní ulici.

Arnošt z Hostýně a jeho potomci začnou později používat jako první a poslední rod sídlící v Pardubicích přídomku z *Pardubic*. Arnošt z Hostýně začal na Pardubicku budovat svoje panství. V této době je také v Pardubičkách založen Arnoštem z Hostýně kostel sv. Jiljí pravděpodobně zamýšlený jako budoucí rodová hrobka. Arnošt ve své závěti, kterou sepisoval 29. prosince 1340, ustanovil svým dědicem a vykonavatelem jeho vůle nejstaršího syna Arnošta, který byl v této době již děkanem pražské kapituly. V této listině máme první zmínku o Pardubicích jako o městě. Nevíme přesný rok povýšení Pardubic na město, událo se ale zřejmě mezi lety 1332 a 1340.³² Arnošt z Hostýně a ze Staré umírá v roce 1341, nebo 1342. Hlavou rodu se stal budoucí pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.³³

Ačkoliv se Arnošt z Pardubic na panství pardubickém příliš nevyskytoval, významně se zasadil o jejich rozšíření. Do dnešních dob se zachoval z doby vlády pánů z Pardubic kostel Zvěstování panny Marie, o kterém již byla řeč v souvislosti s nejstarším vyobrazením erbu pánů z Pardubic. Tento kostel také v roce 1363 navštívil Karel IV.³⁴ Okolo kostela Zvěstování Panny Marie je také situován nejstarší pardubický hřbitov. Arnošt, jako velice zaměstnaný muž, pověřil správou svého panství mladšího bratra Viléma Flašku. Po Vilémovi Pardubice dostal do držení jeho syn Smil Flaška. V době panování pánů z Pardubic žila rytířská rodina zřejmě na menší vodní tvrzi, která byla zhruba v místech dnešního zámku.

Kdybychom se měli pokusit ekonomicky zhodnotit situaci tehdejšího pardubického panství, zcela určitě se tu pohybovali hlavně zemědělci. Další část obyvatelstva se nepochybně pohybovala mezi zemědělstvím a řemeslnictvím, kdy řemeslnictví bylo spíše jen tou méně

---

³¹ HÁJEK Z LIBOČAN, V. – LINKA, J. ed. *Kronika česká*, Praha, 2013.

³² ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic*. I. díl. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 49.

³³ ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*, Pardubice, 2016.

³⁴ THEIN, Pavel. *Staré město, Město, Město v ohradě*, AB-Zet Pardubicka, sešit 33 Pardubice: Společnost pro rozvoj Pardubicka, 2004.

významnější částí jejich obživy. Třetí skupinou by byli řemeslníci samotní, kterých patrně v Pardubicích s jejich rozvojem přibývalo, stále se ale nedalo hovořit o početné složce obyvatelstva. Na Pardubickém panství zřejmě fungoval zcela základní systém tržního hospodářství, kdy řemeslníci měli odbytiště mezi svými sousedy, a naopak zemědělci mohli naopak přebytek svých zemědělských produktů směňovat se řemeslníky právě za jejich výrobky. Zboží speciálnější bylo dováženo z okolních královských měst: Chrudimi a Hradce Králové. Pardubice stále zůstávaly v porovnání s těmito dvěma královskými městy městečkem.

Předhusitské období znamenalo pro okolí Pardubic rozsáhlý stavební vývoj. Již zmíněný významný Opatovický klášter kupuje v roce 1372³⁵ městečko Bohdaneč. Další klášterní iniciativou, tentokrát směřovanou od ženského benediktínského kláštera v Sezemicích, vzniká městečko Sezemice a dál od Sezemic také Dašice. Z těchto všech menších městeček okolo stále se rozšiřujících Pardubic, získávaly právě Pardubice postupně největší význam. Důvodů bychom mohli najít určitě mnoho. Patrně ten nejdůležitější bude významná poloha města: na soutoku dvou řek, mezi několika královskými městy, nebo na cestě z Čech na Moravu. V roce 1392 patřily do majetku pánů z Pardubic 4 městečka a 59 vesnic.³⁶

Po smrti Karla IV, za vlády Viléma Flašky ze Staré, Rychmburka a Pardubic, se začal hluboce měnit stav Českých zemí. Do země se dostala krize, která znamenala obrovské změny nejen pro pardubické panství. Několik let trvající vleklé spory mezi pány z Pardubic a králem Václavem IV. o údajnou odúmrt' vyvrcholily v roce 1391, kdy městečko Pardubic s řadou okolních vesnic získal od Smila Flašky Hanuš z Milheimu.³⁷

Nastává stoleté mezidobí, kdy se na pardubickém panství vystřídala majitelů rodů, z nichž můžeme jmenovat: Hanuše z Milheimu, Viktorina Bočka z Kunštátu a Poděbrad, Jan Hlaváč z Ronova a Mitrova a rod Mrzáků z Miletínka. Mrzáci z Miletínka pardubické panství vlastnili nejdéle, a to mezi lety 1436 a 1491. Z velkého zadlužení poslednímu Miletínského majiteli Pardubic panu Jiříkovi pomohl až příchozí moravský šlechtic, který od něj pardubické panství koupil. Vilém z Pernštejna. Ten v roce 1490 kupuje kunětickohorské panství od potomků Jiříka z Poděbrad a v roce 1491 i panství pardubické.³⁸

---

³⁵ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 54.

³⁶ Tamtéž. s. 55.

³⁷ Tamtéž, s. 57.

³⁸ ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*, Pardubice, 2016.

Krátce bychom se určitě měli zastavit i u husitských válek, které ve východních Čechách významně zasáhly do rozvoje klášterů: tři z nich totiž kompletně vymazaly z mapy; Opatovický klášter, Sezemický klášter a klášter cyriaků v Pardubičkách. Podrobněji se podíváme hlavně ten první, ačkoliv největší nemovitě doklady máme o ženském klášteře v Sezemicích.

Opatovický klášter byl jednou vypleněn v roce 1415, podruhé, v roce 1421 klášter napadl a vyplenil Diviš Bořek z Miletínka.³⁹ Jeho území si zabral a chystal se mu vládnout jako svrchovaný pán. Pod stejným nájezdníkem patrně skončil i ženský klášter v Sezemicích. Stejně dopadl také klášter cyriaků v Pardubičkách. Stejný osud čekal i hrad Kunětickou horu, která patřila pod správu Opatovického kláštera. V této nelehké době vládl na Pardubicích Viktorín Boček z Kunštátu a Poděbrad, otec Jiříka z Poděbrad, kvůli němuž se zřejmě husitská vojska městečku Pardubicích vyhnula. Opatovické panství, které před husitskými válkami čítalo okolo 90 vesnic, se rozpadlo. Hlavním nabyvatelem velké části zbytku tohoto majetku se stal Diviš Bořek z Miletínka. Diviš zemřel v roce 1438, avšak jeho potomci vládli Pardubicím, Kunětické hoře a dalším zhruba 15 vesnicím až do roku 1491.⁴⁰ Po vyplenění Opatovického kláštera se rozpadá největší dominium, které ve východních Čechách do té doby existovalo. Klášter se řadí také k první kulturní kolébce východních Čech.

Pernštejnská doba (1491–1560)

Rod pánů zubří hlavy, jak jej nazval ve své vynikající publikaci *Páni z Pernštejna*⁴¹ profesor Petr Vorel, byl jedním z nejstarších moravských rodů. Jejich doložená existence sahá až do počátku 13. století k jejich předkovi Štěpánovi, zeměpanskému úředníkovi. První písemná zmínka o Pardubicích pochází tedy ještě skoro o celé století později než samotná zmínka o předcích rodu Pernštejnů. Dokonce ještě 10 let před první písemnou zmínkou o Pardubicích se objevuje prvně predikát „z Pernštejna“ (1285)⁴².

Nebudu příliš dalece zabíhat do dějin tohoto rodu, jednoduše přeskočíme do posledních deseti let 15. století, kdy tento moravský rok překročil zemskou hranici mezi Čechy a Moravou.

---

³⁹ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 66.

⁴⁰ Tamtéž, s. 75.

⁴¹ VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, vyd. 2., Praha, 2012.

⁴² Tamtéž, s. 22.

Jak už bylo řečeno, Pernštejnský moravský rod překročil hranice Moravy v průběhu posledních dvaceti let 15. století. Vilém z Pernštejna, politik, voják, zdatný hospodář a správce svého panství, dokázal pernštejnský majetek nebývale rozšířit.⁴³

Vilém z Pernštejna ještě před svým příchodem na pardubické panství dokázal zcela výjimečným způsobem hospodařit na svých statcích a přivést do chodu jakousi „vnitřní ekonomiku“, kdy se snažil zajistit hlavně to, aby jeho panství dokázala být soběstačná a vše, co byla schopna si vyrobit sama, se nedováželo odjinud.⁴⁴ Patrně nejznámějším odvětvím, které dokázal pan Vilém přenést do úplně jiných rovin, bylo rybníkářství.⁴⁵ Obrovským zdrojem informací o velkolepé rybniční soustavě pánů z Pernštejna je nám hlavně „Registr rybniční“, který Vilém nechal založit v roce 1494 kvůli evidenci. Zápisy se tam vedly přesně jedno sto let čili se nám dochoval velice významný zdroj poznatků.⁴⁶

Ve východních Čechách začal Vilém také s rozsáhlou přestavbou řady svých panství. Mezi přestavbu hradů můžeme řadit Kunětickou horu, Litici, nebo Potštejn. Kunětickou horu zakoupil od potomků Jiříka z Poděbrad a o rok později se mu naskytla koupě také pardubického panství jako dědičného zboží.⁴⁷

Pardubické panství čekala pod správou Pernštejnů kompletní přestavba, která naprosto změnila podobu a ráz pozdně středověkého městečka. Vznikl zde rozsáhlý vodovodní systém, který vytvořil Vilém z Pernštejna kolem celého starého města i své budoucí rezidence a průběhem všech rekonstrukcí a všeho budování se z jeho východočeského sídla stala nedobytná rezidence, která neměla ve východních Čechách obdoby.⁴⁸ Do této postupující přestavby zasáhl v roce 1507⁴⁹ požár, který celou výstavbu prodloužil o další desetiletí. Zřejmě v roce 1511, kdy je datována reliéfní deska s pernštejnskou rodovou pověstí na Labské bráně pardubického zámku, byl dokončen rondelový opeňovací systém kolem zámku. Do dnešních dnů se jedná o pozoruhodnou ukázkou renesančního opevnění, která je výjimečná v celé Evropě. Další velice zajímavý doklad Vilémovi pozdně gotické zástavby můžeme nalézt v samotném starém městě,

---

⁴³ Tamtéž, s. 97.

⁴⁴ Tamtéž, s. 106.

⁴⁵ Tamtéž, s. 108.

⁴⁶ Tamtéž, s. 110.

⁴⁷ Tamtéž, s. 113.

⁴⁸ Tamtéž, s. 114.

⁴⁹ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 78.

kde se teprve v 2. polovině 20. století odhalila řada pozdně gotických malířských výzdob domů, které do dnešních dnů nesou vzácnou památku na postupnou přestavbu gotických Pardubic.⁵⁰

Hospodaření Viléma z Pernštejna samozřejmě neslo své ovoce. Město bylo přebudovááno, rozšiřovalo se a další městská práva a privilegia, které Pardubicím Vilém z Pernštejna zajistil, konkrétně například právo várečné, trhové, nebo hradební, měla za cíl přilákat do města co nejvíce nových obyvatel, hlavně kupců a řemeslníků, kteří zajistí jeho budoucí prosperitu. Úspěch zde měli nalézt hlavně zlatníci, kovoliti, soukeníci, nebo zbrojíři.⁵¹ Vilém také velice pečlivě sledoval péči svých poddaných o nové město a s nelibostí sledoval každé porušení jeho Správního řádu z roku 1512.⁵² Udržování čistoty před svými domy měli obyvatelé města nařízeno pod pokutou 5 bílých grošů, v roce 1519 už dokonce pod půl kopou míšeňských grošů.⁵³

Složení obyvatelstva v té době také zřejmě hodně zapříčinilo naklonění samotného pana Viléma a vůbec celého Pernštejnského rodu k protestanství. Kališníkům byl Vilémem poskytnut kostel Zvěstování panny Marie, který tu stál již od dob pánů z Pardubic a který byl pro tyto potřeby opraven. Katolíkům měl sloužit nově vybudovaný kostel sv. Bartoloměje, který dodnes nese nejstarší raně renesanční památku v Pardubicích, která také jako jediná renesanční památka pochází z doby Viléma. Jedná se o renesanční boční portál, který představoval tehdejší hlavní vchod do kostela a nad sebou nesl jednu z reliéfních desek s pernštejnskou rodovou pověstí. Kostel sv. Bartoloměje měl také sloužit jako rodová hrobka východočeské větve rodu Pernštejnů.⁵⁴ Obě tyto památky můžeme na kostele obdivovat dodnes.

Co se týče rodinného zázemí rodu pánů z Pernštejna, pan Vilém se oženil před rokem 1485 s Johankou z Liblic (?–1515) se kterou zplodil jednu dceru Bohunku (1485–1549) a dva syny; již zmíněného Jana (1487–1548) a Vojtěcha (1490–1534). Po smrti svého otce se majetek dědil mezi oba syny, a byl to právě mladší Vojtěch, který zdědil pardubické panství a začal jej využívat jako svoji rodovou rezidenci.

---

⁵⁰ HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548: malířství a sochařství*, Pardubice, 2003.

⁵¹ VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, vyd. 2., Praha, 2012. s. 126.

⁵² Tamtéž, s. 121.

⁵³ Tamtéž, s. 122.

⁵⁴ Tamtéž, s. 124.

Mladý Vojtěch z Pernštejna po svém otci zdědil významný post nejvyššího hofmistra Království českého, což bylo ovšem ještě za jeho smrti a do té doby sídlil na hradu Hluboká v jižních Čechách. Až po smrti svého otce přesídlil do Pardubic a začal se titulovat *Vojtěch z Pernštejna a na Pardubicích*. Ze svého prvního manželství s Markétou z Postupic měl jednoho syna, Ludvíka, který ovšem zřejmě jako batole zemřel. Podruhé se po smrti Markéty oženil s Johankou z Vartmberka. Z tohoto manželství se narodily dvě dcerky: Bohunka a Anna. Vojtěch rozšiřoval své východočeské panství svědomitě po vzoru svého otce.⁵⁵

Vojtěch, ač připraven na smrt svojí závětí, zemřel velice nečekaně, 17. března 1534 v Praze, ve věku 44 let. Zůstává také jako jediný perňštejnský pán žijící na pardubickém panství pochován v kostele sv. Bartoloměje, kde si ještě před svou smrtí nechal zhotovit překrásnou mramorovou tumbu.⁵⁶

Jako jediný dědic Vojtěcha z Pernštejna byl ustanoven jeho bratr Jan. Podobně jako Vojtěchovi zajistil i jemu otec Vilém postavení, které bude hodno jeho osoby, byla to pozice nejvyššího komorníka zemského soudu v Brně, poté se stal dokonce nejvyšším moravským hejtmanem. Vojtěch se svou rodinou trvale žil na moravském Tovačově, jeho oblíbenou destinací byl ale také hrad Helfštejn, nebo Prostějov. Po bratrově smrti přesídlil Jan na pardubické panství, kde pokračoval v rozsáhlých renesančních úpravách. Ta největší renesanční přestavba ovšem přišla až po nejničivějším požáru 16. století v Pardubicích, kdy v roce 1538 popelem lehlo prakticky celé město.

Janova rodina byla o poznání širší než ta Vojtěchova. Janova první manželka byla sestrou Vojtěchovy první manželky, ale stejně jako ona brzy zemřela. Nicméně z tohoto prvního manželství se narodily čtyři dcery: Markéta, Kateřina, Marie a Johana. Anna, Janova první manželka, zemřela v roce 1526 a již za dva roky se Jan oženil s Hedvikou ze Šelmberka. Ačkoliv nevěsta byla stejná věková kategorie jako Janovy dcery z prvního sňatku, manželství bylo šťastné a také splnilo účel. Janovi a Hedvice se v průběhu 4 let narodili hned tři synové: Jaroslav (1528–1560), Vratislav (1530–1582) a Vojtěch (1532–1561). Hedvika zemřela nedlouho po narození posledního z jejich dětí: dcery Kateřiny. Z politických a majetkových

---

⁵⁵ VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, vyd. 2., Praha, 2012, s. 144.

⁵⁶ HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*, Pardubice, 2003, s. 30.

důvodů se Jan rozhodl oženit i potřetí. Jeho třetí ženou se stala Magdalena Szekelyová z Ormosdu.

Jan z Pernštejna v průběhu svého panování v Pardubicích započal s ohromnou renesanční přestavbou po ničivém požáru v roce 1538.⁵⁷ Ojediněle se nám na domech na starém městě dochovala výzdoba jak pozdně gotická, tak i renesanční. Ta byla odhalena teprve při restaurátorských pracích v 2. polovině 20. století a dodnes nám tedy zanechala jedinečnou možnost sledovat vývoj perňštejnské výstavby.

Za Janova panování se město stalo centrem protestantské šlechty u nás. Cesty, kterými museli hosté za pánem z Pernštejna a na Pardubicích jet, byly honosně budovány a upravovány, aby každý viděl slávu a velikost perňštejnského rodu. Na jeho rodovém sídle vznikla překrásná renesanční výmalba, z které bychom měli určitě jmenovat alespoň *Zákon a Milost*⁵⁸, která je dodnes zachycena na stěně Mázhausu v Rytířských sálech pardubického zámku. Tvoří jedinečný doklad velké náklonosti Jana z Pernštejna k protestanství. Námět *Zákona a Milosti* pochází z dílny Lukase Cranacha staršího.⁵⁹

Jan z Pernštejna umírá 8. září 1548 v Hrušovanech u Brna, kde měli Pernštejnové panství na pomezí Moravy a Dolních Rakous. Byla to pohodlná zastávka na cestě do Vídně. K otcovu loži přispěchali synové Jaroslav a Vojtěch, Vratislav se nacházel ve Španělsku.⁶⁰ V době otcovi smrti bylo nejstaršímu z bratří pouhých dvacet let a převzal zodpovědnost za dva mladší bratry a jednu sestru. Rodový majetek Pernštejnů byl dočasně držen mezi bratry v rámci bratrského nedělu.⁶¹ Při dělení v roce 1555 získal pardubické panství a Potštejn nejstarší bratr Jaroslav.⁶²

Rod Pernštejnů se ale již před smrtí Jana z Pernštejna řítí do dluhových pastí. V roce 1560, kdy je pardubické a kunětickohorské panství prodáno císaři Ferdinandovi za 400 000 kop grošů míšeňských, čítal tento dluh Jaroslava z Pernštejna věřitelům celých 450 000 kop grošů míšeňských.⁶³ Z prodejní částky za obě panství neviděl tedy Jaroslav nic. V té době se nacházel v Itálii, kam měl uprchnout před věřiteli a zde v mladém věku 31 let 27. července 1560 zemřel.

---

⁵⁷ HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*, Pardubice, 2003, s. 35.

⁵⁸ Tamtéž, s. 40.

⁵⁹ Tamtéž, s. 70.

⁶⁰ VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, vyd. 2., Praha, 2012, s. 176.

⁶¹ Tamtéž, s. 186.

⁶² Tamtéž, s. 189.

⁶³ Tamtéž, s. 190.

Tato událost, kdy mladý Pernštejn u prodeje svých majetků s jeho věcmi a perňštejnskou výbavou nebyl, mohla zapříčinit to, že se nedochovaly žádné seznamy ani výpisy majetku, který se tu na zámku nacházel.

Doba komorního města po rok 1845

Pod kaplí Klanění tří králů bychom našli jedinou věc, která se nám z perňštejnského movitého majetku na zámku v Pardubicích dochovala. Perňštejnská truhla byla nalezena poprvé od 16. století v roce 1854 úředníkem pardubického velkostatku. Zápisy pak o ní mlčí. Podruhé objevena byla v roce 1931 Adolfem Jungem, správcem zámku. Ten na ní našel podpis a letopočet úředníka velkostatku z roku 1854. Perňštejnská truhla, 3,5m x 1,5m, z posledních poznatků dokonce doplněna o řadu zajímavých poznatků – truhla je vytvořena z jednoho dubového dřeva a vydlabána pravákem. Má pět zámků, z nichž každý měl svůj vlastní originální klíč a tyto klíče měli různí úředníci pardubického panství, aby se zajistila proti zlodějům. Umístění truhly pod svatostánek božím mělo své jasné odůvodnění; jít sem krást si dovolil málokdo.⁶⁴

Po roce 1560, kdy císař Ferdinand I. zakoupil pardubické panství pro svého syna Maxmiliána, se z něj stalo komorní město. Ačkoliv Jaroslav z Pernštejna uprchl z Českých zemích dost chvatně před svými věřiteli a zanechal panství v obrovských dlužích, na životě na kunětickohorském a pardubickém panství to ještě nebylo tolik znát. Měl být řádně obnoven chod celého panství, měla být věnována pozornost údržbě perňštejnských rybníků a celistvosti úřednických aparátů. Význam rybníkářství začal zvolna poté přesto klesat.⁶⁵ Význam rybníkářství začal zvolna poté přesto klesat.⁶⁶ V 70. letech 16. století započal rod Habsburků s přestavbou zámku. Tou byl pověřen Ulricco Aostalli a během této doby byl zámek obohacen o další patro, přibyl hlavní renesanční štít a na malém vnitřním nádvoří byla zhotovena arkáda.⁶⁷ Tento stavební počín vštípil pardubickému zámku jeho dnešní charakteristickou podobu.

Město Pardubice bylo v této komorní době tvořeno čtyřmi hlavními městskými částmi, jejichž název zůstal dodnes. Jednalo se o dnešní Staré město se zámkem (ještě uzavřeno

---

⁶⁴ Konzultace perňštejnské truhly uložené pod kaplí Klanění tří králů na zámku v Pardubicích jako sbírkového předmětu s Mgr. Michalem Hambálkem, kurátorem Východočeského muzea v Pardubicích.

⁶⁵ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 140.

⁶⁶ Tamtéž, s. 142.

⁶⁷ HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*, Pardubice, 2003, s. 40.

v pernštejnských hradbách), Zelené Předměstí směrem na Přelouč a dále na Prahu (hlavně dnešní třída Míru a její přilehlé okolí) a Bílé Předměstí (pojmenováno dle Bílé brány).

Náklady na honosné přestavby měly putovat hlavně z pokladny pardubického panství, a tak se hledaly stále nové a nové zdroje příjmů. Jedním z těch hlavních se v Pardubicích stalo pivovarnictví. Dvory okolo Pardubic (Máteřov, Hradiště, Vystrkov atd.)⁶⁸ měly produkovat obilí hlavně tedy pro potřebu panského pivovaru a plodiny pro chod panství. Většina dnešních okolních vesnic se v této době konce 16. století řadila mezi dvory pardubického panství (již zmíněný Máteřov, Hradiště, Vystrkov, ale také Čívice, Mikulovice, Tuněchody, Pardubičky atd.) Z dnešního pohledu se jedná o vesnice velice blízké městu Pardubice, vzdálené do pár kilometrů.

V této době bychom mohli charakterizovat ekonomickou základnu města Pardubic jako vcelku zdařilé pokračování předchozí éry. Z města vymizely pouze ony dílny, které byly přímo závislé na pobytu šlechtického pána ve městě (mohli to být například platněři, kovolitecké hutě a podobně). Na velice vysoké úrovni byli pardubičtí nožíři, jejichž výrobky měly patřit mezi velice vyhledávané zboží v celých Čechách.⁶⁹ Město svojí charakteristikou stále patřilo mezi řemeslnicko-zemědělské oblasti.

Éru prosperity a demografického vývoje zakončila Třicetiletá válka. Staré město ani zámek sice za této války (konkrétně v průběhu rakousko-švédské etapy) nebyly dobyty, ale městská předměstí, která tu do té doby vzkvétala, utrpěla největší ztráty. Za největšího útoku švédských vojsk, 25. října 1645, pod velením generála Lennarta Torstensonova vyhořela i část starého města. Počet obyvatel tehdy mohl klesnout až o polovinu.⁷⁰

Po třicetileté válce, v roce 1651, byl zřízen Soupis obyvatel podle víry, jeden z prvotních záznamů obyvatelstva, jeho složení a samozřejmě dle názvu jeho víry. Soupis vznikl v rámci rekatolizace a měl nahlédnout do stavu obyvatelstva po dlouhém válečném období, ale hlavně zhodnotit rekatolizační snahy. V případě nekatolíků pramen udával naději na jejich obrácení se zpátky do římskokatolické církve.⁷¹ Soupis uvádí pro město Pardubic 872 osob⁷². Jana Poddaná

---

⁶⁸ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. s. 142.

⁶⁹ Tamtéž, s. 149.

⁷⁰ Tamtéž, s. 150.

⁷¹ PODDANÁ, Jana. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – město Pardubice*. In: *Východočeský sborník historický* 4, 1994. s. 92.

⁷² Tamtéž, s. 93.

ovšem ve své studii *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – město Pardubice*⁷³, uvádí, že je tu problém s nezapočtenými dětmi v tzv. „předzpožděným“ věku.⁷⁴ Dále autorka upozorňuje vynechání židovského obyvatelstva, jejichž náboženská obec v době konání Soutpisu „s jistým rizikem odhadu mohla činit asi 30 osob.“⁷⁵

Jana Poddaná ve své studii také charakterizovala sociální strukturu tehdejšího obyvatelstva. Největší podíl zastupovalo měšťanstvo (35,3 %), pod nimi byli podruhoví (17,8 %) dále čeledí (14,4 %), tovaryši (13,9 %) a vrchnostenská úředníci (3,6 %). Poslední z těchto skupin je nazvána jednoduše *obyvatel* a zahrnuje zbytek „obyčejných“ lidí bez zaměstnání (15,0 %).⁷⁶

V roce bylo rozhodnuto o zbourání původních pernštejnských hradeb, které byly nahrazeny pásem jezdeckých kasáren. Tento pás vedl celou dnešní ulicí Jahnovou a končil u kostela sv. Bartoloměje. Kasárny ošklivým způsobem odřízly staré město od jeho předměstí. Vývoj Pardubic se začal pomalu znovu stavět na nohy na počátku 19. století. Vyrostly nové ulice (například Karlova, pojmenována po písaři, která je dodnes jednou z hlavních tepen vedoucích k starému městu) byly zakládány nové osady (Familie, Studánka, Jesenčánky).

V roce 1785 byl vyhlášen „*Nejvyšší patent císaře Josefa II. ze dne 20. dubna 1785 o reformě pozemkové daně a vyměření půdy*“⁷⁷ Jako novinku tento patent již nedělal rozdíly mezi právním postavením rustikálu a dominikálu. Za základ vyměřování stanovil technicky definovatelnou půdu katastrální obce, nikoli panství jako obvykle.⁷⁸ Arch je rozdělen na 29 „platů“, z nichž je každý katastrálně uzavřen. V tomto katastru se dozvídáme rozlohu katastru města Pardubic, jejich možné využití, výnosy, nebo plochy rybníků. Co se týče samotné struktury města, dozvídáme se tu hodně o charakteristice zástavby, nikoliv o počtu obyvatel. Docentka Marie Macková ve své studii *Pardubice v době Josefského katastru (1785)*⁷⁹ udává, že dle katastru ve město stálo 337 domů. (Staré město 118 domů, Zelené Předměstí 96 domů, Bílé Předměstí 123 domů)⁸⁰. Charakter zástavby byl převážně řemeslnický a zemědělský a v době Josefského

---

⁷³ Tamtéž, s. 93.

⁷⁴ Ve své studii Jana Poddaná odhaduje, že z celkového součtu osob mohlo být vynecháno až 300 dětí. Tento údaj vypočítala z průměrného přírůstku dětí v pardubické matrice zavedené v roce 1633. Na tento údaj se ovšem znovu dívá kriticky z důvodu nevědomosti případného úmrtí těchto dětí.

⁷⁵ PODDANÁ, Jana. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – město Pardubice* In: Východočeský sborník historický 4, 1994. s. 91–102.

⁷⁶ Tamtéž, s. 98.

⁷⁷ BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 21. století*. 1. vyd. Praha, 2007.

⁷⁸ Tamtéž, s. 41.

⁷⁹ MACKOVÁ, Marie. *Pardubice v době Josefského katastru (1785)* In: Východočeský sborník historický, 1993, č. 3, s. 109–114.

⁸⁰ Tamtéž, s. 110.

katastru v Pardubicích nebyla žádná větší manufaktura, nebo dílna, která by zajišťovala dálkový obchod.⁸¹

Město v 2. polovině 19. století

19. století je dodnes často pojmenováno jako „*století páry*“, avšak zemědělský vývoj v Českých zemích v této době spíše stagnoval. Stále velkou část tvořilo převážně zemědělské obyvatelstvo, manufakturní výroba se v Českých zemích začala prosazovat výrazně hlavně v 2. polovině 19. století.⁸²

Na pardubickém panství do druhé poloviny 19. století žilo stále převážně obyvatelstvo, které se živilo řemeslnictvím, nebo zemědělstvím. Život ve městě začaly v první polovině 19. století rozdmýhávat hlavně přicházející parforní hony, které se staly velice oblíbenou zábavou „smetánky“ z celého Rakouského císařství, později Rakouska-Uherska. Po značném osekání pravomocí cechů a jejich následném zrušení, se zrušením nevolnictví⁸³ a později samotným poddanstvím, se řemeslnický a manufakturní život rozvolňoval a postupně vzkvétal. Svobodné cestování mezi městy umožnilo velkému počtu obyvatelstva možnost se odstěhovat do větších měst za práci. Pardubice sice mezi taková větší města nepatřily, ale i tady mohli nově příchozí nalézt uplatnění. Parforní hony, o kterých již byla řeč výše, přilákaly do města řadu živností, které profitovaly na pobytu šlechticů v Pardubicích. Své uplatnění tu mohli najít krejčí, ševci, kopytáři, sedláři, výrobci holí, nebo třeba kloboučníci.

V polovině 19. století, v roce 1845, ještě přesněji 20. srpna 1845, se Pardubice staly svědkem vskutku revoluční události. Na provizorně zbudovaní pardubické nádraží přijel historicky první vlak. Zavedení železnice do Pardubic zapříčinilo druhý největší demografický rozvoj od dob Pernštejnů.⁸⁴ V roce 1869 byly Pardubice dle Historického lexikonu obcí České republiky členěny na celkem 5 částí: Pardubice, Zelené Předměstí, Bílé Předměstí, Vystrkov a Zámecký okres.⁸⁵

---

⁸¹ Tamtéž, s. 111.

⁸² BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, 2007. s. 10.

⁸³ Tamtéž, s. 15.

⁸⁴ ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Vyd. 1. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990.

⁸⁵ RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*, Praha: Český statistický úřad, 2006. Svazek 1. s. 387.

V této době se začínáme setkávat s řadou pardubických osobností, které jsou dodnes výrazně ve městě připomínány. Spojen s příjezdem prvního vlaku je v Pardubicích nepochybně Ing. Jan Perner (1815–1845). Ačkoliv Perner nebyl pardubickým rodákem, jeho rodiče v době jeho kariéry u železnice vlastnili v Pardubicích mlýn Valcha⁸⁶. V letech 1843–1845 byla projektována železnice z Olomouce do Prahy, přes Pardubice, která měla zajistit železniční spojení s Vídní. Jan Perner se stal projektantem úseku z České Třebové do Pardubic a také stavbyvedoucím úseku z Kojic do Prahy. Jan Perner se také stal členem *Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách* a na jeho návrhy byla v Praze založena první Průmyslová škola. Čekal ho ovšem velice pohnutý osud. 9. září 1845 jel vlakem z Chocně do Pardubic a za choceňským tunelem se z vlaku vyklonil (zřejmě cosi kontroloval) tak nešťastně, že se uhodil do hlavy a na následky zranění 10. září 1845 v domě svých rodičů u mlýnu Valcha umírá. Dnes je pochován na pardubickém městském hřbitově.

První budova pardubického nádraží stála mnohem blíže dnešního podjezdu na 17. listopadu, než stojí ta dnešní, v pořadí již čtvrtá. Stavba této první budovy byla zahájena v roce 1844⁸⁷, hala byla dlouhá 42 metrů a byla v ní i poštovní výpravna s byty pro zaměstnance. Z této haly vedla vkusná krytá cesta do nástupní haly, kterou procházely dvě koleje. Celý areál měl také soběstačné technické zázemí (výtopna, dílny na opravy, strojírna, parní strojírna atd.). Toto původní první pardubické nádraží, na které přijel onen první vlak 8. srpna 1845 máme zachyceno jen na pár kresbách. Na fotografiích můžeme dodnes obdivovat druhé pardubické nádraží, které stálo na dnešní Hlaváčově ulici. Slavnostně otevřeno bylo 14. dubna 1859 a navrhl ho architekt Karl Schumann.⁸⁸ Ani toto nádraží ale brzy potřebám města nedostačovalo, a tak se rozhodlo o třetí přestavbě. Přestavba probíhala v letech 1906-1908 a součástí nádraží se nově stala také velká budova pošty, která nám dodnes také jako jediná část tohoto nádraží zbyla. V roce 1944 bylo nádraží těžce poškozeno při spojeneckých nálezech a jeho provoz už nebyl možný. Čtvrté nádraží bylo postaveno ještě dále po kolejích směrem na Prahu, na dnešním Pernerově náměstí a bylo dáno do provozu v roce 1958. Architektem je Karel Řepa.

---

⁸⁶ Stál v místech dnešní Pernerovy ulice.

⁸⁷ HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka. s. 65.

⁸⁸ Tamtéž, s. 68.

Stavební rozvoj

Velký rozvoj průmyslu a s ním i mohutný přísun obyvatel do Pardubic vyžadoval budování nových pardubických čtvrtí. Se stavebním vývojem města začneme v jeho středu, u dnešního Pernštýnského náměstí.

Pernštejnské hradby, které vedly okolo celého starého města a chránila je ještě Pernštejniny vytvořená *městská strouha*, byly zbořeny na konci 18. století. Bylo rozhodnuto, že jejich místo vyplní pás jezdeckých kasáren, který obepínal město na skoro původní rozloze, jako předtím hradby.⁸⁹ Přes městskou strouhu vedl až do roku 1886 dřevěný most, poté byl nahrazen železným.⁹⁰ V roce 1894 bylo rozhodnuto o zboření jezdeckých kasáren a jejich přesunutí na místo dnešního Masarykova náměstí, tehdejšího konce města. Mezi lety 1910 a 1912 bylo rozhodnuto o zrušení městské řeky, které tekla od dnešního Prokopova mostu přes Chrudimku, obtékala město přes dnešní náměstí Republiky, kopírovala dnešní Sukovu třídu, kde se dál vlila do Labe. Tento krok vedl k budoucímu vzniku dnešního náměstí Republiky.

Město se otevřelo budoucí nové výstavbě. V roce 1907 byl položen základní kámen dnešního Městského divadla, o jehož vybudování se v Pardubicích usilovalo již od roku 1880. Stavba divadla přímo souvisí s kulturním rozvojem a vznikem divadelního spolku. Samotná budova měla původně stát ještě o pár metrů dál směrem do Karloviny, na místě budoucí Rakousko-Uherské banky, nakonec byla budova umístěna do ohybu městské strouhy. Divadlo bylo slavnostně otevřeno 11. září 1909.⁹¹

Ani Královská třída⁹² nezůstala pozadu a jako jedna z hlavních městských tepen se začala honosně rozrůstat. Původní převážně jednopatrové domy byly postupně přestavovány. Již od poloviny 17. století stával na konci budoucí Královské třídy zájezdní hostinec Veselka, který byl během desetiletí několikrát přestavován. Od počátku 19. století hostinec vlastnila rodina Kašparova.⁹³ Na fotografiích je nejstarší verze zachycena v 2. polovině 19. století a jedná se pravděpodobně o přestavbu provedenou roku 1835 Františkem Kašparem. Postupně se z Veselky stal velice vyhlášený a navštěvovaný hostinec, ke kterému byl v roce 1905 přistaven

---

⁸⁹ Od kostela sv. Bartoloměje po kostel Zvěstování panny Marie.

⁹⁰HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí*, aneb, Z centra města na periferii. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka. s. 40.

⁹¹ Tamtéž, s. 42.

⁹² Královská třída, dnešní třída Míru, nesla toto pojmenování od roku 1874, kdy Pardubice navštívil František Josef I. Naproti tomu dnešní třída 17. listopadu byla pojmenována po jeho ženě Alžbětě tedy Alžbětina třída. Po vzniku republiky se Královská třída přejmenovala na Wilsonovu třídu a Alžbětina na Masarykovu třídu.

⁹³ Z této rodiny pocházel také jeden z prvních českých aviatiků Jan Kašpar.

sál Odeon a v roce 1915 kino Imperial. Za Veselkou, v místech dnešního domu služeb, byla také roku 1879 postavena pardubickou židovskou obcí synagoga⁹⁴, kterou projektoval architekt František Schmoranz.⁹⁵

První vyšší patrový dům byl v Pardubicích postaven v roce 1897, kdy byl to Krudencův palác – dnešní Hybský. Stavitel Krudenc stavbu zamýšlel jako ubytování pro hosty parforsních honů, ani ne za rok ale zkrachoval a dům byl nucen prodat.⁹⁶ Dodnes je ovšem dominantou této části třídy Míru. Ráz budoucího náměstí Republiky byl postupně dotvořen v dalších desetiletích, ačkoliv s jeho dostavbou se počítalo mnohem dříve. Většinu plánů zhatila první světová válka. Takto zde postupně vyrostla Městská spořitelna⁹⁷ (1917) Ředitelství pošt a telegrafů⁹⁸ (1924), Anglobanka⁹⁹ (1925), hotel Grand¹⁰⁰ (1931), nebo Městské průmyslové muzeum¹⁰¹ (1931).

V roce 1908 byla narušena výška přízemních domků na Královské třídě budováním tří secesních domů čp. 109 *Francův (Z Merkura)*, čp. 110 *Waltrův (U Lva)* a čp. 763 *Hostovského*.¹⁰² Tyto domy patří do dnešních dob k pár jedinečným secesním památkám v Pardubicích. V roce 1911 byla na Královské třídě zřízena první oficiální budova pošty, která byla v roce 1935 přestavěna Ladislavem Machoněm do dnešní podoby. Další výraznou stavbou tohoto stavitele na Královské, tehdy již Wilsonově třídě, se stala pasáž postavena v roce 1925.

Směrem k novému nádraží se již od poloviny 19. století uvažovalo o založení nové části města, která by ho rozšířila západním směrem, na Zelené Předměstí, a měla reagovat na stále se zvyšující počet obyvatel. V roce 1880 byla pro toto budoucí nové město postavena hned za hostincem Veselka I. Novoměstská škola. Škola vytvářela společně se synagogou a pomníkem bratranců Veverkových, který před ní stál od roku 1883, menší náměstí. Budova školy ovšem svému původnímu účelu nesloužila dlouho. Na konci 19. století ji pohltil areál kasáren, který

---

⁹⁴ Synagoga byla zbořena v roce 1958.

⁹⁵ ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*. Pardubice, 2016. s. 126.

⁹⁶ HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka. s. 34.

⁹⁷ Projektoval František Roith.

⁹⁸ Samotná instituce byla do Pardubic přesunuta již v roce 1919, budovu získala o pět let později a jejím architektem byl Ladislav Machoň.

⁹⁹ Projektoval Josef Gočár. Dnešní Komerční banka.

¹⁰⁰ Projektoval Josef Gočár.

¹⁰¹ Projektoval Karel Řepa.

¹⁰² HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka. s. 35.

sem byl přesunut od starého města. Jako náhradu za zabránění této budovy nechalo město zřídit II. Novoměstskou školu, dnešní Štefánikovu.

Městské části se v druhé polovině 19. století značně rozšiřovaly. Jejich počet se ovšem nikdy pořádně neustálil a neustále se proměňoval. V roce 1869 bylo město děleno na 5 částí (Bílé Předměstí, Staré město, Zámecký okres, Zelené Předměstí a Vystrkov). Rok 1880, tedy o pouhých 11 let později, již zahrnuje 10 osad. Jednalo se o Bílé Předměstí, Famílie I a II, Hůrka, Jesničanky, Staré město, Svatá trojice, Vystrkov, Zámecký okres, Zelené Předměstí. Na tomto rozvoji okolních přilehlých osad je dobře vidět, že počet obyvatel v Pardubicích stoupal.¹⁰³ V prvním sledovaném roce 1869 je počet obyvatel v lexikonu uveden 8 197¹⁰⁴ (pokud bychom počítali pouze město a osady k němu v tomto roce přidružené) v roce 1880 bylo obyvatel již 10 292¹⁰⁵.

Od 40. let 19. století vznikaly první plány na rozšiřování stávajícího města o město *Nové*. Pražské gubernium počítalo se stále větším významem Pardubic a v plánu bylo vytvořit z nich prosperující průmyslovou aglomeraci, která svým rozvojem předčí obě královská města Chrudim i Hradec Králové. Tento počín se zatím, díky málo rozšířenému průmyslu, nepodařilo realizovat.¹⁰⁶ Antonín Wendl v roce 1869 na přání městské rady vytvořil situační plán, který měl navrhnout vhodnou kompozici rozrůstajícího se *Nového* města, protože o jeho pozemky byl stále větší zájem.¹⁰⁷ O parcely v místech dnešní Palackého ulice žádal dokonce David Fanto, když hledal vhodné místo pro stavu petrolejky. Pozemky mu nebyly postoupeny, ale jako kompenzace mu byly nabídnuty jiné, více západním směrem. Tam stojí pokračovatel Fantových závodů, Paramo, dodnes. V roce 1882 připravil profesor Antonín Barborka (1835-1891)¹⁰⁸, člen městského zastupitelstva, společně s Ing. Františkem Leiským první regulační plán Pardubic.¹⁰⁹ Tento plán řeší vzájemné vztahy stávajících i budoucích ulic.

---

¹⁰³ RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. Praha: Český statistický úřad, 2006, svazek 2, s. 387.

¹⁰⁴ RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. Praha: Český statistický úřad, 2006, svazek 1, s. 524.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ HRUBÝ, Vladimír et al. *Architektonické a stavební plány Pardubicka*. Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 1999. s. 16.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 17.

¹⁰⁸ Antonín Barborka byl profesor Reálné školy v Pardubicích, jedním ze zakladatelů pardubické Městské spořitelny a dle jeho regulačních plánů byla také navrhována čtvrť Skřivánek a nové městské hřbitovy. Na nich je Antonín Barborka také pohřben.

¹⁰⁹ HRUBÝ, Vladimír et al. *Architektonické a stavební plány Pardubicka*. Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 1999. s. 16.

Do roku 1914 zde vznikla řada několikapatrových obytných budov, které jsou dodnes dědictvím městské zástavby konce 19. století a *Nové město* je jednou z mála pardubických čtvrtí, která byla vytvořena dle přesného plánu.¹¹⁰ Stavební počiny na Novém městě ukončila 1. světová válka. Po ní bylo hlavní náměstí této čtvrti nazváno Legionářským a uprostřed byla slavnostně odhalena socha prezidenta T. G. Masaryka. Tato část města měla být obchodním živlem, vznikly zde obchodní domy, které lemovaly cestu na pardubické nádraží, byla zde řada hotelů, které byly hojně navštěvovány hlavně hosty, kteří přes Pardubice cestovali a jejich vlak jim mohl jet až druhý den. Budoucnost Nového města byla za první republiky plna prosperity a očekávání. Druhá světová válka zapříčinila prakticky zaniknutí celé této prosperující čtvrti. Honosnost firem, obchodů a hotelů, které v této části města byly, bychom dnes hledaly už těžko.

Průmyslový rozvoj

Jeden z prvních větších podniků založených v Pardubicích v 2. polovině 19. století byla **Rafinerie lihu, továrna na likéry a octovou terst'** Ignáce Wertheima, v Pardubicích známá jednoduše jako *lihovar*. Původní rafinerie na výrobu lihu v roce 1875 vyhořela a Ignác Wertheimer zakoupil pozemky na dnešní Palackého třídě, naproti budoucímu nádraží.¹¹¹ V roce 1882 byla výroba rozšířena také na ocet. Během následujících let synové Ignáce Wertheima lihovar značně rozšířili a jeho výrobky byly známé i v zahraničí. Po druhé světové válce byl podnik znárodněn.¹¹²

Dalším větším podnikem byla v Pardubicích **akciová továrna na cukr**. Cukrovar byl v roce 1869 postaven v místech dnešního nádraží. Lihovar a cukrovar sídlily tak naproti sobě a mezi nimi probíhala cesta směrem na Prahu. Souběžně se stavbou cukrovaru byl založen i Východočeský spolek cukrovarnický. V roce 1894 vznikla v Rosicích nad Labem čistírna cukru. Cukrovar byl zničen za druhé světové války a zanikl.¹¹³

Stejně jako lihovar i cukrovar, i jedna z dalších největších továren v Pardubicích sídlila na Palackého třídě. **Josef Prokop, továrna na mlýnské stroje**, byla vystavěna v roce 1870 Josefem Prokopem starším. Původní hodinářství a slévárnu razítek přesunul Josef Prokop od městské strouhy (z míst dnešního divadla) do nových prostor a začal budovat továrnu na zemědělské stroje (také třeba na zpracování cukru). Josef Prokop zemřel v roce 1880 a továrny

---

¹¹⁰ Tamtéž, s. 76.

¹¹¹ Zbytky budov lihovaru zbořeny v roce 2019.

¹¹² BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, 2007. s. 104.

¹¹³ Tamtéž, s. 103.

se ujala jeho žena. Pod jejím vedením začala firma nebývale prosperovat. V roce 1905 převzal továrnu Josef Prokop mladší. Narodil se 23. ledna 1872 v Pardubicích. Vystudoval Reálnou školu v Pardubicích a poté ČVUT v Praze. Díky řadě svých zahraničních cest mohl Josef Prokop sledovat průmyslový vývoj v jiných zemích a následně tyto zkušenosti mohl po převzetí otcovy továrny zužitkovat. V roce 1910 byl také zvolen starostou. Zemřel 29. listopadu 1933 v Pardubicích.¹¹⁴

Továrnou, která navazovala na dlouholetou pivovárěčnou tradici, byl **akciový pivovar**. O stavbě akciového pivovaru se rozhodlo v roce 1872, protože malý pivovar, který byl na zámku, už nestačil pokrývat poptávku. Také pivovar byl postaven na dnešní Palackého třídě a jako jediná z výše zmíněných továren stále stojí. Pivovar se proslavil po světě svým pivem Porter a až do první světové války jeho prosperita stoupala. První světová válka sice výrobu piva značně zpomalila, ale následná 20. a 30. léta pro něj znamenala novou prosperitu. Po roce 1948 byl pivovar znárodněn a začleněn do národního podniku Východočeské pivovary.¹¹⁵

Další z největších pardubických továren začala fungovat již v roce 1866. **Hübner a Opitz**, továrna, která se specializovala na řadu věcí (mlýnské stroje, vodní kola, turbíny apod) stála za dnešních podjezdem na 17. listopadu naproti dnešním Kávovinám. Továrna velice prosperovala, byla velkým konkurentem firmy Prokop a během 20. let 20. století měla až dvojnásobek zaměstnanců než firma Prokop. Bohužel neustála hospodářskou krizí a v roce 1930 zanikla.¹¹⁶

František **Kerhart** a Antonín **Tachecí** založili v Pardubicích v roce 1888 závod zasilatelský. Tento závod se postupně rozložil na dvě hlavní centra – starší, původní centrum leželo u dnešní třídy 17. listopadu a bylo zde zasilatelství, prodej uhlí a dřeva. Díky blízkosti kolejí mohl závod užívat vlastní vlečku. Druhá část závodu vznikla vedle elektrárny při ústí Sladkovského a tehdejší Karlovy ulice (dnes Arnošta z Pardubic). V této druhé části se nacházela parní pila, a i tato část závodu disponovala vlastní vlečkou. Manželkou Antonína Tachecího se stala sestra Ing. Josefa Prokopa.¹¹⁷

Z dalších větších továren, které by určitě neměly být opomenuty, je **David Fanto, rafinerie minerálních olejů**. David Fanto se narodil v roce 1852 a pocházel z židovské rodiny, která žila

---

¹¹⁴ Tamtéž, s. 92.

¹¹⁵ BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, 2007. s. 107.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 106.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 119.

na dnešním západním Slovenska. David Fanto měl bohaté zkušenosti s využitím petroleje a viděl v jejím užití velkou budoucnost. V Pardubicích viděl velké možnosti dopravy (železniční, vodní) a rozhodl se továrnu postavit zde. Nejdříve žádal o pozemky zhruba v místech dnešní Palackého ulice, městská rada mu ale odmítla vyhovět. Občané protestovali proti možnému znečištění řeky Labe i okolí továrny. Nakonec mu byly nabídnuty pozemky na západní straně města. Tam stojí Paramo, které je pokračovatelem „*Fantovky*“, dodnes.¹¹⁸

V Pardubicích vznikla v roce 1896 firma na kávové náhražky Jindřicha Francka, které se lidově začalo říkat *Franckovka*¹¹⁹. Pozdější firma **Francek a synové** zpracovávala hlavně čekanku, jejíž rozvoj v Českých zemích výrazně rozšířila. Jejím nejoblíbenějším produktem se stala Franckovka, neboli „*pravá Franckova přísada ku kávě*“¹²⁰. Dalším oblíbeným výrobkem byla Perola – žitná káva. Kávoviny, jak se původní továrně říká od znárodnění v roce 1948 dodnes, leží na levé straně za podjezdem na 17. listopadu.¹²¹

Dvě firmy, které určitě nemůžeme opomenout, jsou **Melartos** a **Mellekta**. Ačkoliv jsou Pardubice dodnes známé jako *město perníku*, tyto dvě největší firmy na jeho výrobu vznikly teprve v druhém desetiletí 20. století. Melartos byla založena v roce 1913 na Zeleném Předměstí a stala se nejznámější perníkářskou firmou v Českých zemích. Mellekta byla založena také v roce 1913 Bernardem Schützem. Obě tyto výroby sídlily na dnešním 17. listopadu, tehdejší Alžbětině třídě.¹²²

Poslední největší firmou, kterou se budeme zabývat, je **mlýn bratří Winternitzů**, pozdější Automatické mlýny, jejíž budova od architekta Josefa Gočára je dodnes jednou z nejcennějších technických památek v Pardubicích. Bratři Winternitzové pocházeli z pardubické židovské rodiny. Jejich předek, Jakub Winternitz, měl vinopalnu na pardubickém zámku. Jeho syn Jakub Winternitz mladší se oženil s Julií, rozenou Winternitzovou a měli spolu dohromady 11 dětí. Bratři, kteří si v roce 1909 zakoupili nejdříve mlýn Valchu, který stál v dnešní Pernerově ulici, byli Egon a Karel. Koupě mlýnu Valcha se bratrům vyplatila, protože později město chtělo

---

¹¹⁸ Tamtéž, s. 90.

¹¹⁹ Po roce 1948 začleněná do národního podniku Kávoviny Pardubice, tento název, ačkoliv se již nejedná o národní podnik, zlidověl a prakticky každý dnes továrně neřekne jinak než Kávoviny.

¹²⁰ Odcitováno z historické plechovky po této kávové náhražce, kterou má stále doma babička autorky.

¹²¹ KRÍŽ, Jaroslav, *Pardubický adresář pro průmysl, obchod a živnosti*, Pardubice 1931. Podobná práce také POTĚŠIL, František Karel. *Adresář města Pardubic spolu s průvodcem po městě a okolí*, Pardubice 1911.

¹²² BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, 2007. s. 125.

tento mlýn od nich odkoupit a jako náhradu jim byly nabídnuty pozemky na pravém břehu Chrudimky za mostem od Bělobranského náměstí.¹²³

Mlýn bratří Winternitzů byl postaven v letech 1909-1910 a projektoval ho architekt Josef Gočár. V roce 1919 mlýny vyhořely a proběhla jejich rozsáhlá oprava. Technické zázemí automatických mlýnů dodala firma Prokop a synové. Egon Winternitz zemřel v roce 1930. Jeho bratr Karel byl za druhé světové války i s rodinou transportován do Terezína a později do Osvětimi, kde byli zavražděni. Karel, jeho žena Olga i dcery Lila a Věra byli zavražděni. Před válkou se podařilo utéct jen synovi Františkovi. Ten později odcestoval do Kanady.¹²⁴

V dalších letech byla v Pardubicích založena řada menších podniků, které ale nemalou částí pomohly k jejich průmyslovému rozvoji, podobně jako výše zmíněné. Byla to například **knihtiskárna** Františka Hoblíka a spol.¹²⁵ (1872), **továrna na perleťové zboží** Josefa Novotného¹²⁶ (1886), **chemická barvárna a čistárna** Františka Červenky¹²⁷ (1887), Hnátkova **výroba fermeže**¹²⁸ (1887), **Společná knihtiskárna**¹²⁹ (1891), **továrna na obuv** bratří Weissů (1892), Alois Rainberg, **mostárna, továrna na železné konstrukce, čerpadla a**

---

¹²³ HRSTKA, J – ŘEHÁČEK, J. *Pardubické městské řeky, mlýny a mosty*. Klub přátel Pardubicka, 2015. AB-Zet Pardubicka, sešit 57.

¹²⁴ Pod hvězdou Davidovou: *Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti*, Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 2014.

¹²⁵ Firma František Hoblík a spol. byla rozšířením knihtiskárny a knihkupectví z Kolína. V roce 1888 se František Hoblík stal jediným majitel a natrvalo se přestěhoval do Pardubic. Byl veřejně velice činný. V letech 1888–89 a 1893–99 byl pardubickým starostou. Zemřel v Pardubicích v roce 1913.

¹²⁶ Továrna na perleťové zboží byla zaměřena na řadu různých výrobků (sponky, náušnice, náhrdelníky, knoflíky atd). Během první světové války zanikla.

¹²⁷ František Červenka založil Na Vrtálně roku 1884 jednu z prvních chemických barváren a čistíren. Po roce 1948 byla znárodněna, po roce 1989 navráćena majiteli.

¹²⁸ Hnátkova továrna na výrobu fermeže a olejna ležela u silnice směrem na Přelouč. Zanikla za první světové války.

¹²⁹ Společná knihtiskárna působila v Pardubicích od roku 1891 do roku 1948, kdy byla začleněna do národního podniku Východočeské knihtiskárny. Nejprve sídlila na Zeleném Předměstí, potom na dnešní třídě Míru a poté Na Vrtálně.

hromosvody¹³⁰ (1896), **vápenka** Karla Kusého¹³¹ (okolo roku 1900), **knihtiskárna** Václava Vokolka¹³² (1904), **elektrárna** firmy Františka Křížíka¹³³ (1905) a jiné.¹³⁴

Hostince, krčmy, hotely a restaurace

Nedílnou součástí každého města, v historické i současné době, jsou restaurace, hotely a hospody. V době minulé zvané hostince, zájezdní hostince, krčmy, výčepny, nálevny, výtočny, šenky, lokály, kantýny, nebo pultovny. Do českého jazyka se tyto výrazy dostávaly z různých jazykových prostředí (německých, francouzských) a obohacovaly tak náš slovník. Často se tyto názvy měnily v závislosti na úrovni podniku. Hostinec zkrátka nebylo totéž, co výčepna.

V roce 1921 se v Pardubicích vyskytuje velká řada podniků, jejichž historie sahá hluboko do historie a v době, ke které se váže moje práce, dosáhly své největší slávy.

Jedním z nejstarších podniků tohoto typu ve městě byl hostinec **U Zlatého lva**, později také první hotel, o kterém můžeme v Pardubicích mluvit. Tento hostinec se nám v pramenech připomíná od 1507, kdy měl být hostinec založen. V roce 1793 hostinec kupuje rodina Doskočilů. Josef Doskočil také z hostince vybuduje první hotel v Pardubicích. Později dokázal velice zdatně využít vlakového spojení po roce 1845 a vybudoval u nádraží hotel **U Kněžny Libuše**.¹³⁵ Při stavbě druhého nádraží svoje zájmy k němu opět posunul a otevřel s ním přímo sousedící hotel **Koubek**.¹³⁶ Budova tohoto hotelu stojí v dnešní Hlaváčově ulici naproti starému nádraží dodnes.

Mnohem známější ale byla legendární **Veselka**.¹³⁷ Tento hostinec stával na konci dnešní třídy Míru a vznikl pravděpodobně ze tří gruntů v polovině 16. století. Až do poloviny 19. století byl

---

¹³⁰ Firma Aloise Rainberga vznikla v Pardubicích v roce 1896 a několikrát změnila své místo působení. Nejprve sídlila v Labské ulici, poté v Pernštýnské, pak v Jindřišské ulici, kde se z firmy stala už moderní společnost a v roce 1909 zakoupil pozemky za kapli sv. Anny a vystavěl tam moderní továrnu. Dostával řadu zakázek, podílel se na stavbě řady budov ve městě. Spolupracoval také s ředitelstvím státních drah na stavbě železných mostů. Budovy po této továrně stojí za Anenským podjezdem dodnes.

¹³¹ Vápenka Františka Kusého stála u silnice vedoucí na Přelouč. V roce 1918 dostalo vápenku pod správu Rolnické družstvo.

¹³² Václav Vokolek založil, v pořadí již čtvrtou, knihtiskárnu v Pardubicích v roce 1904. Specializovala se hlavně na tisk reklamních letáků, tiskopisů apod. Po roce 1919 začala i s tiskem novin a časopisů. V roce 1948 byla znárodněna a 1950 zanikla.

¹³³ Elektrárna firmy Františka Křížíka byla v Pardubicích v dnešní Arnoštově ulici postavena v roce 1904. Po vzniku Československa byla elektrárna značně rozšířena, aby dokázala vyhovět zvýšeným potřebám města.

¹³⁴ BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, 2007.

¹³⁵ KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*, Pardubice, 2018. s. 7

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ THEIN, Pavel et al. *Veselka: čp. 76 zelené předměstí*, Klub přátel Pardubicka, 2008. AB-Zet Pardubicka; seš. 45. s. 15.

v těchto místech prakticky konec města a Veselka tak byla hlavně zájezdním hostincem s velkým gruntem. Od roku 1802 vlastnila hostinec rodina Kašparova. Z hostince pomalu ale jistě stával slavný podnik. Po požáru v roce 1835 bylo k hostinci přistavěno druhé patro a byl již součástí společenský sál. Slavný sál Odeon byl k hostinci přistavěn v roce 1857 a díky němu se z Veselky stal vyhlášený podnik. Pořádaly se tu významné společenské akce, bankety, nebo koncerty. V roce 1873 tu byl například klavírní koncert Bedřicha Smetany. V letech 1874–1914 vlastnil Veselku poslední z majitelů Kašparových, který Veselku sám provozoval, a to otec slavného pardubického letce Jana Kašpara, František Kašpar. Jeho syn Jan Kašpar se sestrou Marií se v hotelu také narodili. Dnes bychom na místě Veselky našly bronzovou sochu Jana Kašpara v životní velikosti. Za Františka Kašpara byl sál Odeon v roce 1905 přestavěn na kavárnu.¹³⁸

Pro Jana Kašpara nebylo pohostinství příliš přitažlivým podnikem, a tak v roce 1913 pronajímá hostinec Josefu Košťálovi. Ten od něj podnik v roce 1917 kupuje. Rodina Košťálových Veselku nechala přestavěn na prvotřídní hotel, v kterém se ubytovávaly ty nejvýznamnější návštěvy města. Bylo tu kino, kavárna, společenský a taneční sál, bar a vinárna. Veselku zdědil po otci Arnošt Košťál, který působil v pohostinství již od svého mládí a pracoval také například v hotelu Grand, o kterém se zmíníme později. Jeho ženou se v roce 1928 stala Jarmila Udržalová, dcera Františka Udržala, ministra národní obrany. Arnošt Košťál byl jedním z pardubických odbojářů zavražděných na Zámečku v Pardubicích 2. července 1942. Po roce 1945 byla sice Veselka na chvíli opět v rukou ženy Arnošta Košťála, poté ale byl dán do státní správy a po roce 1948 zestátněn. 26. srpna roku 1972 v časných ranních hodinách byl hotel odstřelen.¹³⁹

Mezi další slavné hostince a hotely, které v Pardubicích v roce 1921 fungovaly, patří také například **hotel Grand**¹⁴⁰, postaven roku 1931 na místě původního hostince zvaného **Hotel Kotel**.¹⁴¹ U **Zlaté koruny**, stávající na místě budoucí Anglo-československé banky a dnešní Komerční banky.¹⁴² U **Zlaté Štíky**, hotel, který působí dodnes.¹⁴³ **Hotel Střebský**, jedna z prvních luxusnějších kaváren v Pardubicích, vystavěna roku 1888 a tak trochu rivalu hotelu

---

¹³⁸ Tamtéž, s. 14.

¹³⁹ Tamtéž, s. 16.

¹⁴⁰ BRONCOVÁ, Dagmar, ed. *Kniha o městě Pardubice*. Praha: Milpo media, 1999. s. 155.

¹⁴¹ KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*, Pardubice, 2018. s. 11.

¹⁴² Tamtéž, s. 21.

¹⁴³ KOTYK, Jiří. *Hotel Zlatá štika v Pardubicích: historie a současnost*. Klub přátel Pardubicka, 2016. AB-Zet Pardubicka; sešit 72. s. 15.

Veselka. Na rozdíl od ní ovšem budova hotelu stojí na třídě Míru dodnes.¹⁴⁴ **Hotel Imperial**, součást nového města, vystavěn kousek od druhého pardubického nádraží a cílí hlavně na cestující zákazníky. U **Bílého koníčka**¹⁴⁵, sídlící na Pernštýnském náměstí čp. 60. Tento hostinec také patří mezi ty nejstarší ve městě a restaurace s totožným jménem se v domě nachází dodnes. U **Vraněšičů**, sídlící na Pernštýnském náměstí čp. 61. Lahůdky a vinárna tohoto jména byly vyhlášeným podnikem. Rodina Vraněšičů přišla do Pardubic v druhé polovině 19. století a pozdější nástupci, bratři Petr a Josef, vlastnili každý ve městě po jedné vinárně a lahůdkářství¹⁴⁶. U **Černého orla**, sídlící na Pernštýnském náměstí čp. 117, se také řadí k nejdéle působícím hostincům ve městě. Jeho historie se začala psát s příchodem Viléma z Pernštejna do Pardubic. Po roce 1948 byl objekt vyvlastněn. Znovu zde byla restaurace obnovena po revoluci a slouží dodnes.¹⁴⁷

Kulturní rozvoj

Ještě v době Rakouského císařství, před rakouským vyrovnáním, bylo zřizování spolků povoleno zákonem spolkovým č. 253/1852 ř. z.¹⁴⁸ Tento zákon byl ovšem pod kontrolou úřadů a možnost národnostněji zaměřených spolků byla mizivá.

15. listopadu 1867 byl vydán zákon č. 134/1867 ř. z., o právě spolčovacím¹⁴⁹, který revolučně umožňoval zřízení spolku bez úředního povolení. Úřadům se toto založení mělo jen oznámit a ti měli právo zasáhnout pouze v případě, odporoval-li spolek zákonům. Pod tento zákon neměly spadat všechny spolky, které *„Mají za účel zisk, ani ke spolkům bankovním, kreditním a pojišťovacím, k ústavům důchodním, spořitelním a půjčovným na zástavy; tyto spolky spravují se zákony zvláštními, jich se týkajícími.“*¹⁵⁰

Již v období rakouského císařství vznikla v Pardubicích řada různých spolků. Mezi ty nejstarší patří Zpěvácký spolek **Pernštýn** (1861), **Měšťanská beseda** (1862), **Hospodářský spolek** (1862), **Jednota Sokol** (1864), **Živnostenský spolek čtenářský** (1864), Dívčí zpěvácký spolek

---

¹⁴⁴ KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*, Pardubice, 2018. s. 26.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 56.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 63.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 67.

¹⁴⁸ Zákon spolkový z 26. listopadu 1852. Nahlížení dne 26. června 2021. Online nahlížení z:

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rbo&datum=18520204&zoom=2&seite=00001109&x=10&y=11>

¹⁴⁹ Zákon ze dne 15. listopadu 1867 o právě spolčovacím. Nahlížení dne 26. června 2021. Online nahlížení z:

<http://spcp.prf.cuni.cz/lex/134-1867.htm>

¹⁵⁰ Tamtéž.

Ludmila (1865). Do období Rakouska-Uherska již spadá **spolek divadelních ochotníků**, **Musejní spolek** (1880), nebo **Akademický spolek Arnošt** (1883).

1. světová válka

Jako zbytek celého světa, stejně tak Pardubice těžce zasáhla první světová válka. Konflikt, který trval přes čtyři roky a zasáhl velkou část světa, navždy proměnil osud Českých zemí. A to nejen vznikem Československé republiky.

V době trvání první světové války se v Pardubicích vystřídal dva starostové. V letech 1910–1915 byl starostou Ing. Josef Prokop, majitel továrny na mlýnské stroje a v letech 1915–1918 to byl Josef Sochor, živnostník, majitel řeznictví. Josef Sochor po první světové válce odstoupil, údajně věrný monarchii. Na jeho místo ještě v roce 1918 nastoupil Eduard Kitzinger. Eduarda Kintzingera vystřídal za pár měsíců v prvních volbách Josef Vácha. Ten byl starostou do roku 1923, tedy i během námi sledovaného období.

V publikaci *Pardubice za války*¹⁵¹ od Františka Váchy autor popisuje 28. červen 1914 jako velice horký den. Město bylo liduprázdné, horké a zaprášené. Z Prahy se oznámení o atentátu dostávalo přes telegraf do jednotlivých měst, zde se již informace šířila rychle. Na hlavní pardubické třídě, tehdy Královské (dnešní třída Míru) se utvořily hloučky lidí, kteří čekali na vývoj událostí. Hostince se naplnili lidmi, vojsko mělo pohotovost a město dýchalo napětím.¹⁵² Vlakové spojení bylo na celém území R–U dosti omezeno kvůli chystající se mobilizaci. Válka oficiálně začala o měsíc později, 28. července 1918.

Na podzim roku 1914 bylo rozhodnuto, že chystaná stavba velké polní vojenské nemocnice bude uskutečněna v Pardubicích. Místo zde bylo vyhovující hned z několika důvodů. Pardubice měly v této době již zavedenou elektřinu, byl zde velký vojenský pozemek hned vedle prosperujícího města, a hlavně bylo položeno na železnici. Hned vedle města, v prostoru dnešního sídliště Dukla (přesněji cca od ulice V Ráji po ulici Lexova) tak vyrostla největší polní vojenská nemocnice první světové války. Kapacita nemocnice byla 10 tisíc lůžek a měla plochu 80 ha. Oficiální název zněl c. a k. stanice pro raněné a nemocné v Pardubicích.¹⁵³

---

¹⁵¹ VÁCHA, František, ed. *Pardubice za světové války: kronika současných událostí*. V Pardubicích: Městský osvětový sbor, 1937. s. 80.

¹⁵² Tamtéž, s. 90.

¹⁵³ Viz. příloha č. 1.

Karanténa, jak se po válce vžilo označení této nemocnice, byla velice moderní soustavou budov, která byla doslova městem ve městě. Moderní chladírny, pekárny, lázně, ledárny, prádelny a dílny všemožného druhu byly postaveny v areálu nemocnice a ta se díky tomu stala částečně soběstačnou. V místech dnešní Milheimovy ulice bylo také zřízené její nádraží, kam přijížděli zranění. Ačkoliv prošlo touto vojenskou nemocnicí více jak půl milionu zraněných, zemřelo jich zde celkem 1941.¹⁵⁴

S blížícím se koncem války ubývalo sil. Zásoby po celém území R-U se tenčily, lidé se bouřily. Vojenská nemocnice ležící tak blízko města se stala trnem v oku. Nejen, že obírala obyvatele Pardubic o zásoby, protože řada zraněných, zajatých a zdravotního personálu potřebovali s využitím pomoci, ale problémy dělali i samotní vojáci. Řada výpovědí pamětníků se často shodují v tom, že vojáci z karantény dělali městu jenom potíže. Nejen, že samozřejmě proháněli děvčata, ale často šlo o rušení nočního klidu, opilecké rvačky, nebo krádeže.¹⁵⁵ Již na počátku války byla zřízena ve městě aprovizační komise, která měla dohlédnout na zásobování. Zásobování volněji vystřídal po chvíli lístkový systém. Město zřídilo vydávání obědů pro ty, kteří nedosahují výdělku 3 K denně. Nikdy se ovšem nepodařilo vydat tolik obědů, kolik bylo žádostí. Lidé často postávali před výdejnami a čekali na zbytky. První taková kuchyně byla zřízena v domě barona Artura Krause, druhá ve Staroměstské chlapecké škole a třetí v hostinci U Modré hvězdy. Obrovský nedostatek zásob tkvěl hlavně v mouce a bramborách, kterých byl nedostatek celé válečné období.¹⁵⁶

Po konci první světové války, v roce 1918, ukončení provozu karantény nepřišlo tak rychle. Řada vojáků se musela v nemocnici uzdravit a v tomto období také vznikl název karanténa. Do jednoho úseku baráků byli směřováni vojáci, kteří si z bojišť přivezli infekční choroby.

Celkově zahynulo v první světové válce 226 pardubických občanů¹⁵⁷, kterýmž byl na dnešním náměstí Republiky v prvních letech po válce zbudován pomník. Toto číslo je ale dle mého názoru reálně mnohem vyšší, do výše zmíněného čísla byli patrně zahrnuti jen ti, kteří měli v Pardubicích domovskou příslušnost. Mohlo se stát, že muž, žijících v Pardubicích klidně od

---

¹⁵⁴ Dle národnosti 513 Turků, 108 Rusů, 194 Čechů, 2 Rumuni, 35 Italů, 64 Němců, 1025 osob neznámé národnosti – celkem 1941 osob. Online nahlížení dne 27. června 2021 z:

<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/43-pardubice/Pod%20B%C5%99%C3%ADzami/>

¹⁵⁵ VÁCHA, František, ed. *Pardubice za světové války: kronika současných událostí*. V Pardubicích: Městský osvětový sbor, 1937. s. 105.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 36.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 11.

narození ale mající domovskou příslušnost například v Chrudimi, byl jako oběť první světové války zahrnut do tohoto města, a ne do Pardubic.

Do sčítacích operátů, vzhledem k jejich časové návaznosti, se válka promítla ještě dost výrazně. Nejen velkým počtem vdov, které uváděly do poznámek jak a kdy o své muže přišly, ale také počtem válečných invalidů. Lidé, kteří se nějakým způsobem cítili poškozeni, nebo se nechtěli smířit se svojí životní situací, často do sčítacích operátů vpisovali poznámky a vysvětlovali své životní poměry.

První republika

Po konci první světové války a na počátku vzniku Československé republiky čelil mladý stát řadě potíží. Musel se vyrovnat s velkými hospodářskými a ekonomickými problémy, které zapříčinila *velká válka* a postavit se požadavkům a očekáváním, které měli lidé v nově vzniklém státu. Všechna velká očekávání občanů demokratického státu položila na bedra jeho činitelům velkou zodpovědnost.¹⁵⁸

Hned od začátku ovšem bylo jasné, že cesta nepůjde tak rychle, jak se doufalo. Po vojenských letech a velké spoustě mrtvých mužů bylo hospodářství ochuzeno o spoustu pracovních sil, rodiny byly chudší o otce a své živitele. Nastala kritická sociální situace, která vedla k řadě velkým nepokojům. Lidé měli hlad, nebyly zásoby, u těch, které byly, se drasticky zvýšila cena a v neposlední řadě čelila mladá republika obrovské bytové krizi, která zasáhla celé Československo.

Ve městech byla zřízena bytová družstva, která měla tuto bytovou krizi zažehnat. V Pardubicích se přistoupilo ke stavbě řady městských obytných domů, například na Čechově nábřeží,¹⁵⁹ v Jiráskově ulici, nebo na Skřivánku.¹⁶⁰ Do většiny těchto domů ale byly nastěhováni úředníci nově vzniklých úřadů (například Ředitelství pošt a telegrafů). I přes to, že nouzové bytové jednotky byly vytvořeny i z bývalé vojenské nemocnice v místech dnešního sídliště Dukla, místo k bydlení se pro mnoho lidí stále nenacházelo. V kronice města Pardubic z let 1895–1933 bylo o bytové krizi psáno takřka každý rok a také každý rok zde bylo vypisováno, kolik domů přibýlo. Například v roce 1921 zaznamenali, že od roku 1910 přibýlo v Pardubicích 354

---

¹⁵⁸ MÜCKE, P. – RŮŽIČKOVÁ, R. – VANĚČEK, J. *Orlíčky dolů!: východní Čechy v dokumentech z období vzniku republiky*. Vydání: 1. Zámorsk: Státní oblastní archiv v Zámorsku, 2018.

¹⁵⁹ Viz. příloha č. 2. a 3.

¹⁶⁰ Viz. příloha č. 4.

domů.¹⁶¹ Kronika se také často nezapomněla zmiňovat o velké podpoře města pro stavby nových domů.

Dne 30. března 1920 byl vyhlášen zákon č. 209/1920 Sb. o přechodných daňových výhodách¹⁶² pro stavby, který osvobozoval započaté stavby v letech 1920 a 1921 od bytové daně na 20 let a tím výrazně pomohl nastartovat bytovou výstavbu. Město samotné se pokoušelo tuto výstavbu podporovat a pro stavbu rodinných domů městská spořitelna poskytovala speciální půjčky.¹⁶³

V roce 1919 bylo v Pardubicích evidováno celkem 25 163 obyvatel. Zde byl již vidět velký úpad Hradce Králové, kde byl evidován počet obyvatel „pouze“ 13 114. V této době byl Hradec Králové dokonce menší než město Chrudim, které v této době evidovalo 13 131 obyvatel. Původně malé městečko Pardubice se tedy za pouhých padesát let dostalo před obě tato královská města.¹⁶⁴

Město po roce 1921

Ačkoliv časový rozsah mé práce končí 16. únorem 1921, pro celkový náhled na vývoj města je důležité sledovat i jeho další osudy. I když jen ve zkratce.

Období první republiky znamenalo pro Pardubice vlnu hospodářského a ekonomického vývoje. Krize po první světové válce byla zažehnávána několik let. Do Pardubic se přemístila řada průmyslových podniků (**Telegrafia**), nebo státních úřadů (**Ředitelství pošt a telegrafů**), které otevřely řadu nových pracovních míst. Město měnilo svůj vzhled. Postupně se rozrůstalo směrem k Bělobranské Dubině, hlavně vilová čtvrť, kde v meziválečném období vyrostla řada dodnes velice architektonicky ceněných vil.

V tomto období také bylo výrazně stavebně upraveno dnešní náměstí Republiky. Již za války byl vykoupen městem pozemek v místech dnešního infocentra (původní Městská spořitelna) a stavba budovy dle plánů architekta Františka Roitha začala již na počátku války. Byla několikrát přerušena, nakonec dokončena až po válce. Dnešní Komerční banka, původní Anglo-Československá banka, byla postavena v letech 1924–1925 dle návrhu architekta Josefa Gočára. Na druhé straně náměstí vyrostly s ohledem na pořádání Sportovní výstavy v roce 1931

---

¹⁶¹ Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv města Pardubic, kronika města Pardubic 1895–1933.

¹⁶² Zákon č. 209/1920 Sb. o přechodných daňových výhodách, online nahlížení dne 26. června 2021, dostupné online na:

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1790&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

¹⁶³ Z této doby také pochází název ulice ve vilové čtvrti Spořilov.

¹⁶⁴ Český statistický úřad.

hned dvě budovy, dnes výrazné prvky náměstí. V letech 1927–1931 byl, také dle plánů architekta Gočára, postaven hotel Grand, otevřen krátce před pořádáním výstavy. Hned vedle Grandu bylo v roce 1931 postaveno Průmyslové muzeum, dle návrhu architekta Karla Řepy, dnes využívané Potravinářskou školou.

Na počátku druhé světové války bylo v Pardubicích evidováno 32 130 obyvatel. Oproti roku 1921 tedy stoupl počet obyvatel o **6 759**.¹⁶⁵

Druhá světová válka zanechala ve městě devastující stopy. Při několika bombardováních v roce 1944 byla zničena průmyslová čtvrť města, hlavně cukrovar a Fantova rafinerie. Řada pardubických obyvatel byla zavražděna nacistickým režimem v koncentračních a vyhlazovacích táborech. V roce 1942 byli několik měsíců ukrytí ve městě parašutisté z výsadku Silver A. Tragický konec odbojové činnosti nastal v červenci roku 1942 a to zavražděním několika stovek obyvatel Pardubic a jejich okolí.

2. polovina 20. století

Po druhé světové válce a komunistickém převratu v roce 1948 nastala velká budovatelská výstavba. Průmyslové podniky začaly být ve velkém začleňovány do národních podniků, hospodářské objekty s polnostmi okolo Pardubic byly začleněny do JZD, zemědělská půda okolo města byla narušena socialistickým hospodařením.

Za druhé světové války bylo nenávratně poškozeno pardubické nádraží a v roce 1958 bylo na dnešním Pernerově nádraží, přesně na místě bývalého cukrovaru, otevřeno nádraží nové, dle návrhu architekta Karla Řepy. Město se začalo orientovat tímto směrem. Byla narušena stará zástavba na dnešní Palackého ulici, zbořeny starší domy a budovány vysoké panelové domy.

Krátce po druhé světové válce začalo být také budováno nejstarší pardubické sídliště – Dukla. Na místě karantény, vojenské nemocnice z období první světové války, vyrostlo velké sídliště ve stylu socialistického realismu. V 60. letech 20. století Pardubice ve velkém překročily řeku Labe a na jeho pravém břehu se začalo s budováním největšího sídliště – Polabin. Vyrostly zde vysoké panelové domy, tak typické pro socialistickou výstavbu 60. a 70. let 20. století.

Dnešní Masarykovo náměstí se stalo symbolem socialistického budování. Vybouráním jezdeckých kasáren a do dnešních dob velice kontroverzním zbořením synagogy vzniklo

---

¹⁶⁵ Český statistický úřad

budoucí náměstí Budovatelů. Postupně zde bylo postaveno sídlo Unichem, Prior, hotel Labe, nebo telegrafní věž.

Sčítání lidu 1869–1910

Sčítání lidu v duchu takovém, jako se neslo v roce 1921, bylo uskutečněno poprvé v roce 1869. Toto sčítání, označované jako první moderní, poskytovalo poprvé hlubší charakteristiku obyvatel, nejen soupis půdy a majetku. Zároveň další novinkou bylo, že se na něm již nepodílely vojenské složky.¹⁶⁶

Dne 31. prosince roku 1869 se na základě říšského zákona o sčítání lidu vydaného 29. března 1869 uskutečnilo první sčítání lidu. Lhůta mezi jednotlivými sčítáními měla být 10 let a sčítání mělo probíhat vždy v noci z 31. prosince na 1. ledna. Takto sčítání fungovalo až do roku 1918. I sčítání lidu v roce 1921 mělo proběhnout dle tohoto zákona, nakonec byl ale vydán zákon nový.

Sčítání se v průběhu let příliš neměnilo. Od začátku se ve sčítání tázalo na jméno, příjmení, věk, pohlaví, rodinný stav, fyzické vady (slepota a hluchota), debilita, státní příslušnost, povolání, postavení v povolání a náboženské vyznání. V roce 1880 se arch rozšířil o kolonku gramotnosti – dovednost čtení a psaní, a také o kolonku tzv. obcovací řeči (tzn. jazyk, který obyvatelé každodenně užívali). Do roku 1890 se také archy zpracovávaly ručně, od tohoto roku se využíval třídící stroj Hollerith.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostravská univerzita, 2016. s. 15.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 16.

Sčítání lidu 1921

Krátce po vzniku Československé republiky vydalo Národní shromáždění návrh, aby ihned po uklidnění poměrů v republice bylo provedeno sčítání všeho obyvatelstva. K přípravám na toto sčítání došlo v roce 1919. Poslední sčítání lidu proběhlo na území tehdejší monarchie v roce 1910. Dle zákona č. 67 ř. z. z roku 1869¹⁶⁸ mělo sčítání proběhnout vždy po 10 letech. Oficiálně mělo tedy proběhnout do 31. prosince 1920. Již v roce 1919 ale tehdy nově vzniklý Statistický úřad přispěchal s návrhem, aby sčítání lidu v nově vzniklé Československé republice proběhlo po uklidnění všech poměrů a vytyčil hlavní otázky, které mělo sčítání lidu zodpovědět.¹⁶⁹ Státní statistický úřad, vystřídal do té doby působící rakousko-uherskou instituci Zemskou statistickou kancelář království Českého.¹⁷⁰

V celkem 7 paragrafech se měly přísně nastavit ustanovení o všech budoucích sčítáních lidu. Hned prvním paragrafem byly zrušeny všechny předchozí zákony o sčítání lidu. V druhém paragrafu se upravil interval sčítání lidu z 10 na 5 let. Ve třetím paragrafu byla moc nad sčítáním lidu přisouzena výhradně politickým úřadům. Ve čtvrtém paragrafu byla upravena míra trestu pro všechny, kteří by nezákonně do sčítání lidu jakýmkoliv způsobem zasahovali a tím ohrožovali úplnost a pravdivost výsledků. Uzákoněno bylo také to, že sčítání lidu v roce 1921 bude provedeno od 1. listopadu 1920 do 31. března 1921. Od začátku bylo ale prakticky jasné, že v roce 1920 se sčítání se všemi legislativními průtahy určitě nestihne.¹⁷¹

Okresní správy politické byly povinny vypracovat tzv. seznamy míst. Tyto seznamy měly evidovat všechny obce, osady, správnost domovních čísel, čísel popisných, evidování všech důležitých úřadů, železničních stanic, a podobně. Po předání všech těchto seznamů je měl kontrolovat Statistický úřad.¹⁷²

---

¹⁶⁸ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, 1924. s. 14.

¹⁶⁹ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostravská univerzita, 2016.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 11.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 23.

¹⁷² Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, 1924. s. 20.

Teprve 8. dubna 1920 přijalo Národní shromáždění republiky Československé nový zákon o sčítání lidu a to č. 256/1920 Sb. zákonů a nařízení.¹⁷³ V tomto zákoně byly upraveny všechny okolnosti tohoto i budoucích sčítání lidu.

První poválečné sčítání lidu bylo zákoně dáno na dobu mezi 1. listopadem 1920 a 31. březnem 1921. Další sčítání mělo proběhnout vždy po 5 letech. Na rozdíl od původního rakouského zákona byl tento velice stručný a řešil jen hlavní otázky okolo prvního a všech budoucích sčítání.¹⁷⁴

Ve velké části se nové sčítací archy pro rok 1921 shodovaly s rakouskými sčítacími archy z roku 1910. Jednotná témata se sčítáním z roku 1910 byla následující: pohlaví, rodinný stav, den měsíc a rok narození, místo narození, rok přistěhování do obce, ve které probíhalo sčítání, domovská příslušnost, státní příslušnost, náboženské vyznání, znalost čtení a psaní, druh povolání, postavení v povolání, označení závodu, vztah k majiteli bytu. V reakci na první světovou válku byly do prvního poválečného sčítání zahrnuty navíc tyto otázky: povolání k 16. červenci 1914 a postavení v něm.

Velkou změnou v prvním poválečném sčítání lidu byla otázka národnostní a jazyková. V předešlých sčítáních lidu lidé většinou vyplňovali obcovací jazyk, kterým mluvili v běžné hovorové řeči, či, (například v Uhrách) jakou řečí mluví nejraději. Jazykem byla také určováno národnost. Ve sčítání z roku 1921 bylo užito jinak. Lidé se měli svobodně a svědomitě rozhodnout, kterou národnost považují za svoji mateřskou.¹⁷⁵ Tak se dala možnost hlavně Židům, kteří se mohli přihlásit ke své národnosti. Sčítací komisaři měli dohlédnout na správnost údajů a pokud měli dojem, že byl někdo donucen k zapsání jiné národnosti než své vlastní dle svého svědomí, měl jemu nadřízený orgán dotyčnou osobu vyslechnout a do 14 dnů rozhodnout.¹⁷⁶

Vypuštěny byly z poválečného sčítání lidu nově otázky týkající se zdravotního stavu obyvatel. Otázka němoty, hluchoty, debility a invalidity. Pro zajímavost, ve sčítání lidu z roku 1880 bylo v Pardubicích uvedeno celkem čtrnáct lidí slepých (9 mužů a 5 žen), tři hluchoněmí (1 muž a 2 ženy), sedm choromyslných (2 muži a 5 žen) a čtyři blbí (všichni muži).¹⁷⁷ Dále byly vynechány

---

¹⁷³ Tamtéž, s. 25.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 27.

¹⁷⁵ Viz. kapitola *národnost*.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 9.

¹⁷⁷ Sčítání lidu z roku 1880.

také otázky vedlejšího zaměstnání obyvatel, jejich nemovitý majetek, nebo byl vynechán počet nově narozených dětí (žijících i zemřelých).¹⁷⁸

Každé město nad 20 tisíc obyvatel mělo být rozděleno na sčítací obvody. Byli určeni sčítací komisaři, kteří měli být zletilí a uvědomělí. Pokud se jednalo o učitele a úředníky, na období sčítání dostali placenou dovolenou. Složili do rukou příslušných úřadů slib, že „*Budou nestranně a svědomitě plniti povinnosti a zachovávatí úřední tajemství. O tomto složení slibu se sepíše úřední protokol.*“¹⁷⁹

Sčítací komisaři obdrželi sčítací archy od příslušných úřadů dva dny před konáním samotného sčítání. Měli je ve svých sčítacích obvodech rozdat majitelům bytu. Následně je 16. února 1921 po 8. hodině ranní vybrali zpátky. S majiteli domu měli zkontrolovat obsah archů a svým podpisem stvrdit jejich pravost. Velká odpovědnost byla na sčítací komisaře kladena v otázce národnosti. Zřejmě se chtělo skutečně a řádně docílit toho, aby každému zletilému občanovi bylo možno pravdivě svoji národnost přiznat. Majitelé domů a bytů měli právo zadat národnost svých nezletilých dětí. U osob, které neměli k majitelům bytů žádný příbuzenský vztah (nocležníci, podnájemníci, rodiny v podnájmu v bytech) měli svoji národnost sdělit sčítacím komisařům osobně. Pokud se stalo, že nějaká osoba odmítla svoji národnost udat, sčítací komisař měl právo posoudit její národnost sám dle jejího jazyka.

Po skončení sčítání měli komisaři vyplnit údaje o svém sčítacím obvodu a odevzdat je. Dále bylo rozhodnuto, že „*O obsahu všech archů musí býti zachováno úřední tajemství. Porušení této povinnosti tresce se podle § 8 zákona o organisaci statistické služby ze dne 28. ledna 1919, č. 49 Sb. z. a n., pokutou 10.000 Kč nebo vězením do dvou let.*“¹⁸⁰

Sčítací archy se dále podrobily kontrole a byly odeslány Státnímu statistickému úřadu v Praze. Kopii si nechala obec pro vlastní potřeby.

Sčítání lidu mělo sloužit hlavně ke kompletnímu zjištění stavu země. Podobně jako se v roce 1654 prováděla Berní rula pro zjištění stavu zemí po 30leté válce, toto první poválečné sčítání lidu mělo sloužit ke zjištění stavu po první světové válce, a hlavně vzniku republiky. Byl

---

¹⁷⁸ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, Sešit 1, s. 10.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 11.

¹⁸⁰ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, Sešit 1, s. 13.

zjišťován stav obcí a měst, o které země přišla, a naopak které k ní přibyly. Celkově bylo sečteno přítomných 10 002 030 obyvatel.¹⁸¹

---

¹⁸¹ Český statistický úřad. Obyvatelstvo – roční časové řady (online). Citováno dne 26. června 2021. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu

Popis městských částí Pardubic v roce 1921 a jejich počet obyvatel dle sčítání lidu

V následujících podkapitolách bych ráda přiblížila podobu a počet obyvatel pardubických městských částí v roce 1921. Další členění obyvatel zůstává (dle národnosti, zaměstnání) až do závěrečné části práce.

Staré město

Tato čtvrť si jako jediná z osad zahrnutých do sčítání lidu 1921 udržela svoji podobu až do dnešních dnů. Do této čtvrti byly v roce 1921 zahrnuty ulice: Pernštýnská, Kostelní, Zámecká, Arnoštova, Na Třísele, V Rochu, Zelenobranská, Komenského náměstí, Pernštýnské náměstí a Wernerovo nábřeží. Do Starého města nebylo zahrnuto Bělobranské náměstí a Anenská ulice, patřili do Bílého Předměstí. V těchto ulicích se v den sčítání lidu sečetlo celkem **1789** osob. Z tohoto počtu 810 mužů a 948 žen. U celkem 21 záznamů (zůstaly pouze úvodní domovní listy) se nepodařilo pohlaví zjistit.

Tabulka č. 1: Údaje z tabulky pocházejí z autorčiny databáze vytvořené ze sčítacích archů.

	svobodní	v manželství	rozvedeni či rozloučení	vdovy a vdovci	neurčeno
muži	473	317	6	20	4
ženy	500	320	15	113	-

Zelené Předměstí

Městská část Zelené Předměstí se historicky rozléhala hlavně západním směrem od Zelené brány. V roce 1921 se počtem obyvatel dostala tato část města k nejlidnatější v Pardubicích. Tvořila ji hlavně dnešní třída Míru, nejstarší hlavní třída v Pardubicích. Během staletí často měnila názvy: Dlouhá, Pražská, Hlavní, Královská. To vše byly názvy nejstarší městské osy a byly podobné těm, které se užívaly i v jiných městech. Jednoduše se v podstatě dá říci, že

Zeleným Předměstím se dalo nazvat vše, co bylo na levé straně řeky Chrudimky a patřilo to územně pod město Pardubice. Kromě Bělobranského náměstí a přilehlé Labské ulice, jak již bylo řečeno u části se Starým městem, tato část města spadala pod Bílé Předměstí. Tento název byl odvozen od Bílé brány, která stála v dnešní ulici Anežky České a za níž vše spadalo pod Bílé Předměstí.

Na Zeleném Předměstí se v den sčítání lidu v roce 1921 vyskytovalo a zapsalo do archů celkem **12 917** obyvatel. Tento počet obyvatel obýval tyto ulice: Boženy Němcové, Češkova, Dolní, Hlaváčova, Hostýnská, Hrádek, Hronovická, Jahnova, Jesničanky (bez bližšího pojmenování ulic), Ježkova, Jindřišská, Jiříkova, Jungmannova, Karlova, Legionářské náměstí, Masarykova ulice, Milheimova, Na hrádku, Nádražní ulice, Nerudova ulice, Olšinky, Palackého, Pernerova, Pichlova, Přerovsko (není název ulice, ale místní název), V ráji, Skřivánek, Smilova, Svatojánská, Široká, Štefánikova, Štrossova, Teplého, U Popkovic, U sv. Anny, U sv. Marka, U Trojice, U Svítkova, U vápenky, Úzká, Wilsonova, Zábradlí, Žitná, Žižkovo náměstí. Svým celkovým součtem obyvatel se jedná o největší městskou část Pardubic v roce 1921.

Poslední část archů se Zeleným Předměstím spadala pod tzv. domy bez čísla popisného. Místo čísla popisného uváděly například: Fantova rafinerie, stará tělocvična na Olšinkách, zděná bouda na náměstí legionářů, nebo tribuna na závořišti. S největší pravděpodobností se jednalo o přechodná, tzv. nouzová obydlí. V nadcházejících letech jsem v archivu pravidelně narážela na žádosti o udělení čísla popisného právě pro takové objekty, ale většinou jim nebylo vyhověno. Vždy to bylo vysvětleno tím, že se jedná pouze o nouzová obydlí. V těchto *nouzových* obydlích mohli ovšem žít i několik desítek let.

Následující tabulku jsem využila pro přehledné rozložení rodinných stavů u osob žijících v části města Zelené Předměstí. Jak už jsem zmiňovala v jiné části práce, lidé si často vybrali sčítací archy jako možnost vyjádření svých každodenních starostí. Tak vyjádřil svoje trápení i jeden nejmenovaný muž, který svůj rodinný stav vyjádřil slovy „*Jsem opuštěn od celé rodiny.*“ Jedna žena se rozhodla svůj aktuální rodinný stav popsat jako „*Muž je odemě soudně vypovězen.*“

Tabulka č. 2 Rozdělení obyvatel Zeleného Předměstí dle pohlaví a rodinného stavu

	svobodní	v manželství	rozvedeni či rozloučení	vdovy a vdovci	neuvedeno
muži	3 409	2 536	51	131	10
ženy	3 425	2 585	42	726	5

Zámek a Příhrádek

Městské části zámek a Příhrádek nejsou v dnešních dnech již obývány jako před sto lety. Ačkoliv v roce 1921 již tyto objekty vlastnil Musejní spolek, stále tu ještě žili hlavně úředníci z velkostatku Pardubice. Na zámku a Příhrádce se v době sčítání lidu nacházelo celkem **187** osob. V následující tabulce je rozdělím jednoduše dle pohlaví a rodinného stavu.

Tabulka č. 3 Rozdělení obyvatel zámku a Příhrádku dle pohlaví a rodinného stavu

	svobodní	v manželství	rozvedeni či rozloučení	vdovy a vdovci	neurčeno
muži	58	31	-	2	-
ženy	49	33	1	13	-

Bílé Předměstí

Předměstí po dlouhá staletí nazýváno Bílé, či Bělobranské, získalo svůj název dle Bílé brány, která stála do roku 1840 v dnešní ulici Anežky České čp. 30. Historicky se rozkládá hlavně na pravém břehu řeky Chrudimky a ani na počátku 20. století nebylo nijak velké.¹⁸² V dnešní Husově ulici byl od 17. století první židovský hřbitov v Pardubicích¹⁸³ a kousek od něj byla na

¹⁸² Viz. příloha č. 5

¹⁸³ Pod hvězdou Davidovou: Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti, Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 2014. s. 22.

konci 19. století postavena Zemská donucovací pracovna. V tomto areálu je dnes věznice Pardubice. Podstatnou část Bílého Předměstí tvořila hlavně tzv. Famílie¹⁸⁴, čtvrť, kolem které se stavěl patrně největší počet domů.

Na Bílém Předměstí se v den sčítání lidu v roce 1921 vyskytovalo a zapsalo do archů celkem **4 982** obyvatel. Tento počet obyvatel obýval tyto ulice: Arnoštská, Bělobranská Dubina, Bubeníkova, Dašická, Famílie, Gebauerova, Gregrova¹⁸⁵, Hůrka, Husova, Holubova, Kounicova¹⁸⁶, Labská, Ležánka, Mezi mosty, Na Bukovině, Na Prádlech¹⁸⁷, nábřeží Svatopluka Čecha, Nevolova, Sadová, Štrossova, U Haldy, U Kostelíčka, Na Vrtálně, Vilová čtvrť, Wintrova.

Tabulka č. 4 Rozdělení obyvatel Bílého Předměstí dle pohlaví a rodinného stavu

	svobodní	v manželství	rozvedeni či rozloučení	vdovy a vdovci	neurčeno
muži	1283	1023	26	53	-
ženy	1203	1088	25	280	1

Karanténa

*„Kaskády světla spolu
s perličkami kapek padají
dnes na úhledná
prostranství téměř
dvacetitisícového nového
města;*

¹⁸⁴ Famílie byl lidový název městské části na Bílém Předměstí, která se rozkládala hlavně kolem ulic Štrossova a Dašická. Ústředím městské části byl kostel Sedmibolestné Panny Marie (dnešní roh ulic Štrossova a Dašická). Název vznikl v polovině 18. století při raabizaci, když do této části města přišli němečtí přistěhovalci – *familianti*.

¹⁸⁵ Dnešní Husova ulice, konkrétně její část vedoucí od Prokopova mostu k hotelu Zlatá Štika.

¹⁸⁶ Dnešní ulice JUDr. Krpaty.

¹⁸⁷ Území na levém břehu Chrudimky, dnešní prostor Okresního soudu a školky.

*ale dříve tu jen
staré město, lapající
přerývavě po dechu
v rytmu prvních
dýchavičných automobilů,*

*město poznamenané
dobou. K těm znamením
patřila dřevěná baráková
periférní čtvrť.“¹⁸⁸*

Úvodní text, který jsem vybrala z knihy Karla Dvořáka *Město v městě zrozené* z roku 1962 ve mně zanechala poměrně smíšené a hluboké pocity. Tak zvláštní a poutavé místo v pardubické historii mezi místy, na které lidé vzpomínají, si zanechala málokterá pardubická čtvrť. Také kniha Jana Slabého *Kluci ze Skřivánku*¹⁸⁹ zachycuje dobu dospívání dětí v sousedství této kolonie, která během dalších let po konci války nezískala úplně nejlepší pověst.

O válečné vojenské nemocnici, která se rozléhala na území dnešního sídliště Dukla, toho bylo již hodně řečeno v kapitole o historii města během první světové války. Karanténa, jak se nemocnici začalo později přezdívat, byla hojně využívána také v následujících desetiletích po roce 1918. Po konci války byla stále obývána nemocnými vojáky a nemocničním personálem, ale také byla zařazena do tzv. nouzových obytných domů. Bytová krize, která zasáhla celé Československo, je ve sčítání lidu v roce 1921 jasně zřetelná. Ze všech městských částí, které v roce 1921 byly součástí sčítání lidu, je část karantény jedinou, ze které se nedochovala žádná její část.¹⁹⁰

Karanténa měla v době sčítání lidu 1921 ještě svoji původní válečnou podobu, tedy skoro všechny původní budovy, nádraží apod. Ještě v tomto roce bylo v karanténě velké množství zraněných vojáků, kteří se mohli do nemocnice dostat řadu měsíců po konci války a jejich

---

¹⁸⁸ DVOŘÁK, Karel. *Město v městě zrozené*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Východočes. nakl., 1962.

¹⁸⁹ SLABÝ, Jan. *Kluci ze Skřivánku, aneb, Malá dětská kronika věnovaná všem klukům od 10 do 100 let*. 1. vydání. Pardubice: Renata Šoltová - 538, 2017. 193 stran.

¹⁹⁰ Baráky vojenské nemocnice byly během let rozebírány a využívány hojně ve městě pro jiné účely. Dodnes je můžeme najít ve městě (například v průmyslové části u sídliště Višňovka. Tato domněnka je neověřena, jedná se o autorčin dohad). Jediným domem na svém původním místě by měla být budova pekárny, která dnes stojí v ulici Gorkého čp. 1611. Tuto informaci se mi bohužel nepodařilo v pramenech ověřit a je to tedy čistě jen nepodložená informace.

návrat do normálního života mohl být z různých důvodů komplikovaný.¹⁹¹ Další část původní nemocnice byla věnována nově vzniklým československým posádkám.¹⁹² Své dočasné místo působení před postavením nových kasáren zde našel i Železniční pluk. V barácích byli ubytováni nejen vojáci, ale veškerý personál zajišťující chod provizorních kasáren (kuchařky, služebné, pracovníci). Důstojníci bydleli ve společné domácnosti se svými rodinami. Celkem bylo v karanténě ubytováno 1006 členů Železničního pluku.¹⁹³ Dalšími obyvateli dlouhých vojenských baráků byla velká část vojáků zařazených v karanténě.¹⁹⁴ V podobném karanténním oddělení byla zařazena i část obyvatel dle popisu pocházejících z ruských oblastí, kteří patrně emigrovali a v Pardubicích si museli projít povinnou karanténou.¹⁹⁵ Výše zmíněné obyvatele karantény jsem do svých konečných výpočtů nezařadila. Většina těchto lidí byla v Pardubicích pouze dočasně a jejich národnosti by mohly konečné výsledky zkreslit.

V další části karantény bydlel zdravotnický personál, který se staral o vojáky v ošetřování. Celkem zde žili tři lékaři s celkem pěti jejich rodinnými příslušníky. V karanténě byla také lékárna¹⁹⁶, holičství¹⁹⁷ a hostinec¹⁹⁸.

Druhá část karanténních baráků byla osídlena lidmi v rámci bytové krize. Dlouhé obytné domy poskytly přístřeší celkem **672** obyvatel.

Tabulka č. 5 Rozdělení civilních obyvatel karantény dle pohlaví a rodinného stavu

	svobodní	v manželství	rozvedeni či rozloučení	vdovy a vdovci	neurčeno
Ženy	205	102	3	16	-
Muži	223	113	6	4	-

¹⁹¹ Dle součtů ze sčítacích archů bylo 16. února 1921 v karanténě celkem 515 vojáků v ošetřování.

¹⁹² Dle součtů ze sčítacích archů bylo 16. února 1921 v karanténě celkem 386 vojáků 4. pěšího československého pluku.

¹⁹³ Z tohoto počtu 1006 je část vojáků z Československého stavebního dozoru, jehož členové byli sepsáni pod Železničním plukem. Celkem 116 obyvatel vojenských baráků náleží k rodinným příslušníkům důstojníků.

¹⁹⁴ Dle součtů ze sčítacích archů bylo 16. února 1921 v karanténě celkem 227 vojáků v karanténě. Tito vojáci měli v kolonce „vztah k majiteli bytu“ napsáno „v karanténě“.

¹⁹⁵ Těchto obyvatel různých národností (ruské, slovinské, maďarské atd) bylo celkem 91.

¹⁹⁶ V lékárně byli sečtení tři lidé.

¹⁹⁷ V holičském závodu byli sečtení čtyři lidé.

¹⁹⁸ V hostinci *Karanténa* bylo sečteno celkem 8 lidí – čtyři rodinní příslušníci a čtyři pracující pro hostinského.

Sčítání lidu 1921 v Pardubicích

V následujících kapitolách provedu kompletní rozbor sčítacích archů z města Pardubic z roku 1921. Každá kapitola symbolizuje jedno „okénko“ ve sčítacím archivu (tedy jméno a příjmení, vztah k majiteli bytu, pohlaví, věk, rodiště, rok příchodu do Pardubic, domovská příslušnost, národnost, náboženské vyznání, znalost čtení a psaní, povolání a postavení v něm, povolání v roce 1914, pokud je uvedeno).

Pramen

Sčítací archy z roku 1921 se nacházejí ve Státním okresním archivu v Pardubicích¹⁹⁹. Dohromady jsou archy rozděleny do 20 kartonů. Tyto sčítací operáty jsou zároveň nejstarším pramenem tohoto druhu, který se pro naše město dochoval. Sčítací archy z minulých let byly pravděpodobně zničeny. Zároveň se mi nepovedlo dohledat žádné jiné prameny či dokumenty k sčítání lidu v roce 1921. Dochovány jsou tyto dokumenty hlavně k následujícímu sčítání v roce 1931.

Samotný pramen má vždy hlavní stranu, kde je sepsán počet bytů, jejich majitelů a počet jejich obyvatel. Dále je zde uvedena země, soudní okres (Pardubice), osada (například Zelené Předměstí), ulice nebo náměstí a číslo domu (popisné staré a orientační nové). Na drtivé většině dokumentů ovšem nové orientační číslo chybí. Na bytovém archu je vždy uveden soupis bytů, počet členů jednotlivých domácností a často také poznámky sčítacích komisařů.

Jméno a příjmení

Dle pokynů, které měli obdržet všichni majitelé bytu vyplňující sčítací archy, byli poučeni o tom, že u osob, které mají více křestní jmen, udává se vždy jen to první. I přes toto poučení se zápis rodných i křestních jmen často opakoval.

V této části bych ráda jen pro zajímavost zmínila pár nejčastěji používaných rodných jmen, která se ve sčítacím archu vyskytovala. Ryze česká jména v první polovině 20. století naprosto převládala a je to dobře znát i ve sčítání lidu. Patrně vlna národního uvědomění zapříčinila, že se po Pardubicích v době sčítání lidu pohybovalo několik stovek žen se jmény jako Marie,

---

¹⁹⁹ Viz. příloha č. 6.

Anna, Růžena, Vlasta, Libuše, Božena, Emílie, a podobně. Velmi často se objevovala ženské verze mužských jmen jako Antonie, Josefa, Karla, Václava, Arnoštka atd. Exotičtější jména přicházela s jinou národností, ale také s jinou vírou. U obyvatel židovského vyznání se často objevovala odlišnější jména, která byla bližší jejich kultuře, jako například Sára, Augusta, Leokádie, Lily, Regina, nebo v té době ještě neobvyklé jméno Ema.

U obyvatel mužského pohlaví se dá sledovat stejný trend jako u těch toho opačného. Mezi stovkami Josefů, Karlů, Antonínů, Janů, Františků nebo Ladislavů se našla zajímavá jména jako například Hugo, Bertholf, Eugen, Movic, nebo Leo.

V celém prostudovaném materiálu se našli celkem dva lidé, kteří v době sčítání lidu neměli rodné jméno. Prvním z nich bylo to miminko narozené přesně 16. února 1921 žijící v Pernštýnské ulici. Jeho rodiče se patrně ještě neshodli na jméno a dítě bylo do sčítání zaneseno jako „malé miminko“. Druhým byla dívka v sirotčinci ve Štrossově ulici zanesena do sčítacích archů jako „neznámá hluchoněmá dívka“.

Vztah k majiteli bytu

Příručka, která byla dva dny před samotným sčítáním lidu (tj. 14. února) předána majitelům bytu jasně určovala, jak má být do archu zanesen vztah jednotlivých členů domácností k majiteli bytu. Upravovala také samotný vztah tohoto majitele k bytu. Pokud byla celá domácnost v bytě pouze v nájmu, ten, kdo byl za byt zodpovědný, byl určen jako přednosta domácnosti. U drtivé většiny archů se ovšem stále objevovalo pojmenování majitel bytu, ačkoliv se zcela jasně jednalo o přednostu domácnosti.

Majitel či přednosta domácnost měl jasně specifikovat vztah jednotlivých obyvatel bytu k jeho osobě. Mezi naprosto nejčastější kategorie těchto vztahů patří (uváděno na příkladu vztahu k majiteli bytu): manželka majitele bytu, syn majitele bytu, dcera majitele bytu. V této kolonce bychom mohli najít prakticky všechny rodinné vazby, které jen mohou v rodině vzniknout. Na konci zpracování archů jsem jich zaznamenala celkem 296.

V instrukcích přiložených ke sčítacím archům byla jasně stanovena definice majitele bytu a přednosta domácnosti. Majitel bytu byl vždy ten, kdo měl byt v soukromém vlastnictví, nebo vlastnil celý dům. Přednostou domácnosti byl ten, kdo měl byt pouze pronajatý. Bohužel tato kolonka byla ve většině případů špatně vyplněna a většina těch, co byt drželi pouze v pronájmu,

definovala sebe sama jako majitele bytu. Nadále jsem tedy přednosty i majitele bytu všechny zahrnovala pod název *majitel bytu*.

Majitelů bytů, tedy těch, kteří byt skutečně vlastnili, nebo na ně byl tzv. *napsán*, bylo v Pardubicích celkem 5 006. Celkem 3 807 z nich bylo mužského pohlaví a zbytek, tedy 1 199 bylo pohlaví ženského. Dále bychom mohli rozdělit tyto majitele bytů dle jejich rodinného stavu. Následující tabulka představí jednoduché rozdělení majitelů bytů.

Tabulka č. 6 Rozdělení majitelů bytů dle pohlaví a rodinného stavu

	svobodní	v manželství	vdovy a vdovci	rozvedeni či rozloučení	jiné
mužské	208	3412	131	55	1 ²⁰⁰
ženské	220	163	764	41	1 ²⁰¹

Z tabulky jasně vyplývá, že drtivá většina majitelů bytů byli ženatí muži. Nejvyšší počet majitelů bytů mezi ženami byly vdovy.

Celkově jsem z archů vyplynulo celkem 70 různých kategorií, ve kterých se lidé přihlašovali k majiteli bytu. Mezi nejčastější patří majitel bytu²⁰², manželka majitele bytu²⁰³, dcera majitele bytu²⁰⁴, syn majitele bytu²⁰⁵. Po těchto základních rodinných vazbách je pátým nejčastějším vztahem podnájemník²⁰⁶, což jen potvrzuje prohlubující se bytovou krizi.

²⁰⁰ Majitel bytu zde popsal svůj rodinný stav jako „*Opuštěný od celé rodiny*“

²⁰¹ Majitelka bytu zde svůj rodinný stav popsala jako „*Muž soudně vypovězen*“

²⁰² Celkový počet obyvatel, kteří určili svůj status jako *majitel bytu* (bez rozdílu pohlaví) bylo 5 113.

²⁰³ Celkový počet obyvatel, tedy žen, které určily svůj vztah k majiteli bytu jako *manželka majitele bytu*, bylo 3 053. Když bychom se chtěli podívat na opačný případ, tedy na *manžele majitelky bytu*, tedy případ, kdy byl byt napsán na ženu a muž byl napsán jako její druh, našli bychom případy celkem 4. Ve všech čtyřech případech se pravděpodobně jedná o druhý sňatek ženy, která vlastnila nějakou živnost a jejíž děti měly příjmení i domovskou příslušnost po pravděpodobně zemřelém otci.

²⁰⁴ Celkový počet dívek, které určily svůj vztah k majiteli bytu jako *dcera majitele bytu*, byl 3 483.

²⁰⁵ Celkový počet chlapců, kteří určili svůj vztah k majiteli bytu jako *syn majitele bytu*, byl 3 414.

²⁰⁶ Celkový počet obyvatel, kteří svůj vztah k majiteli bytu označili jako *podnájemník* bylo 1 077. V samostatné kategorii *noclehářů* bychom našli celkový počet 49 občanů, u kategorie *strávník* celkem 102.

Věk

Věk měl být dle návodu k sčítání lidu vyplněn podle některého z osobních dokumentů dotazovaných. Například křestních listů, matričních listů, vysvědčeních a podobně. Je ovšem zcela pochopitelné, že i přes tato důrazná doporučení řada lidí svůj den, měsíc, nebo dokonce ani rok narození vůbec neznali.

Věk jsem zapisovala v celé podobě i s datem a měsícem narození, abych dokázala definovat také nejmladší skupinu obyvatel – tedy miminka, která by při pouhém zapsání roku dostala automaticky věk – 1 rok a zmizela by naprosto vrstva kojenců, které ještě nedovršily jednoho roku. Věk jsem vždy oddělovala 15. únorem 1921. Tedy dva lidé, kteří se narodili ve stejný rok, například 1900, měli v tabulce určený jiný věk dle přesného dne narození. Dívka narozená 10. února by měla zapsaný věk 21 a chlapec narozený 20. února věk 20 let.

Věkově jsem se rozhodla obyvatelstvo města rozdělit do ekonomických věkových skupin. Věková kategorie 0-14 let, 15-65 let, 65+. Hranice dětského věku bývá často pevně dána na 14 let, hranice ekonomicky neaktivních lidí bývá ovšem v každé době definována různě. Rozhodla jsem se následovat řadu jiných demografických studií a hranici stanovit na 65 let. Tuto věkovou hranici jsem si také stanovila pro snadnější výpočet *indexu stáří* a *indexu ekonomického zatížení*.

Tabulka č. 7 Rozdělení obyvatel Pardubic do věkových kategorií

	0-14 let	15-65 let	65+
ženy	2498	7 498	656
muži	2 655	6 592	467

Index stárnutí je jedním ze základních demografických ukazatelů. Díky věkovým skupinám, které jsem vytvořila, si můžeme snadno vypočítat index stárnutí obyvatelstva Pardubic. Celkový počet dětí do 14 let je 5 153, zatímco celkový počet osob starších 65 let je 1 123. Výsledkem tedy je, že na 22 osob starších 65 let je 100 dětí do 14 let. Výpočet tedy jasně udává tendenci města k omlazování populace.

Index ekonomického zatížení je dalším ze základních demografických ukazatelů. Dojdeme k němu, pokud sečteme všechny obyvatele v kategorii 0-14 let a obyvatele v kategorii 65+ a tuto hodnotu vydělíme počtem obyvatel v produktivním věku, tj. 15-65 let. Výsledkem pak je, že celkově na 100 obyvatel v produktivním věku spadá 44,5 obyvatel ve věku neproduktivním, nebo předproduktivním. Jelikož číslo není vyšší než 100 a tedy nepřekračuje počet závislých osob počet ekonomicky aktivních lidí, můžeme říct, že je to výsledek uspokojující.

Je třeba ale upozornit, že tyto výpočty se využívají převážně pro dnešní demografické výpočty a pro rok 1921 nám slouží jen jako příklad.

Mezi nejstarší obyvatele Pardubic se řadí ročníky 1818 (102 let), 1823 (97 let), nebo 1825 (95 let). Celkově 216 obyvatel mohlo být svědky příjezdu prvního vlaku do Pardubic (tj. narozených do roku 1845). Celkově 230 obyvatel svůj rok narození nevědělo.

Místo narození

Místo narození mělo být dle návodu k sčítání lidu vyplněno podle některého z osobních dokumentů dotazovaných. Například křestních listů, matričních listů, vysvědčení a podobně.

Není v možnostech této práce podrobně rozepsat a vyhodnotit všechna místa, kde respondenti určili svá místa narození (je jich přes 1 500), rozhodla jsem se, že se budu věnovat pouze lidem, kteří se narodili v Pardubicích. Podrobnější rozebrání míst narození všech lidí ve sčítání lidu k roku 1921 bych přenechala jinému badateli.

Celkový počet obyvatel narozených v Pardubicích a dosud zde žijících k 15. únoru 1921 byl **6 366 (3 029 mužů a 3 337 žen)** tedy **30,9 %**. Přistěhovaných obyvatel Pardubic bylo **69,1 %**.

Domovská příslušnost

Domovská příslušnost byla uvedena do platnosti v Rakouském císařství prozatímním obecním zákonem č. 170/1849 ř. z., který přiváděl k životu instituci, která měla do budoucna znamenat mnohé především pro nemajetnější občany, kteří si tímto mohli být jistí, že jejich domovská obec bude povinna se o ně v případě hmotné nouze postarat. V případě potulky či ztráty obydlí je ze svého území nemohla vyhnat, jako tomu mohlo být dříve. Dále dávala do rukou pravomoc i samotným obcím nakládat s tuláky, prostitutkami, drobnými zloději atd. podle jejich domovské příslušnosti. Byla také několikrát upravována a novelizována. Domovské právo bylo přirozenou reakcí na události v roce 1848, při kterých bylo zrušeno poddanství, a tudíž také

povinnost vrchnosti postarat se „o své chudé“. Bylo nutné tento poddanský vztah nahradit jiným právním vztahem.

Co se týče samotného získání domovského práva, dá se rozdělit do dvou skupin. První skupinou je nabývání domovského práva dle derivativního způsobu. Jednalo se o ten „přirozenější“ způsob, a to získání domovského práva narozením, provdáním, adopcí či legitimizací. Když se narodilo manželské dítě, přejímalo domovskou příslušnost po svém otci (nezáleželo na obci, ve které se narodilo ono samo). V případě nemanželského dítěte přebíralo dítě domovskou příslušnost po své matce (opět nezáleželo na obci, kde se narodilo ono samo). Žena mohla nabýt domovského práva sňatkem. Po sňatku automaticky přebírala manželovo domovské právo, v případě rozvodu či smrti manžela jí zůstávalo i nadále.

Druhou skupinou je nabývání domovského práva dle originárního způsobu. Jednalo se o nabytí domovského práva přijetím do domovské obce, pobýváním na území této domovské obce po dobu 10 let a následná žádost o uznání domovského práva, či získání veřejné funkce v dané obci. Co se týče samotné ztráty domovské příslušnosti, dalo se o ni přijít jedině smrtí občana, odchodem do jiné obce a přijetím její příslušnosti, či jeho odchodem do zahraničí, kde následně přijal občanství. Pokud mu ale nebylo uděleno jinde občanství, měl nárok na návrat zpátky do země a uznání jeho domovské příslušnosti v původní obci. Dle § 9 pokynů ke sčítání lidu měli lidé, jejichž domovská příslušnost nebyla známa, vyplnit do těchto kolonek pouze Československou republiku. Cizí státní příslušnosti měli vyplnit svůj stát, jehož jsou příslušní.²⁰⁷

Domovskou příslušnost v Pardubicích mělo v roce 1921 celkem **9 589**. Nebyla to tedy ani polovina celkového stálého počtu obyvatel. Z tohoto počtu 9589 obyvatel jich bylo 4 445 mužského pohlaví a 5 109 pohlaví ženského.

Často nebylo jednoduché správně určit obec, kterou má obyvatel vyplňující sčítací arch vlastně na mysli. Bylo zcela pochopitelné, že pokud člověk dlouho nebydlel na místě svého narození, nebo, a to se také mohlo stát velice často, toto místo nikdy ve skutečnosti ani nenavštívil, jméno obce při sčítání lidu nedokázal vyplnit naprosto přesně. Často se poté vyskytují obecné názvy jako „Vysoká“, „Lhota“, „Nová obec“, „Veselý“, nebo například „Újezd“. Obcí s těmito názvy existovalo již v roce 1921 mnoho a ačkoliv bychom mohli předvídat, že se jedná o ty nejbližší

---

²⁰⁷ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, Sešit 1, s. 25.

obce od Pardubic, protože se zdá, že tato migrace většinou směřovala do nejbližších velkých měst a Pardubice v této době byly jistě prosperující město s řadou nabídek pro nově přistěhované, nemůžeme na tento fakt příliš spoléhat.

Národnost

Otázka národnosti se stala patrně nejsledovanějším problémem v nově stanoveném sčítání lidu. Ještě před samotným začátkem plánování, možná před samotnou myšlenkou o odložení sčítání z původního termínu a jeho realizací v roce 1921, bylo jasně určeno, co bude tím nejsledovanějším a aktuálně nejdůležitějším v historii všech sčítání lidu. Po rozpadu monarchie a vzniku nových státních útvarů se stala národnost jednou z nejdůležitějších otázek vůbec. Již od počátku byly do příprav na sčítání lidu zapojeny skupiny českých nacionalistů, pro které nově vzniklý státní útvar znamenal naprostou změnu jejich postavení.²⁰⁸

Ačkoliv od počátku bylo jasné, že největší změnou bude nahrazení dotazu na obcovací řeč otázkou národnosti, i tak panovaly velké obavy, že tato změna nedokáže zajistit možné podvádění a zkreslování skutečnosti.²⁰⁹ Do roku 1921 nebyl nikdy ve sčítáních lidu, nebo v tehdejší legislativě, určen trest za zkreslování těchto skutečností. Nově tomu mělo být v roce 1921 a vysoké tresty byly šancí, jak těmto praktikám zabránit.²¹⁰ V knize *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930* autoři uvádějí, že obce byly nadále vyloučeny z většího působení při sčítáních lidu a mohly být pouze přizvány okresními správami politickými. Tento krok si autoři vysvětlují jako snahu zabránit diskriminaci českých obyvatel v obcích, kde Češi *nekontrolovali* příslušné úřady.²¹¹ Ve zkratce se dá říct, že nadcházející sčítání lidu se mělo stát jakýmsi důkazem o velikosti českého národa, o počtech Čechů a Slováků, kteří mohli být v předchozích sčítáních vlivem špatně užití legislativy zařazeni do jiného národnosti, než dle nacionálních myšlenek měli být. Tento problém ve své knize *České země v éře první republiky 1918-1938* popisuje také Zdeněk Kárník. Ve své knize poukazuje na to, že sčítání dle obcovací řeči bylo velice problematické u Čechů v německých oblastech, kteří německý jazyk užívali pro úřední jednání, ale jako svůj domácí jazyk měli jazyk český.²¹²

---

²⁰⁸ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostravská univerzita, 2016. s. 13.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 11.

²¹⁰ Tamtéž, s. 12.

²¹¹ Tamtéž, s. 11.

²¹² KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2017. s. 88.

Bylo vyloučeno, aby kdokoliv mohl udat jako svoji národnost pouze příslušnost k území. Například tedy Slezan, Moravák, Valach nebo Horák. Dětem do 14 let a nepřičetným měla být určena národnost dle jejich rodičů. Pokud byli rodiče různých národností, mělo se přihlídnout k matce. Každá osoba starší 14 let a plně přičetná měla svoji národnost udát naprosto svobodně a samostatně.²¹³

Jak už bylo jednou zmíněno u kapitoly o komisařích, ti směli tuto národnost měnit pouze, když byli přesvědčeni, že se jedná o chybu. Většinou to bylo v případě, když byly národnosti udány u jedné osoby dvě. Tuto změnu směl provést za přítomnosti oné osoby a změna musela být ošetřena podpisem. Ačkoliv tato skutečnost měla být v arších řádně opravena, u několika záznamů jsem i tak našla hned dvě národnosti najednou. Národnost česká a slovenská neměly být ve sčítání lidu brány odděleně, ale jako společná národnost československá. Gabriela Šamanová ovšem ve své studii *Národnost ve sčítání lidu v Českých zemích* upozorňuje, že Slováků žilo v Českých zemích jen velmi malé množství (okolo **0,4 %**).²¹⁴

Tabulka č. 8 Rozdělení obyvatel dle národnosti

česká	německá	ruská	ostatní
20 253	69	18	256

Z tabulky rozřazující jednoduše nejvíce početné národnosti můžeme jednoduše určit, že Pardubice v roce 1921 patřily mezi města s procentuálně nejvíce zastoupeným českým obyvatelstvem. Ačkoliv Zdeněk Kárník ve své publikaci²¹⁵ udává, že sčítání lidu 1921 mohlo zajistit sebeurčení Čechů, kteří v předchozích sčítáních uváděli svoji národnost jako německou a tím se značně měnila čísla ve prospěch české národnosti, nemyslím, že v Pardubicích by to byl tento případ. Počty Němců tu nebyly vysoké ani v předchozích sčítáních lidu.

²¹³ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, Sešit 1, s. 26.

²¹⁴ ŠAMANOVÁ, Gabriela. *Národnost ve sčítání lidu v Českých zemích* In: Naše společnost, Sociologický ústav AV ČR Praha, Praha: 2005.

²¹⁵ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha, 2017.

Velice překvapující na celé otázce národnosti ve sčítání lidu je to, že od začátku nebylo přesně vysvětleno, co to přesně *národnost* znamená.²¹⁶ I v dnešních letech je pojem národnost komplikovanější, než se může zdát a sto lidí řekne v otázce národnosti jinou definici.²¹⁷ Již v roce 1921 byla otázka definice národnosti velice složitým tématem a nakonec se přistoupilo k definici, která zněla následovně: „*Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním znakem jest zpravidla mateřský jazyk*“²¹⁸ Z tohoto pravidla měli výjimku již několikrát zmínění Židé. Ti mohli svoji národnost udat jako Židovskou, i když hebrejským jazykem nemluvili. Změna přišla teprve po druhé světové válce, kdy byla národnost definována jako otázka osobního přesvědčení.²¹⁹ Židovskou národnost udalo celkem **46** lidí. Za zmínku stojí, že jeden obyvatel určil svoji národnost jako Židovskou, ale náboženství jako římskokatolické.

Tato jednoduchá věta mohla být ovšem vysvětlována v řadě případů jinak, a proto se není čemu divit, že lidé udávali své národnosti dvojité. V Pardubicích můžeme mluvit ještě o jednoduché situaci, jelikož národnostní otázka tu nebyla zdaleka tak kritická a podíl například Němců vůči Čechům tu byl zanedbatelný. Vliv této definice národnosti může být vidět ale u národnosti Romské, kterou ve sčítání lidu v Pardubicích v roce 1921 neuvedl ani jeden člověk. V podstatě nejsme schopni jen dle sčítání lidu říct, jestli se ve městě v těchto letech Romové vyskytovali a díky této definici nebudeme nikdy schopni rozeznat.

Náboženské vyznání

Po rozpadu monarchie nebylo postavení církve v nově vzniklém státu jednoduché. Prakticky ihned po konci války se republikou rozmohla silně proti římskokatolická nálada. Například v Pardubicích bylo na zasedání městského zastupitelstva v Pardubicích 13. července 1921 jednáno o odstranění sochy Jana Nepomuckého z Bělobranského náměstí a jeho nahrazení Janem Husem.²²⁰ K tomu ale dle všeho nedošlo, socha stojí na svém místě dodnes.

---

²¹⁶ KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostravská univerzita, 2016. s. 23.

²¹⁷ Například dle Sociologického slovníku je národnost definována jako: „*Osobité a uvědomělé kulturní a politické společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území. Jednotlivé národy se vymezují 3 hledisky (dimenzemi), kulturně, politicky a psychologicky.*“

²¹⁸ Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, Sešit 1, s. 30.

²¹⁹ ŠAMANOVÁ, Gabriela. *Národnost ve sčítání lidu v Českých zemích* In: Naše společnost, Sociologický ústav AV ČR Praha, Praha: 2005. s. 3.

²²⁰ Státní okresní archiv Pardubice, Archiv města Pardubice, Protokol o schůzích obecního zastupitelstva v Pardubicích 1918-1922, kn. 193, s. 400.

Postupně začala vláda vydávat nové zákony, které se v ničem neshodovali s tradičním církevním kázáním. Již v roce 1919 bylo v Československé republice povolen pohřeb žehem.²²¹ Tato, dnes již naprosto běžná praxe, byla do roku 1918 církví zakázána. Spalování mělo být pouze pro zločince. V tomtéž roce přestalo být také po učitelích požadováno, aby byli přihlášení k jedné z konfesí, nebo byl povolen rozvod. Co se týče sňatku, dle nového manželského práva si lidé sami mohli vybrat, jestli zvolí sňatek na úřadě, či v kostele.²²²

V nově vzniklém československém státě bylo uznáno celkem 12 církví. K těm uznávaným již za monarchie přibyla v roce 1920 Církev československá, českobratrská, nebo slezská německá evangelická.²²³

Československý stát a Vatikán v nadcházejících měsících po vzniku republiky prožívali obrovskou krizi. Českoslovenští kněží, kteří se po válce připojili k Jednotě československého duchovenstva požadovali vlnu radikálních změn. Odmítali celibát, prosazovali mateřský jazyk při bohoslužbě, nebo dokonce odluku církve od státu. Krize vyústila v provolání nové Československé církve, která měla jít ve stopách Cyrila a Metoděje, nebo Jana Husa.²²⁴

Ačkoliv není tématem práce podrobně mapovat vztahy jednotlivých církví k nově vzniklému československému státu, myslím, že je to pro pochopení výsledků sčítání lidu více než důležité.

Rozdělení jednotlivých církevních směrů ve světle sčítání lidu:

Českobratrské

Církev Českobratrská vznikla v roce 1918 spojením dvou evangelických církví: Evangelické církve augsburské a Evangelické církve helvétské. V Pardubicích se v době sčítání lidu 1921 přihlásilo k víře českobratrské celkem **705** lidí.

Československé

Jak již bylo nastíněno v úvodu této podkapitoly, Církev československá vznikla jako vyústění roztržky mezi Jednotou československého duchovenstva a Vatikánem. Klub reformního duchovenstva se sešel v Praze v Národním domě 10. ledna 1920 a prohlásili Církev

---

²²¹ SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha, 2013. s. 16.

²²² KLÍMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české*. Vyd. 1. Svazek XIII. 1918-1929. Litomyšl, 2000. s. 153. s. 155.

²²³ Tamtéž, s. 154.

²²⁴ Tamtéž, s. 157.

československou. Církev Československá byla v českých zemích uznána již v září toho roku, na Slovensku a Podkarpatské Rusi až v roce 1925.²²⁵ V Pardubicích sloužila Církev československá své bohoslužby v kapli Tří králů na zámku. Slavnostní položení základního kamene nového kostela Církve československé proběhlo v dnešní Jiráskově ulici 13. června 1926.²²⁶

V Pardubicích v roce 1921 se k Církvi Československé přihlásilo ve sčítání lidu celkem **1 868** lidí.²²⁷ V nadcházejících letech po vzniku této církve se ukázalo, že lidé svoji církevní příslušnost neměnili tak divoce, jak se původně očekávalo. Na některých místech se sice prokazatelně většina obyvatel přiklonila k církvi nové (Kříč, Náchod)²²⁸, v Pardubicích tomu tak ovšem nebylo.

Bez vyznání

Ve Velkých dějinách zemí koruny české se autor svazku č. 13 Antonín Klimek zmínil o vyjádření Ferdinanda Peroutky z roku 1936, že „*Katolicismus v Čechách, jak se zdá, nebude poražen jiným vyznáním, nýbrž nevěrectvím*“,²²⁹ Velice přesně to vystihuje situaci právě v Pardubicích, kde na rozdíl od přírůstků k Církvi československé naopak přibývalo těch, kteří se v roce 1921 nehlásili ke konfesi žádné.

K 15. únoru 1921 neuvedlo v Pardubicích celkem **4 426** lidí žádnou víru. V několika případech doprovodili toto jednoduché sdělení i komentářem. Mezi nejčastější zdůraznění změny konfese patřilo například několikrát podtržení slov „bez vyznání“, nebo „bez konfese“. Vícekrát se objevilo například „*vlastního přesvědčení bez vyznání*“, nebo „*vystoupila jsem z katolické církve*“. K výraznějším komentářům patřilo „*nechala jsem se vyškrtnout z katolické církve*“, nebo „*jsem bezvěrec*“ (2x podškrtnuto). Mezi komentáře, které patrně jen tak nezapomenu, patřil komentář muže, který svoje vyznání okomentoval slovy: „*nevěřím v církev, věřím v sebe*“.

---

²²⁵ Tamtéž, s. 157.

²²⁶ Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv města Pardubice, kronika města Pardubice 1895-1933.

²²⁷ Autorka vychází z vlastních výsledků po zhodnocení sčítacích operátů uložených v Okresním archivu v Pardubicích.

²²⁸ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Vyd. 1. Svazek XIII. 1918-1929. Litomyšl, 2000. s. 158.

²²⁹ Tamtéž, s. 159.

Ostatní

Do kategorie ostatních jsem byla nucena zahrnout všechny konfese a vyznání, které lidé uvedli ve svých sčítacích operátech a které, vzhledem k malému počtu, nebyly rozděleny do samostatných kategorií. Mezi tyto vyznání patří například: anglikánské, adventisté, baptisté, evangelické vyznání (bez bližšího určení konfese), Jednota Chelčického, luteránské, spiritisté, řeckokatolická, pravoslavná, volnomyšlenkářství, nebo vyznání nebylo vůbec uvedeno. Do kategorie těchto lidí spadá celkem **260** lidí.

Římskokatolické

Jak už bylo naznačeno v předešlých podkapitolách, Pardubice si i tři roky po konci války a vzniku samostatného Československa udrželi status převážně katolického města. Ačkoliv protikatolické myšlenky zde byly pochopitelně také, stále převládala ta část lidí, kteří ve svých sčítacích archách do kolonky náboženské vyznání napsali římskokatolické. Celkově se v Pardubicích ke své římskokatolické církvi přihlásilo **12 827** lidí.

Židovské

Židovské obyvatelstvo se připomíná v Pardubicích na dvoře Viléma z Pernštejna od konce 15. století. Židé byli soustředováni většinou k okrajům měst a nejinak tomu bylo i v Pardubicích. Od poloviny 17. století stával židovský hřbitov v místech dnešního parku v ulici Husově.²³⁰ Židovské obyvatelstvo a počet židovských rodin na jednotlivých panstvích byl až do poloviny 19. století stále regulován. Změnu přinesl až zákon z roku 1867, který Židy zrovnoprávnil s ostatními.²³¹ Poprvé v historii moderního Židovského národa dostali Židé práva jako například: spolčovací, vlastnické, svobody, projevu, vědeckého bádání, nebo právo být vzdělán.²³²

---

²³⁰ Pod hvězdou Davidovou: *Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti*, Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 2014. s. 30.

²³¹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, 1993. s. 95.

²³² Tamtéž, s. 96.

Židovská náboženská obec byla v Pardubicích oficiálně ustanovena v roce 1859. Jejím prvním starostou byl zvolen Marek Oesterreicher.²³³ V roce 1880 byla na konci dnešní třídy Míru, tehdejší Královské, postavena synagoga.²³⁴ Architektem se stal František Schmoranz mladší.²³⁵

V následujících letech se řada osob židovského vyznání významně zasadila o rozvoj průmyslu v Pardubicích. Hned v 70. letech 20. století přišel do Pardubic David Fanto, který se zde založil rafinerii na čištění minerálních olejů. Dnes je jeho pokračovatel Paramo. Stejně tak bychom mohli zmínit lihovar Ignáce Wertheimera, mladší automatické mlýny bratří Winternitzů, nebo obě firmy na perníkové pečivo Melartos a Mellekta, známou pardubickou firmou byl též například Pick a Ganz, továrna na špičky, tabákové pomůcky a později pera.²³⁶

Celkově bylo v Pardubicích v roce 1921 evidováno ve stálém²³⁷ obyvatelstvu **510** osob židovského vyznání. Vyznání se často psalo jednoduše jako *židovské*, jindy *mojžišské*, často také *moseické*.

Následující tabulku využijí pro jednoduchou přehlednost rozdělení obyvatel Pardubic do nejčastějších konfesí (nebo do bezkonfesní kategorie).

Tabulka č. 9 Rozdělení obyvatel dle náboženského vyznání

československé	československé	bez vyznání	ostatní	římskokatolické	židovské
705	1868	4 426	260	12 827	510

Znalost čtení a psaní

Znalost čtení a psaní, ačkoliv školní docházka byla již dávno povinnou institucí a vzdělání se mělo dostat každému bez ohledu na sociální postavi či pohlaví, nebyla věcí, kterou by ovládalo 100 % populace. Zjišťování počtu gramotných lidí bylo do sčítání lidu zaneseno v roce 1881.

²³³ RŮŽIČKOVÁ, Renáta a LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji* = Traces of the Jews in the Pardubice Region = Ekvot ha-jehudim be-machoz Pardubice. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006. s. 27.

²³⁴ Viz. příloha č. 7.

²³⁵ Pod hvězdou Davidovou: *Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti*, Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 2014. s. 35.

²³⁶ BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice: Městské knihy, 2007.

²³⁷ Tzn. ne hostů, ne v nemocnicích, ne v armádě, ne v hotelích.

V roce 1881 při sčítání lidu bylo zjištěno, že celkem **914** mužů a **1118** žen neumí ani číst ani psát. Celkem **8** mužů a **34** žen umělo pouze číst.²³⁸

V roce 1921 byla negramotnost již na zřetelně nižším procentu. Ne na nulovém, ale zřetelně nižším. Z celkového počtu obyvatel starších 6 let jich **65 (20 mužů a 56 žen)** neumělo číst ani psát. Celkem **10** respondentů odpovědělo, že znají pouze znalost čtení a **jeden** respondent uměl pouze psát.

Povolání (druh povolání, postavení v povolání, označení závodu)

Velice dlouhou dobu jsem hledala systém, díky němu bych mohla zpracované archy vhodně vyhodnotit. Na oficiálním archu sčítacích operátů byly ohledně dotazů na povolání hned tři kolonky – druh povolání, postavení v povolání a označení závodu. Ve své databázi jsem se rozhodla přidat ještě o jeden sloupec navíc, do kterého jsem si třídila zaměstnání dle předem určených kategorií.

Následuje 21 kategorií, do kterých jsem rozdělila všechny občany Pardubic starší 6 let. Každá z kategorií je vybrána tak, aby výsledek dokázal jasně poukázat na hospodářskou základnu Pardubic a přiblížit největší profesní odvětví, do kterého obyvatelé Pardubic po roce 1921 mohli spadat. Armáda, církev, československé dráhy, dělnictvo, družstva, kultura, městská služba, nezaměstnaní, obuvníci, pošta, pracuje v pohostinství, pracuje v živnosti, rolnictvo, služebnictvo, soukromé a tovární úřednictvo, státní služba a státní úředníci, studující žáci a učni, školství, trafikanti, zdravotníci, živnostníci. U každé z těchto kategorií bude ještě upřesněn důvod výběru.

Armáda

Kategorie armáda byla, vzhledem k selekci vojáků a jiných armádních činitelů, kteří v Pardubicích pobývali pouze přechodně a tím by mohli narušovat konečné výsledky mého bádání, jednou z nejsložitějších. Snažila jsem se skutečně v zájmu výsledků sledovat a vybrat ty členy armády, kteří v Pardubicích pobývali trvale, měli zde své rodiny a většinou nepobývali ani v kasárnách, ale v bytech.

---

²³⁸ *Místní přehled kr. města Pardubic s pojmenováním ulic, naznačení starých a nových čísel domů, jich vlastníků a výsledek sčítání lidu roku 1881.* V Pardubicích, 1881.

Celkový počet obyvatel, kteří svým zaměstnáním spadali pod armádu, byl k 15. únoru 1921 v Pardubicích celkem **182** (160 mužů a 22 žen).

Ve výsledcích můžeme pozorovat zcela pochopitelný rozdíl mezi počtem mužů a počtem žen uvedených do této *pracovní* kategorie. Mužů důstojníků, kteří v Pardubicích žili na stálo (a celkem 25 z nich mělo v Pardubicích domovskou příslušnost, celkem 12 z nich se v Pardubicích narodilo).

U mužů může být povolání armáda naprosto běžnou součástí seznamu možných profesí, ale v jakém odvětví mohly v armádě pracovat ženy? Dle doložených archů pracovalo v armádě celkem 22 žen.²³⁹ Mezi odvětví, které máme ve sčítání lidu zachyceny, patřila například skladnice, úřednice, nebo telefonistka.

Církev

Církevních příslušníků se v Pardubicích v roce 1921 dle dochovaných sčítacích archů příliš nevyskytovalo. Židovská náboženská obec tu sídlila od roku 1859²⁴⁰. Ve sčítání lidu jsem zaznamenala celkem 3 členy Židovské obce. Do tohoto počtu také spadá jediná žena, která se v církevní kategorii vyskytla. Druhou skupinou zaznamenanou pod církevní kategorií je muž zastupující Jednotu bratrskou. Všichni muži zastupující Židovskou náboženskou obec a Jednotu bratrskou byli ženatí.

Celkový počet obyvatel, kteří svým zaměstnáním spadali pod církev, byl k 15. únoru 1921 v Pardubicích celkem **10** (9 mužů a jedna žena). Pochopitelně největším počtem je zastoupena Církev římskokatolická, jejichž počet byl během sčítání lidu zachycen na 6 lidech – mužích.

Československé státní dráhy

Počátky železniční dopravy na území dnešního Pardubického kraje sahají do 40. let 20. století. V roce 1841 byl vyhlášen císařský dekret, který povoloval smíšený způsob železničního podnikání.²⁴¹ Po jednáních o velikosti a směru dráhy z Vídně do Prahy, kterou by řídila monarchie se začala dráha stavět. V roce 1844 dospěla do Prahy. První vlak pak na pardubické provizorní nádraží, které stálo kousek od dnešního podjezdu na 17. listopadu, dorazil v roce

---

²³⁹ Nejsou započteny zdravotní sestry z karantény.

²⁴⁰ RŮŽIČKOVÁ, Renáta a LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, 2006. s. 27.

²⁴¹ ČERNÝ, Karel et al. *Historická železnice v Pardubickém kraji*. Polníčka, 2020.

1845. Od září 1845 byla zahájena pravidelná doprava a v říjnu tohoto roku začaly jezdit i vlaky nákladní.

V roce 1859 přestalo první nádraží stačit vlakové frekvenci a bylo postaveno druhé nádraží. Stálo na dnešní Hlaváčově ulici. Slavnostně otevřeno bylo 14. dubna 1859 a navrhl ho architekt Karl Schumann.²⁴² Třetí přestavba nádraží probíhala v letech 1906-1908 a součástí nádraží se nově stala také velká budova pošty.²⁴³

Obyvatelé Pardubic, které jsem zahrnula do kategorie Československých státních drah, nemuseli působit pouze na nádraží v Pardubicích. Někteří z nich jako svoje působiště uvedli například ředitelství státní drah v Hradci Králové, nebo v Praze. Celkový počet obyvatel, kteří svým zaměstnáním spadali pod Československé státní dráhy, byl k 15. únoru 1921 v Pardubicích celkem **774** (celkem 712 mužů a 62 žen).

Ačkoliv dobře vím, že rozdělování zaměstnání v každé kategorii dle pohlaví, není nejšťastnější, považuji ho za vhodné vzhledem k roku sčítání lidu a ke snaze zachytit obraz ženské práce té doby. I když číslo zaměstnankyň státních drah nebylo vysoké, můžeme to považovat za slibný začátek.

Pestrost odvětví, ve kterých lidé měli možnost pracovat na dráze, byla skutečně veliká. V největším počtu bychom u dráhy našli zastoupené dělníky (celkový počet 115 obyvatel, kteří do kolonky postavení v povolání napsali přesně dělník). Je ovšem jasné, že ne vždycky můžeme tyto kategorie rozdělit zcela přesně. Objevili se nejasné položky a nejasné označení, které může konečnou skutečnost zkreslovat. Vznikla tak velká kategorie tzv. *neurčitelných* odvětví. Do těchto odvětví spadaly zařazení typu. „pracuji na dráze“, „asistent na dráze“, „železniční asistent“, nebo „dílny na dráze“. Do charakteru mojí práce bohužel nespadá přesný rozbor všech možných odvětví, kterým se lidé na dráze mohli věnovat, ráda bych ale upozornila na pět nejčastějších. Již jsem zmínila, že nejčastějším odvětvím se stal *dělník*, ihned po něm ale následovali *průvodčí* (celkový počet 98), třetím nejčastějším potom *drážní úřednictvo* (celkový počet 82), následovali samostatní *zámečníci* (celkový počet 70) a *zaměstnanci výtopy* (celkový počet 30). Následovat by mohli strojníci, metaři, lampáři, brzdáři, dozorcí, nebo telegrafisté.

---

²⁴² Tamtéž, s. 68.

²⁴³ Viz. příloha č. 8.

Z celkového počtu sečtených lidí, tedy 20 596, jich u dráhy v roce 1921 pracovalo **3,8 %**.

Dělnictvo

Koncem 19. století byl průmysl v Pardubicích takřka na svém vrcholu. Všechny velké průmyslové podniky již byly v plném provozu a jejich rozkvět měl pokračovat dále napříč první republikou. Dělnictvo, které vytvořilo v 19. století silnou sociální vrstvu a prakticky pozměnilo společnost o jeden stupeň, mělo tvořit v Československé republice až 15,93 % celkové populace.²⁴⁴ Jak tomu bylo v Pardubicích? Jakou část populace tu tvořilo dělnictvo?²⁴⁵ Kolik žen pracovalo v továrnách a na jakých pozicích? Jaké továrny či závody měly v Pardubicích největší podíl zaměstnanců?

Pardubice byly dle knihy Zdeňka Kárníka jedno z měst, kde od 19. století stoupl počet obyvatel vlivem vzrůstajícího průmyslu.²⁴⁶ Celkový počet dělníků v Pardubicích byl k 15. únoru 1921 **1 695** (celkem 1 288 mužů a 407 žen), tj. **8,2 %** na celkový počet obyvatel.

Vzrůstající průmysl a velký počet nově otevřených továren znamenal pro *něžnější* pohlaví možnost pracovně se uplatnit. Do průmyslu tak začala nastupovat velká spousta žen, které tak mohli přispět do rodinného rozpočtu, nebo, pokud živily rodinu samy, ji dokázat zabezpečit. Postupem času musela být vydána řada novel, která ženskou práci v továrnách upravovala. V knize *Žena v českých zemích od středověku do 20. století* autoři upozorňují, že řada žen se vracela k práci do továren krátce po porodu a tím úměrně stoupala novorozenecká úmrtnost.²⁴⁷ Kolem přelomu 19. a 20. století bylo limitování ženské a dětské práce největší. Byla omezena ženská noční práce, matky po porodu se do práce směly vrátit až po 4 týdnech.²⁴⁸ Práce v továrnách navíc nebyla nijak náročná a většinou se požadovalo pouze čtení a psaní. Výše mzdy u ženského dělnictva ovšem nikdy nedosáhla stejné výše jako u dělnictva mužského.²⁴⁹

Dle sčítání lidu 1921 v Pardubicích zaměstnávala v Pardubicích největší počet dělníků firma **Josefa Prokopa synové** – celkový počet pouze dělnictva byl v továrně **210** dělníků (205 mužů

---

²⁴⁴ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha, 2017. s. 300.

²⁴⁵ To znamená skutečně činní a pracující dělníci v továrnách a velkých závodech, které již podléhají definici továrny).

²⁴⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha, 2017. s. 280.

²⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. s. 405.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 406.

²⁴⁹ BAHENSKÁ, M. – HECZKOVÁ, L. – MUSILOVÁ, D. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*. České Budějovice, 2017. s. 117.

a 5 žen). Těsně za *Prokopkou*, jak se jí v Pardubicích přezdívalo, byla *Fantovka*. **David Fanto** – **rafinerie minerálních olejů**. Tato továrna zaměstnávala k 15. únoru 1921 celkem 200 dělníků (175 mužů a 20 žen). Na dalších místech se s velice podobnými počty dělníků umístily továrny **Akciový cukrovar Pardubice**, **cukrovar Rosice**, **Jindřicha Francka synové** – továrna na kávové náhražky, **Akciový pivovar Pardubice**.

Vcelku překvapivým poznatkem, na který se v moc velké míře v análech o historii pardubického průmyslu nepoukazuje, byl velký podíl pracujících v různých tiskárnách. Knihtiskařství a tiskařství bylo ve městě na poměrně vysoké úrovni a toto průmyslové odvětví tu zastupovalo hned několik firem. Tou patrně největší byla firma **Otto a Růžička**, **Společná knihtiskárna Pardubice**, **Hoblíkova tiskárna**, **Čížek a Turek tiskárna**, nebo **tiskárna Václava Vokolka**. Celkově bylo v tiskařském průmyslu v Pardubicích zaměstnáno **67** dělníků.

Dále zde byla velká řada menších továren a závodů, které sice neměly tak vysoký podíl dělníků, ale tvořily nepopíratelně velice důležitou součást pardubického průmyslu. Z potravinového odvětví například **Melartos** (39 dělníků), **Melekta** (10 dělníků). Z chemického průmyslu **Červinkova barvírna** (12 dělníků).

Druhou kategorií pracovníků v továrnách bylo tovární úřednictvo a majitelé továren samotní. Továrních úředníků evidujeme k 15. únoru 1921 v Pardubicích celkem **170**. I mezi továrním úřednictvem se našlo už podstatně větší množství žen – celkem **40**. Mezi obyvateli Pardubic se našlo celkem **36** mužů a **2** ženy, kteří si jako bližší určení povolání zapsali továrník – či spolumajitel továrny.

Družstva

Zakládání družstev, tj. společných podniků, spadá v českých zemích do poloviny 19. století. Družstva poskytovala svým členům určité výhody, jako například odběr zboží, ukládání zboží, nebo dodávky surovin.²⁵⁰ V Pardubicích v roce 1921 patrně nejvíce působila hned tři družstva: Rolnické družstvo, Družstvo stavitelů a inženýrů a Hospodářské družstvo.

Celkem se k 15. únoru 1921 přihlásilo do družstevního uskupení **35** obyvatel.

---

²⁵⁰ Sociologická encyklopedie AV ČR, Online zdroj, datum nahlížení: 24. června 2021. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Dru%C5%BEstevnictv%C3%AD>

Kultura

Do této kategorie jsem se pokusila zařadit všechny, kteří měli cokoliv společného s kulturním a společenským životem v Pardubicích. Muzikanty (celkem 9 hudebníků), fotografy (celkem 4), spisovatele (celkem 1), pracovníky v kinech (celkem 4), malíře (celkem 2) a jiné. Nedá se zcela určitě odlišit pojem živnostník a pracující v kultuře. Snažila jsem se ovšem podchytit ve sčítacích archách právě ty, kteří tuto činnost provozovali, a proto probíhalo moje začlenění právě tímto způsobem.

Celkově v mnou vyfiltrovaném kulturním prostředí působilo **30** obyvatel. Pro mnohé ostatní ovšem kulturní vyžití mohlo být pouze vedlejším zaměstnáním, spíš amatérské působení. Jak víme, od roku 1892 působil v Pardubicích spolek divadelních ochotníků, od roku 1909 stálo také samotné městské divadlo.²⁵¹ Žádný z občanů Pardubic si ale v roce 1921 do zaměstnání hereckou kariéru nezapsal.

Většina působících v tomto kulturním odvětví byla pohlaví mužského, našli bychom ale jednu ženu, která se věnovala kulturní tvorbě skutečně výjimečně. Žena, sochařka, narozena v roce 1885, pocházela ze Spojila a byla svobodná.

Městská služba

Do městské služby jsem se rozhodla zahrnout všechny pracující v městských službách. Tj. hlavně městské dělníky (metaře, vrátné, topiče, zahradníky), městské úředníky (obecní pokladna Pardubice, úředníky v městské elektrárně) nebo pracovníky v různých městských institucích (městské lázně, městská kuchyň apod.).

Celkově se k městské službě v Pardubicích k 15. únoru 1921 řadí **283** pracovníků (218 mužů a 65 žen). Z tohoto počtu jich celkem **52** pracovalo v městské elektrárně, **117** se jich řadilo k městským dělníkům provozující různou činnost (metaři, hlásiči požáru, zahradníci, dělníci, lepiči plakátů, vrátní). Zbylí nezapočtení tvořili drobné úřednictvo na městských úradech – městský úřad, městský zásobovací úřad, okresní nemocenská pokladna, nebo pracovníky v sociálních službách (celkem 6 sester v městském chudobinci).

---

²⁵¹ THEIN, P. – HUŇÁČEK, M. *Městské divadlo Pardubice*. Pardubice: Klub přátel Pardubicka, 2004. AB-Zet Pardubicka; seš. 34. s. 18.

Nezaměstnaní

Do kategorie nezaměstnaných jsem zahrnula všechny ekonomicky neaktivní obyvatele Pardubic starší 6 let k 15. únoru 1921. Skupinu tvoří penzisté, starci žijící z podpory dětí a výměnkáři, práce neschopní, soukromníci (tj. pravděpodobně lidé mající nemovitý majetek, z jehož pronájmu žijí ale ekonomicky je nedokážu nikam zařadit), nezaměstnaní, žebráci a almužníci.

Celkový počet v kategorii nezaměstnaných tvoří k 15. únoru 1921 **1250** občanů Pardubic starších 6 let. Na celkový počet obyvatel to tvoří tedy **6,1 %**.

Tabulka č. 10 Rozdělení kategorie nezaměstnaní

	penzisté	žijící z podpory dětí	soukromníci	nezaměstnaní	žebráci a almužníci
muži	109	41	105	357	-
ženy	180	55	191	205	8

Obuv

V polovině 19. století nastalo období omezování cechovních sdružení a Živnostenský zákon v roce 1859²⁵² navždy omezil cechovní zřízení a nastartoval rozvoj manufakturní výroby a živnostenského podnikání. Tato skutečnost se nevyhnula ani obuvnické sféře. V druhé polovině 19. století čekala obuvnické řemeslníky tvrdá zkouška. Nastala velkovýroba, nejdříve manufakturní a později tovární. Ačkoliv továrny nabízely velký počet nových pracovních míst a nebyla potřeba žádná větší kvalifikace, trpěly tím menší řemeslníci a obzvláště z obuvnického průmyslu. Levnější obuv lákala mnohem více zákazníků.²⁵³ Rychlým tempem šla dolů také

²⁵² HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha, 2005.

²⁵³ ŠTÝBROVÁ, Miroslava. *Boty, botky, botičky*. Vyd. 1. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. s. 148.

kvalita a estetická úroveň prodávané obuvi. První továrny na obuv například naprosto ignorovaly asymetričnost bot – nebyla levá a pravá, byly stejné.²⁵⁴

Přelom 19. a 20. století přinesl nejen nové postupy, nové materiály, nové technologie, ale také novou módu a vlnu velkých obuvnických továren, které naplnily trh. Za všechny můžeme jmenovat chrudimský závod F. L. Poppera, zlínskou firmu Baťa, nebo továrnu na moderní obuv BUSI.²⁵⁵ Také v Pardubicích bychom mohli najít řadu menších obuvnických závodů, nebo řemeslnických obuvníků. Pro větší představení tohoto řemeslnického odvětví jsem se rozhodla vytvořit z obuvníků vlastní kategorii a zařadit je do hospodářského kontextu města.

Celkově se v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlásilo **343** osob pracujících v obuvnickém odvětví. Jednalo se o celkově **101** živnostníků, **96** pracovníků v živnostech, **25** úředníků v obuvnických firmách, **121** dělníků v továrnách na obuv.

Tabulka č. 11 Rozdělení kategorie obuv dle pohlaví a pracovního umístění

	živnostníci	pracovníci v živnosti	úředníci	dělnictvo v továrnách
muži	101	96	14	62
ženy	-	-	11	59

Jak se zdá dle výsledků z naší tabulky, do řemeslnické výroby obuvi pronikal ženský element zatím jen velice těžko. Všichni živnostníci působící v obuvnickém odvětví v Pardubicích k 15. únoru 1921 byli muži, stejně tak všichni pracující v živnostech obuvnických. Naproti tomu úřednický aparát a tovární výroba byla rovnoměrně naplněna muži i ženami.

Největším zaměstnavatelem obuvnických dělníků zůstal i v Pardubicích Baťa, který zde měl nejen továrnu na výrobu obuvi, ale na dnešním náměstí Republiky později také prodejnu. Ve 30. letech 20. století si nechala firma Baťa na dnešní třídě Míru postavit nákupní dům (čp. 70)

²⁵⁴ Tamtéž, s. 150.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 172.

a svoji prodejnu umístila do něj.²⁵⁶ Prodejnu Baťa jste zde mohli vídat ještě před několika málo lety, než se přesunula do Afi Palace.

Pošta

Poštovníctví se ve velké míře v Pardubicích rozvíjelo se zavedením železnice v roce 1845. Poštovní služba rychle vycítila výhody spojení s železniční trasou a inspirovala se v poštovních službách například v Anglii, kde vznikaly tzv. vlakové pošty, tj. samostatné vagony, kde se třídila pošta a urychlila tak její rozvážku.²⁵⁷ První takový vůz v Čechách, který neprocházela Prahou, byl nasazen na trase Pardubice-Liberec v roce 1859.²⁵⁸

Pošta v Pardubicích postupně nabírala na důležitosti. Prvním pardubickým poštmistrem byl Josef Kraus, otec barona Artura Krause. Josef Kraus byl jedním z tzv. soukromých pošt mistrů, tedy lidí, kteří nepatřili pod státní správu a měli poštu jako svoji vlastní soukromou živnost. Jeho pošta stála na dnešní třídě Míru čp. 62. Josef Kraus byl velice významnou postavou Pardubic 19. století, angažoval se v průmyslu, byl členem akciových firem. V 60. letech 20. století postavil pro sebe a početnou rodinu velký dům na dnešní třídě Míru, dnešní čp. 112, obchodní dům Terranova.²⁵⁹ Jeho syn, baron Artur Kraus, také velice významná a známá osobnost Pardubic, nechal na jejich starém domě až do své smrti nápis *Na Staré poště*.

Na samém počátku Československé republiky, prakticky ihned pár dní po vyhlášení samostatného Československého státu, 13. listopadu 1918, bylo zřízeno ministerstvo pošt a telegrafů.²⁶⁰ Bylo nutné řešit zprerhání mezinárodních styků nastupujících států R-U a začlenit nově vzniklý Československý stát do mezinárodních poštovních unií. Po uzavření všech mírových dohod a navázání diplomatických styků žádala opakovaně Československá republika o přijetí do Světové poštovní unie. Přijetí Československa mezi členy Světové poštovní unie proběhlo až 18. května 1920.²⁶¹

Po vzniku státu byl v otázce poštovníctví také hodně diskutován problém národnosti. V knize *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* celou situaci popsali autoři publikace velice

---

²⁵⁶ Viz. příloha č. 8.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 81.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 82.

²⁵⁹ KOTYK, J. – KOMÁREK, P. *Baron Artur Kraus: (1854-1930): ke 160. výročí jeho narození*. Pardubice, Klub přátel Pardubicka, 2014. AB-Zet Pardubicka.

²⁶⁰ ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P. *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec, 2008. s. 115.

²⁶¹ Tamtéž, s. 119.

zdařile, doslovně cituji: „*Jedním z nejpalcivějších problémů poštovního resortu byla otázka personálního zajištění podřízených služeben a s ní spojená loajalita zaměstnanců.*“²⁶² Zde autoři řeší hlavně otázku loajality zaměstnanců v pohraničních oblastech, kde „*Poštovním zaměstnancům německé národnosti nabídla československá poštovní správa jazykové kurzy češtiny nebo přeložení do vnitrozemí za účelem zdokonalení se ve státním jazyce.*“²⁶³

V roce 1919 bylo rozhodnuto, že do Pardubic bude přeneseno jedna z poboček Ředitelství pošt a telegrafů. Svoji činnost zde zahájilo již 13. listopadu 1919. Prozatím sídlilo v budově novoměstské školy v dnešní Štefánikově ulici. Budova pro Ředitelství pošt a telegrafů, dnešní krajský úřad, byla postavena v letech 1922-1923 dle návrhu architekta Ladislava Machoně.

Celkově se k 15. únoru 1921 v Pardubicích přihlásilo k poštovnímu povolání **518** obyvatel (376 mužů a 142 žen) Jednalo se tedy o **2,5 %** z celkového počtu obyvatel.

Na poštovních a telegrafních úřadech tvořila pracovní místa velice pestrá soustava různých odvětví. V Pardubicích se výrazně projeví hlavně nižší poštovní úředníci, adjunkti, volné úřednické síly, poštovní zřízení, písaři, koncipienti, nebo také poštovní sluhové.

Celkově byli pracovníci rozdělení na několik poštovní pracovišť v Pardubicích. Hlavní poštu (na dnešní třídě Míru, dnešní pošta), Ředitelství pošt a telegrafů, nádražní pošta, poštovní a telegrafní úřad, poštovní úřad 2 (stál vedle dnešního starého nádraží), poštovní úřad 3 (stál na rohu Bělobranského náměstí a Labské ulice). Do nově vzniklého úřadě Ředitelství pošt a telegrafů bylo v roce 1921 v Pardubicích nahlášeno celkem **201** pracovníků (64 žen a 137 mužů).

Pracuje v obchodu/v živnosti

Do této kategorie jsem zařadila všechny, kteří pracovali v obchodech a živnostech, ale nebyli živnostníci. Třída, která sice nebyla na úrovni továrníků a živnostníků, ale i tak si dokázala práci v živnostech a obchodech udržet jistou životní úroveň. Často se také z těchto pracovníků v živnostech stávali sami mistři a majitelé živností.

---

²⁶² Tamtéž, s. 115.

²⁶³ Tamtéž.

V Pardubicích pracovalo celkem k 15. únoru 1921 **958** pracujících (674 mužů a 284 žen) v živnostech a obchodech.

Pracuje v pohostinství

Pohostinství bylo také jedním z odvětví, které si prošlo během 19. a počátku 20. století proměnou. Zájezdní hostince a hospody vystřídaly luxusní kavárny a restaurace, které si udržovaly vysokou úroveň a přízeň svých zákazníků nadstandartními službami. První podnikem takového typu v Pardubicích byl hotel Střebský, postaven roku 1888.²⁶⁴ Jako první nabízel tento hotel moderní služby, topení, telefony. V prvním patře se nacházela vinárna a kavárna, právě ta byla nejnovějším prvkem v Pardubicích. Hotel Střebský těsně sousedil s hostincem Veselka. Nutno dodat, že tentýž slavný prvorepublikový hotel se jako budoucí bar Žralok zapsal do paměti mnohých obyvatel Pardubic v druhé polovině 20. století. Majiteli Veselky byla od roku 1802 do roku 1913 rodina Kašparových. Tehdejší majitel František Kašpar reagoval na stavbu hotelu Střebský modernizací Veselky – z hostince se stal hotel a vyhlášená kavárna se společenským sálem.²⁶⁵ Po krizi první světové války, nedostatku potravin všeho druhu, se také pohostinství pomalu zvedalo zpátky na nohy.

Řada restaurací a hospod vyskytujících se v okolních částech Pardubic se v průběhu dalších let začlenila pod město. Mezi dodnes velice oblíbené můžeme jmenovat například hospodu U Josefa, která stojí na dnešní ulici Studentská a v roce 1921 spadala pod Cihelnu. Touto cestou vedla také nejstarší cesta do Hradce Králové a patrně i proto se tu hostinec udržel tak dlouhou dobu (první záznamy jsou od roku 1728). Druhým takovým *okrajovým* pohostinstvím byla restaurace U Vojtěchů založená v roce 1924, dodnes patří mezi nejoblíbenější v Pardubicích.²⁶⁶

Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 zapsáno **165** osob pracujících v pohostinství²⁶⁷ (87 žen a 78 mužů). V odvětví pohostinství se vystřídala řada menších profesí, jako například číšníci, kuchaři, pokojské, pokladní, uklízeči, domovníci, příručí, pradelny, sklep mistři, švadleny, nebo výčepní.

---

²⁶⁴ KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*. Pardubice, 2018.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 156.

²⁶⁷ Dohromady jsou tu počítáni hoteliéři, kavárníci, restauratéri, ale také všichni, kdo v těchto podnicích sloužili.

Z celkového počtu 165 lidí bylo **34** číšníků (26 mužů a 8 žen), **31** hostinských a majitelů živností (25 mužů a 6 žen), **31** sloužících (5 mužů a 26 žen). Zbytek všech pracujících bychom mohli rozdělit mezi ostatní výše zmíněné profese.

Rolnictvo

V době konání Josefinského katastru, jak jsem již zmínila v kapitole o historii města, byl charakter města převážně řemeslnický a zemědělský.²⁶⁸ Poté, co město prošlo průmyslovým vývojem se rozrůstalo a postupně pohlcovalo okolní usedlosti a hospodářství. I když kolem Pardubic bylo stále hodně polností a je vlastně doteď, musíme si uvědomit, že řada vesnic v blízkosti města byla samostatnými jednotkami a rolníci z těchto obcí se do sčítání lidu v Pardubicích nijak nepromítli.

Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 zapsáno **161** osob k rolnickému způsobu obživy. Nedokážeme posoudit, nakolik tento způsob používali k vlastní obživě, nebo k dalšímu prodeji (což by z nich mohlo činit menší živnostníky). Celkově se tedy v Pardubicích k rolnictví přihlásilo **0,8 %** procent obyvatelstva.

Služebné

Ženy a dívky působící jako služebné v domácnostech je fenomén, který se objevuje již několik staletí. Můžeme říct, že to může být jedno z těch cudnějších nejstarších profesí, které mohly ženy či dívky vykonávat. Profese se týkala ve velké míře hlavně dívek přicházejících do větších měst za vidinou výdělků.²⁶⁹ Výdělek měl většinou zaplatit budoucí věno, které bylo dlouhou dobu důležitou součástí předsvatebních dohod a tím ji v podstatě vykoupit z života v pracovním nasazení. Každá dívka mohla doufat, že na příště to bude právě ona, kdo si bude vybírat služebnou do své domácnosti.

Tradicí povětšinou bylo, že služebná v místě svého působiště do své svatby bydlela a její zaměstnankyně ji měla v jakémsi směru nahrazovat matku. Zajímavě tento problematický vztah popsán v knize *Žena v českých zemích* od kolektivu autorů z roku 2009: „*Záleželo však na obou stranách, jak se vzájemný poměr vyvine. Vztahy mezi paní a služebnou spočívaly na dohodě,*

---

²⁶⁸ MACKOVÁ, Marie. *Pardubice v době Josefinského katastru (1785)* In: Východočeský sborník historický, 1993, č. 3, s. 109–114.

²⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. s. 397.

*dobré vůli a trpělivosti obou. Paní očekávala diskrétnost, slušné a poctivé chování, pomocnice spravedlnost a vlídné zacházení.*²⁷⁰ Je ovšem zcela jisté, že ne vždy se takovýto poměr povedl.

Služebnou mohla dívka zůstat i po svém provdání, jestli to bylo v zájmu ekonomického stavu jejich domácnosti, přestěhovala se ale se svým manželem a dále se měla nazývat *posluhovačkou*.²⁷¹ Ačkoliv nejsme schopni přes sčítací archy dohledat osudy, nebo úroveň zacházení se služebnými, pokusím se alespoň částečně představit počty a sociální úroveň služebných, které působily v Pardubicích.

Celkově pracovalo k 15. únoru 1921 v Pardubicích v profesi služebných **784** obyvatel (4 muži a celkem 780 žen).

Ačkoliv bylo povolání služebné definováno jako spíše ženské zaměstnání a opakem měl být čeledín, hned čtyři muži ve sčítání lidu uvedli svoji profesi jako *služebný*. Tři z těchto mužů nebydleli se svými zaměstnavateli, ten čtvrtý, pracující jako domovník, u nich bydlel.

Do kategorie služebných jsem zařadila dívky a ženy, které dále svoji profesi konkretizovali jako: hospodyně, chůvy, vychovatelky, kuchařky, nebo pradleny. Ačkoliv jsem dlouho přemýšlela o zařazení vychovatelky do jiné kategorie, nakonec mě podobnost s profesí služebné utvrdila, že ji mám zahrnout právě do této kategorie.

Již v podstatě od začátku zpracovávání sčítacích archů jsem věděla, že na kategorii služebných budu chtít nahlížet hned z několika úhlů. Položila jsem si několik otázek, které doufám, že mi následné představení výsledků analýzy archů zodpoví. Na otázku, kolik vlastně služebných v Pardubicích působilo, jsme si již odpověděli. V jaké věkové kategorii se služebné pohybovaly? Jednalo se spíše o provdané, nebo svobodné dívky? Bydlely u svých zaměstnanců, nebo byly schopné si v Pardubicích dovolit vlastní bydlení?

Mezi nejmladší služebné, které v Pardubicích sloužily, můžeme počítat šest dívek ve věku 14 let. Do té *nejpočetnější* kategorie zařadíme dívky a ženy od 17 do 26 let. Tyto počty jsou většinou všechny vyšší než 20 (až na věkovou kategorii 24, v té byly pouze tři dívky). S přibývajícimi lety se počty služebných v jednotlivých věkových kategoriích snižují. Naopak

---

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Tamtéž, s. 398.

nejstarší služebnou byla v Pardubicích k 15. únoru 1921 77letá vdova žijící na Masarykově třídě.²⁷²

V dnešním slova smyslu znamená rozvod naprosté ukončení manželského soužití dvou jedinců, tak je to ale teprve od roku 1950. V době sčítání lidu byl rozvod a rozluka dvě odlišné věci. V obecném občanském zákoníku z roku 1811 můžeme najít zmínku o ukončení manželství, je třeba ale dodat, že tento zákoník stále uznával pouze katolický sňatek.²⁷³ Sňatek dvou osob katolického vyznání mohl být od roku 1868 ukončen rozvodem od stolu a lože, ani jedna z osob ale nemohla znovu vstoupit do manželství. Smíšený sňatek mohl končit rozlukou. Rozluka je z dnešního pohledu to samé, co rozvod. Rozvod byl naopak pouze *od stolu a lože*.²⁷⁴

Po vzniku republiky a novele o manželství byl rozvod možný pro všechny.²⁷⁵ Římskokatolická církev rozvod neuznává dodnes.

Následující tabulku využijí pro přehledné zařazení služebných do jednotlivých rodinných stavů.

Tabulka č. 11 Rozdělení kategorie služebné dle rodinného stavu

	svobodní	v manželství	vdovy a vdovci	rozvedeni	rozluka
muži	2	1	-	1	-
ženy	626	39	98	8	9

V této otázce si můžeme dle výsledků sčítání lidu jednoduše odpovědět. Hypotéza, že podstatná část dívek sloužících v domácnostech byla svobodných, se v Pardubicích potvrdila skutečně přesvědčivě. K alespoň částečnému povědomí o životě služebných v Pardubicích nám pomůže poslední z otázek, které jsme si v úvodu podkapitoly položili. Byly služebné schopny zajistit si

²⁷² Dnešní ulice 17. listopadu.

²⁷³ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. s. 140.

²⁷⁴ Tamtéž.

²⁷⁵ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české*. Vyd. 1. Svazek XIII. 1918-1929. Litomyšl, 2000. s. 153.

vlastní byt (nebo bydleli s manželem jako majitelka manžele bytu a jinak) nebo bydleli z větší části u svých zaměstnavatelů?

Z celkového počtu **780** služebných jich celkem 593 žilo u svých zaměstnavatelů a měli tedy vztah k majiteli bytu určen jako *služebná u majitele bytu*. Z tohoto počtu služebných, které bydleli u svých zaměstnavatelů²⁷⁶, jich bylo 555 svobodných, 10 vdaných²⁷⁷, 15 vdov, 7 rozvedených a 1 odloučená. Většina rozvedených žen tedy patrně využívala možnost bydlení u svých zaměstnavatelů, aby se dostala z domácnosti od manželka.

Soukromé úřednictvo

Do této kategorie jsem se rozhodla uvést všechny, kteří působili jako úředníci v soukromém sektoru. Mohlo se jednat o úředníci v obchodech, živnostech, zástupce firem z cizích měst, advokátních kancelářích, bankách, nebo také pojišťovnách. Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 zaznamenáno **310** soukromých úředníků (190 mužů a 120 žen).²⁷⁸

Být úředníkem znamenalo již v 19. století jistou společenskou úroveň, finanční zabezpečení a hlavně jednoduchou, čistou a snesitelnou práci. Své vlastní úředníky zaměstnával každý větší závod či živnost, ve které se o kancelářskou práci nestaral majitel a potřeboval vypomoci s daňovými a jinými úkony. V soukromém bankovním sektoru pracovalo k 15. únoru 1921 v Pardubicích **81** úředníků, tj. **26,1** %. Tito úředníci pracovali v celkově 11 bankovních domech.²⁷⁹

Pro muže byla kariéra úředníka typická, jak tomu ale bylo u žen? Post úředníka se nepopíratelně spojoval s jistým vzděláním a toho řada žen až do konce 19. století nebyla schopna dosáhnout. Teprve na počátku 20. století přestalo být vzdělání dívek a žen vyloženě pro budoucí kariéru tak obrovskou výjimkou. Dívky studovaly na gymnáziích a odborných školách s vidinou lepší profesní pozice.²⁸⁰ I tak se ale stále počítalo s tím, že dívka, jakmile se vdá, z místa odejde a nastoupí na *pracovní* pozici ženy v domácnosti. Místa, která ženy úřednice kvůli rodinnému

---

²⁷⁶ U celkem 20 služebných bydlely také jejich děti.

²⁷⁷ V jednom případě bydlel se svojí manželkou u jejich zaměstnavatelů také její manžel.

²⁷⁸ Z této kategorie jsou vyškrtnutí všichni soukromí úředníci, kteří mají svoji vlastní kategorii (pracující v obuvnictví, ve školství, v poštovníctví)

²⁷⁹ Viz. příloha č. 9.

²⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. s. 426.

stavu nemusely opouštět a opatrně ani neopouštěly, byla místa u jejich manželů v živnostech, kde zastávaly místa placených úředníků.

Státní služba/státní úředníci²⁸¹

Státním úředníkem můžeme nazvat každého, kdo se nějakým způsobem podílí na úředním chodu státní správy. Tito úředníci obvykle po svém odchodu z pracovní pozice pobírali penzi (nebo vdovy po státních úřednících).

Mezi státní úřednictvo a obyvatele, kteří vykonávali státní službu, jsem zařadila: pracovníky zemského soudu, pracovníky zemské donucovací pracovny, úředníky národního výboru, úředníky okresní správy politické, úředníky berní správy Pardubice, úředníky okresního soudu, sociálních úřadů, notáře, úředníky státního obilného úřadu, úředníky státního pozemkového úřadu. K 15. únoru 1921 se v Pardubicích přihlásilo celkově **190** státní úředníků (165 mužů a 25 žen).

Studující/žáci/učni

Od roku 1869 přišla s novými školskými zákony velká změna v ohledu školství, školních institucí a vzdělávání dětí obecně. Počet obyvatel stoupal a bylo potřeba na to reagovat výstavbou nových obecných a měšťanských škol, které by dokázaly reagovat na zvyšující se počty dětí.²⁸² Po zrušení minoritského kláštera v dnešní Klášterní ulici byla přesunuta škola do jeho budovy. Chlapecká se později oddělila od dívčí a dostala vlastní budovu (dnešní krajský úřad). Dívčí škola byla stále v klášterní budově, která také prošla rekonstrukcí. Pro budoucí *Nové město* byla v roce 1880 postavena škola na dnešním konci třídy Míru (v podstatě dnešní prostor silnice za budovou Magnumu). Tato škola byla ovšem po patnácti letech připojena k nově stavěným jezdeckým kasárnám a byla potřeba postavit budovu novou jako náhradu. V roce 1895 byla v dnešní Štefánikově ulici (tehdejší Štěpánčina) postavena II. Novoměstská škola v Pardubicích.²⁸³

V následujících letech byly postupně postaveny další obecné a měšťanské školy. V roce 1906 byla postavena obecná a měšťanská škola U Kostelíčka (dnešní sportovní gymnázium), v roce

---

²⁸¹ Z této kategorie jsou vyškrtnuti zaměstnanci československých státních drah a pošty, kteří mají své vlastní kategorie.

²⁸² ROSŮLEK, František Karel, ed. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a místopisný obraz. Díl druhý. část první, Lid, jeho kulturní život a práce*. Pardubice, 1905-1907. s. 124.

²⁸³ Tamtéž, s. 135.

1911 dokončena stavba novoměstské školy U sv. Jana (dnešní ZŠ Bratranců Veverkových), nebo Obecná a měšťanská škola Na Skřivánku.²⁸⁴ Všechny tyto školy působí jako školní instituce dodnes.

Významnou událostí se stalo v Pardubicích v roce 1865 postavení první pardubické vyšší reálné školy (dnes krajský úřad u Prokopova mostu). Reakcí na stále stoupající vliv průmyslu a na potřebu v Pardubicích vzdělávat nástupce různých průmyslových objektů bylo otevření Státní průmyslové školy v roce 1899. Z dnešního pohledu se jednalo o takovou *lepší* průmyslově zaměřenou střední školu. Ohledně dívčího vzdělávání zde byl velkým krokem otevření dívčího gymnázia Boženy Němcové v roce 1910, nebo otevření pokračovací školy pro dívky Vesny v roce 1908.²⁸⁵

Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlášeno jako žáků (tj. obecných a měšťanských škol) **1537** (782 chlapců a 755 dívek).

Studujících bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlášeno celkově (tj. průmyslových škol, vyšších škol pokračovacích, gymnázií, vysokých škol) **878** (549 chlapců a 329 dívek).

Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlášeno jako učňů a učnic **530** - 406 chlapců a 124 dívek. (tj. pokračovacích škol pro učení se v řemeslu, například kamnáři, tesaři, nebo u živnostníků a mistrů)

Celkově **120** učňů (z toho pouze **5** dívek) u svého mistra také bydlelo, **19** jich bydlelo v pronájmu u někoho v bytě či domě a ostatní (celkem **391**) jich bydlelo u svého rodiče, nebo u jiného příbuzného. K zaopatření bydlení pro učně působila v Pardubicích také učňovská útulna, která byla na dnešní třídě Míru čp. 62 (v roce 1921 tam bydlelo celkem 10 chlapců).

Konečný součet chlapců a dívek, kteří chodili do jedné ze školních institucí (ať už jako žáci, či studující nebo se teprve řemeslu učili) byl **2 945** dívek a chlapců. Tj. celkově **11,7 %** z celkové populace Pardubic. Musím také upozornit, že řada chlapců a dívek, kteří mohli být poslání za studii mimo Pardubice, se do sčítání lidu nepromítli. Jejich počty můžou být vysoké – obzvláště všichni studující na vysokých školách a bydlící mimo domov.

---

²⁸⁴ Tamtéž, s. 140.

²⁸⁵ LÁRYŠOVÁ, Pavlína. *Pardubická dívčí škola Vesna (1861-1949)*. Pardubice, 2009. bakalářská práce (Bc.). Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická.

Školství

Kategorie školství obsahuje všechny pracující ve školních institucích, ve státním i v soukromém sektoru. Učitelé, učitelky, správce škol, ředitele, ale také uklízeče a uklízečky.

Několik staletí patřil post učitele výhradně mužům. První školy vznikaly při kláštorech a církevních institucích. Také hlavně vzdělání a schopní učit další generace byli dlouhé období hlavně muži. Postava ženy – učitelky začala pronikat do společnosti parně ke konci 18. století, a to hlavně vlivem zájmu o francouzskou literaturu a kulturu. První kantorokky-ženy byly hlavně soukromé. Nejdříve učily hlavně děti movitých měšťanů a šlechticů, kteří si je mohli dovolit, cizí jazyky. Tyto soukromé učitelky většinou nepotřebovaly žádný z odborných kurzů, ačkoliv již od roku 1849 tu byly pedagogické kurzy pro budoucí učitelky.²⁸⁶

Po nových školských zákonech v roce 1869 bylo ženám umožněno učit na dívčích školách, na chlapeckých a smíšených pouze v nižších třídách. Vznikala tak řada institucí, které měly budoucí učitelky na jejich životní cestu připravit. Za všechny můžeme jmenovat například veřejného dívčí pedagogium v Praze. Adeptky na maturitu a následnou kariéru učitelky musely být vždy mravné dívky, které byly tělesně zdatné a složily těžké zkoušky.²⁸⁷

Kariéra pedagožky ale nebyla rozhodně procházkou růžovým sadem (a to v žádném případě nezjednodušuji kariéru muže-učitele). V podstatě nikdo se nedíval na ženský element mezi váženými učiteli v obecných a měšťanských školách s úctou. Právě naopak. Odsuzovala je veřejnost, byly brány za skvrnu svého pohlaví a často byly velice chladně přijímány i svými mužskými kolegy. Zdůraznit musíme také to, že ženám-učitelkám byl nakázán celibát. Pokud se vdaly, své práce se musely vzdát. To změnil až zákon z roku 1919, který učitelkám povoloval sňatky. Úctu, kterou si mohlo ženské učitelství v průběhu let vybudovat, naprosto ztratilo v okamžiku, když se ve městě či v obci učitelka vdala.²⁸⁸

„Školní úřady se chovaly ještě dlouho po uzákonění proticelibátního zákona vůči vdaným učitelkám nepřátelsky, ztěžovaly jim možnost společného bydlení s manželem.“²⁸⁹

---

²⁸⁶ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. s. 428.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 429.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 433.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 432.

Celkově bylo v Pardubicích k 15. únoru 1921 **221** zaměstnanců školních institucí. Z toho celkově **208** pedagogů (115 učitelů a 93 učitelek)

Tabulka k jednoduchému rozdělení učitelů a učitelek nám ukázala vcelku zajímavý výsledek. Počty učitelů rozdělených dle pohlaví byly skoro na stejné úrovni. Nutno dodat, že mezi učitele, tedy představitele mužského pohlaví, bychom našli všechny vedoucí pozice školních institucí.

Tabulka č. 13 Rozdělení kategorie učitelů dle pohlaví a rodinného stavu

	v manželství	svobodní	vdovy a vdovci	rozvedeni či rozloučení
muži	35	34	1	2
ženy	11	77	6	-

Tabulka s rozdělenými rodinnými stavy jsme si v podstatě potvrdily situaci, která panovala pravděpodobně v celé Československé republice krátce po vzniku republiky a uzákonění povolení sňatku učitelek. Zároveň je i trochu překvapením vcelku vysoký počet svobodných učitelů (celkem 27 svobodných učitelů nedovršilo ani 40 let, 9 jich nedovršilo 30 let), vzhledem k tomu, že učitel mohl zajistit i chudší dívce z měšťanské společnosti vcelku dobrou životní úroveň.

Trafikanti

„*Voják může od císaře dostat trafikku, ale trafikant nemůže být hejtmanem.*“²⁹⁰ Legendární větu z oblíbeného filmu *Posřiziny* citovala ve své skvělé knize také docentka Marie Macková. Tato věta, pravděpodobně jedna z nejslavnějších z filmu, skvěle vystihuje situaci s tabákovým monopolem 19. století.

Tabákový monopol a trafika se stala jedním ze skutečně zajímavých témat dějin hospodářství 19. a 20. století. Rozhodla jsem se vytvořit samostatnou část o trafikantech a jejich trafikách,

²⁹⁰ MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*. Vyd. 1. Praha: NLN, 2010. s. 78.

jelikož tabákový monopol měl stát a trafiky byly přesně určovány a přidělovány dle jejich počtů v jednotlivých městech.²⁹¹

Celkově se v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlásilo **15** trafikantů a trafikantek.

Tabulka č. 14 *Rozdělení kategorie trafikantů dle pohlaví a rodinného stavu*

	svobodní	v manželství	vdovy a vdovci	rozvedeni či rozloučení
muži	-	3	-	-
ženy	2	2	8	-

Zdá se, že i v následující tabulce se nám potvrdilo všeobecně zavedené pravidlo, že trafikanty byly pověřováni výhradně lidé, kteří dostávali trafikou jako kompenzaci za válečnou ztrátu – například invalidé, nebo vdovy po vojácích, kteří padli v boji.²⁹²

Zdravotnictví

Samostatná kategorie lidí, kteří pracovali ve zdravotnickém odvětví. Jedná se o lékaře, zubaře, asistentky lékařů (zdravotní sestry), lékárníky, porodní asistentky, laboranty, nebo také obyvatele pracující v oboru lázeňství.

Celkově se v Pardubicích k 15. únoru 1921 přihlásilo **67** (39 mužů a 28 žen) osob z oblasti zdravotnictví.

Většina mužských zdravotníků tvořila skupinu lékařů, kteří měli ve městě svoji vlastní lékařskou praxi (13). Vcelku překvapujícím je počet zubních lékařů a zubních techniků a techniček (z celkového počtu 12 dentistů byly 2 dentistky). Velký počet zaujímá také skupina lékárníků – farmaceutů (celkem 6). Další skupinou jsou lázeňští pracovníci (celkem 5).

---

²⁹¹ Tamtéž, s. 74.

²⁹² Tamtéž, s. 80.

Porodních asistentek se do sčítacích archů promítlo celkem 7 – všechny byly vdané nebo vdovy a starší 30 let.

Živnostník

Když byste šli v Pardubicích na přelomu 19. a 20. století na procházku po Královské třídě (třída Míru), nebo náměstí Viléma z Pernštejna (Pernštýnské), zcela jistě byste cestou míjeli celou řadu menších či větších živností a obchodů, které tvořily ekonomickou a hospodářskou základnu města. V této podkapitole jsem se snažila zachytit živnostníky, tedy samostatně výdělečně činné podnikatele, kteří vlastnili svoji vlastní živnost a ta byla jejich hlavním příjmem. Do této kategorie jsem nezahrnula obyvatele pracující v obuvnictví, pro které jsem vytvořila vlastní kategorii a pracovníky v pohostinství. Ač jsem si vědoma, že řada kategorií se zcela logicky různě protíná, snažila jsem se vždy podchytit charakter kategorie a její hospodářskou základnu.

Od 19. století stoupal úměrně počet vzdělaných dívek a jejich nároky na své životní uplatnění byly v rámci emancipace mnohem vyšší v roce 1921, než například v roce 1850. Než se ženy a dívky mohly stát samostatnými živnostnicemi a vést podnik na úrovni podniků vedených muži, vedla k tomu dlouhá a trnitá cesta. Ve zkratce, ale opravdu hodně velké zkratce, se dá říct, že do konce 19. století se jednalo převážně o vdovy, nebo manželky podnikatelů, které se samy mohly angažovat v podnikatelské sféře. Ve větší míře se jednalo právě o ty vdovy.

Ráda bych na tomto místě uvedla například případ Františky Prokopové, vdovy po Josefu Prokopovi staršímu. Josef Prokop starší měl od 70. let 19. století v Pardubicích na dnešním náměstí Republiky v místech, kde dnes stojí městské divadlo, hodinářskou živnost. K této živnosti po čase připojil také slévárnu na razítka a přesunul celý závod na dnešní Palackého třídu. V následujícím desetiletí závod kompletně mění svoji orientaci na zemědělské stroje. Josef Prokop ale v roce 1880 umírá a závodu se ujímá jeho žena Františka. Ačkoliv ji dle knihy Petra Borovce *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*²⁹³ přátelé tento krok rozmlouvali a radili jí, aby podnik prodala, ona udělala opak. V následujících letech z podniku vytvořila nadnárodní továrnu, která v roce 1898 byla na příčkách továren se zaměřením na konstrukce a

---

²⁹³ BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice: Městské knihy, 2007. s. 88.

zařízení mlýnů. Její podnik získal také řadu zahraničních ocenění na světových výstavách (v letech 1882, 1885, 1901 a 1904). V roce 1905 převzal podnik její syn Josef Prokop mladší.²⁹⁴

Celkový počet obyvatel Pardubic starších 18 let, kteří svoje zaměstnání určili jako *živnostník*, bylo v k 15. únoru 1921 celkem **868** (624 mužů a 244 žen). Z celkového počtu obyvatel je to tedy **4,2** %.

Ženská práva po roce 1918 v Československé republice nabyla úplně jiné úrovně, než na počátku 20. století. Ženské emancipační hnutí v českých zemích je definováno jako umírněné²⁹⁵, ale s velice dobrými výsledky. Volebního práva dosáhly ženy v nově vzniklé Československé republice jako jedny z prvních v Evropě. Rovněž se ve státní ústavě zrovnoprávnilo postavení muže a ženy a žena – podnikatelka se tak stala občankou s plnými právy, stejně jako do té doby byli všichni muži.²⁹⁶ Do tohoto okamžiku žena nesměla bez vědomí svého muže provozovat živnost, nebo obchod.

V roce 1921 se v Pardubicích přihlásilo celkem **244** žen – živnostnic. Z celkového počtu živnostníků tvořily tedy ženy **28,1** %, což je na první poválečné roky vcelku dobrý výsledek. Nejčastějšími živnostmi, kterou ženy ve městě provozovaly, byla živnost **krejčovská** a **švadlenská** (celkově 36 živnostnic krejčovských a 60 švadlenských), dále se objevovaly více specializované obchody, které se ale stále daly zařadit do odvětví oděvního, jako například: **modistky** (3 živnostnice), **vyšivačky** (4 živnostnice), majitelky **galanterních** obchodů a obchodů se **střížním** zbožím (6 živnostnic), nebo majitelky **módních salónů**, které se již mohly specializovat na zákaznice z vyšších vrstev (7 živnostnice).

Mezi dalšími živnostmi bychom mohli upozornit na různé typy obchodů – celkem **29** živnostnic vlastního různé potravinové obchody (koloniál, obchody se zeleninou, s mlékem) živnost **pekařská** (6 pekařek živnostnic), nebo **holičské** závody (celkem 3 živnostnice). Mezi méně obvyklé živnosti provozované ženami patřily k roku 1921 v Pardubicích například živnost kamenická, pohřebnická, sedlářská, nebo truhlářská. Tyto spíše mužské profese vedly vdovy, které živnost provozovaly s největší pravděpodobností po svých mužích (celkem 10 vdov ve vedení dílen).

---

²⁹⁴ Tamtéž, s. 89.

²⁹⁵ LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. s. 450.

²⁹⁶ BAHENSKÁ, M. – HECZKOVÁ, L. – MUSILOVÁ, D. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*. České Budějovice, 2017. s. 129.

Tyto počty jen podporují myšlenku v knize *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, kde autorky uvádějí, že

„Často pracovaly v živnostech charakteristicky vycházejících z domácí práce, ze starosti o dům nebo týkající se zase žen – živnosti jako pronajímání pokojů, bytů, služby v pohostinství, různé typy potravinářských výrob a malé jednotlivé živnosti sloužící ženám; častěji švadlenky než dámské a dětské krejčově.“²⁹⁷

Tabulka č. 15 Rozdělení žen – živnostnic dle rodinného stavu

svobodná	provdána	vdova	rozluka či rozvod
100	74	57	9

Výše uvedená tabulka pomalu ale jistě narušuje fenomén, který byl daný do roku 1918. Většina žen živnostnic byly povětšinou provdány, nebo byly vdovami. Při rozdělení žen živnostnic dle rodinného stavu jasně vidíme, že přibývalo dívek, které se pokoušely o vlastní živnostnickou činnost ještě před sňatkem (celkem 57 dívek bylo do věku 30 let), nebo žen, které provdány vůbec nebyly a živily se samy.

Po roce 1859 byl zrušen zastaralý cechovní systém a možnosti uplatnění se v různých podnikatelských činnostech byly značně rozvolněny. Císařským patentem č. 227 ř.z. byl vydán nový Živnostenský řád. Staré cechovní pořádky nahradila živnostenská společenstva a živnost poté mohl provozovat v podstatě kdokoliv.²⁹⁸ Tato přílišná volnost vedla ale časem k poklesu kvality výrobků, proto byl vydán zákon o svobodné živnosti z roku 1883. Zde byly plně charakterizovány podmínky provozování živnosti, zavedla se povinnost profesně se vzdělávat.

Živnosti byly tedy od roku 1883 rozděleny na 2 kategorie (svobodné a řemeslné), od roku 1907 přibyla třetí kategorie – živnosti koncesované. Pro provozování řemeslné činnosti bylo potřeba mít určitou praxi, výuční listy. K volným živnostem nebyla potřeba žádného dokladu o vyučení,

---

²⁹⁷ Tamtéž, s. 134.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 132.

ani o praxi. Od roku 1907 přibyla také třetí kategorie – koncesované živnosti – které byly sledovány úřady a jejich počet byl regulován.²⁹⁹

Mezi nejčastější živnosti provozované v Pardubicích k 15. únoru 1921 bez rozdílu pohlaví byly následující:

Tabulka č. 16 Rozdělení živnostníků dle profesí

krejčí	125
truhláři a soustružníci	45
řezníci a uzenáři	41
obchodníci s potravinami	26
pekaři	25
malíři a natěrači	25
holiči a kadeřníci	23
zahradníci	13
majitelé galanterií	9
obchodníci s kůžemi a kožešinami	8
cukráři	7
lahůdkáři	6

²⁹⁹ Autorka v jedné ze svých seminárních prací narazila na případ, kdy se reguloval počet povolených živností sodovkářských a například v roce 1925 byly v Pardubicích povoleny pouze 3 (Státní okresní archiv Pardubice).

zlatníci	6
advokáti	6
klempíři	6
kloboučníci	6
hodináři	4

Další živnosti, které se do tabulky nedostaly, ale v roce 1921 byly v Pardubicích provozovány byly například: nožíři, povozníci, výrobci hudebních nástrojů, hracích strojů, brašnáři, cihláři, výrobci vah, lakýrníci, výrobci kol, opraváři kol, výrobci a opraváři šicích strojů, varhanáři, nebo například instalatéři. Spektrum různých živností je opravdu veliké a zcela určitě by vystačilo na samostatnou práci.

Můžeme se z těchto čísel pokusit vytvořit nějaký závěr? Zcela rozhodně vidíme velký potenciál v textilním průmyslu, kdy počet živnostníků, kteří se zabývali krejčovstvím je na samém vrcholu pomyslné pyramidy. K velkému množství krejčích a krejčovských bychom mohli přidat také přidružené profese jako kloboučníci, obuvníci (rozebráni samostatně), obchod s galanterií, knoflíkáře, prodavače nití, kožešníci, prodavače kůží, nebo vzhledem k tehdejší módě také výrobce holí.

Naopak vcelku překvapujícím výsledkem je zastoupení natěračů a malířů pokojů (celkem **25**). Můžeme tu hovořit o viditelně se projevující stavitelské vlně? Troufnu si říct, že i v dnešní době je 25 živnostníků žijících se malířstvím a natěračstvím poměrně vysoké číslo. Shledat alespoň částečně udivující můžeme i vysoký počet řezníků, který na Pardubice činil 41 osob. Zde můžeme alespoň váhavě usuzovat, že poválečný stav zásob a jejich nedostatek se mohl již v únoru 1921 zlepšovat. Jak jinak by se mohlo tolik živnostníků řezníků uživit v jednom městě?

Výsledky sčítání lidu 1921 v Pardubicích

Jak už jsme si přiblížili v kapitole o průmyslu, Pardubice se živelně rozvíjely hlavně od poloviny 19. století. V roce 1869 bylo při prvním moderním sčítání lidu³⁰⁰ bylo v Pardubicích sečteno dohromady **12 925** (domácích i cizích, není rozlišeno) obyvatel. Při sčítání lidu v roce 1921 bylo v Pardubicích sečteno celkem **24 831** obyvatel.³⁰¹ Do tohoto sčítání lidu byl zahrnut vždy aktuální počet lidí, kteří se ve městě z 15. na 16. února zdržovali. Nemohl tento systém ovlivnit statistiky sčítání obyvatel v celém Československu? Pokud skutečně byli sečteni jen tito lidé, dost snadno se tyto statistiky mohly posouvat o celé tisíce.

Při vlastním badatelském vyhodnocení sčítacích archů jsem sečetla **20 596** obyvatel. Vynechala jsem hosty v domácnostech, kteří byli na návštěvě na pár dní, hosty v hotelích, penzionech, vojáky, kteří v Pardubicích byli pouze přechodně na splnění své povinné služby, nemocné v okresní nemocnici, u kterých nebyl možný zjistit trvalý pobyt, přechodné vojáky a uprchlíky v karanténě. Dále je potřeba upozornit na možné ztracené či zničené archy. Dle konečných výsledků, kdy jsem od oficiálního sčítacího výsledku odečetla své badatelské výstupy a všechny, které jsem se rozhodla do sčítání nezahrnout, je ztracených patrně okolo 1 500 údajů.

Zároveň je třeba si připomenout, že stejně tak, jako jsem já sama odečetla cizí obyvatelstvo, další množství Pardubicích občanů mohlo být na různých místech v Československé republice i zahraničí.

Z celkového počtu obyvatel Pardubic jich počítat jako ekonomicky aktivní. Děti do 6 let (0-5) bylo sečteno celkem **1194** (612 chlapců a 625 dívek). Děti narozených po válce (budeme počítat děti narozeného od ledna roku 1919) bylo 594 (292 chlapců a 302 dívek). Za posledních 6 let se tedy narodilo (a zůstalo naživu) od roku 1921 celkově 1194 dětí a skoro jak polovina dětí z tohoto počtu se narodila v posledních 2 letech od konce války.

Děti ve věkové kategorii 6-18 let bylo sečteno celkem **5 481** dětí a adolescentů (2 745 chlapců a 2 526 dívek). Ve skupině zbylé, tedy obyvatelé Pardubic starší 18 let, bylo sečteno celkem **13 921** (7 072 žen a 6 849 mužů).³⁰²

---

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. Praha: Český statistický úřad, 2006. s. 524.

³⁰² Viz. příloha č. 10 graf č. 1

Počet obyvatel Pardubic byl při sčítání lidu v roce 1881 celkově **10 094** (4 868 mužů a 5 226 žen).³⁰³ V tomto sčítání lidu v celkových výsledcích zveřejněných po sčítání se již rozlišuje domácí a cizí obyvatelstvo (domácího obyvatelstva bylo 10 094 jak jsem zvedla v hromadném souhrnu a cizího, tedy obyvatelstva v Pardubicích sídlícího pouze na čas, bylo 198). Obecní přehled v roce 1881 uváděl také počty pardubických občanů aktuálně nepřítomných, a dokonce jejich rozdělení dle území, ve kterém se vyskytují. Tento obecní přehled jsem nenašla k žádnému jinému roku sčítání lidu. Mezi lety 1869 (12 925 obyvatel) a 1881 (celkově i s cizím obyvatelstvem 10 292) klesl počet obyvatel o 2 633. Do roku 1921 se počet obyvatel prudce zvýšil o celkem 14 539. Pokud bychom počítali stálý počet obyvatelstva, s kterým jsem pracovala ve své práci já, a stálý počet obyvatel udaný v roce 1881, byl by to přírůstek o celkem **10 502** obyvatel. Prudký nárůst obyvatelstva úměrně stoupá v letech po rozšiřování železnice a zakládání prvních velkých průmyslových podniků.

Obyvatele bychom si mohli rozdělit také mezi jednotlivé městské části. Největší stavební vývoj prožívalo od poloviny 19. století Zelené Předměstí a jeho počet obyvatel je také nejvyšší. Do této oblasti byla také připojena řada *okrajových* částí, jako Přerovsko, nebo Jesničanky. Celkový počet obyvatel Zeleného Předměstí byl **12 966**. Druhou největší městskou částí dle obyvatel bylo Předměstí Bílé, z největší části na pravém břehu řeky Chrudimky. Celkový počet obyvatel zde byl **4 982**. Třetí největší městskou částí bylo Staré město, část, kterou se nám zachovala do dnešních dnů v prakticky stejné podobě. Zde bylo sečteno celkem **1 789** lidí. Předposlední částí, která byla oddělena a vnímána jako část města, byla karanténa. V době sčítání lidu zde bylo celkem **672** lidí ubytovaných v nouzových obytných domech. Nejmenší městskou částí se stal zámek a Příhrádek s celkovým počtem **187** obyvatel.³⁰⁴

Další velmi zajímavou otázkou může být podíl obyvatel žijících v Pardubicích od narození a podíl obyvatelstva přistěhovaného dle let. Z celkového počtu obyvatel uvedlo **6 268** obyvatel, že ve městě žijí od narození (což souhlasilo také s místem jejich narození). Celkem **1 254** obyvatel Pardubic rok svého příchodu do města neznalo, nebo ji vůbec neudalo. Mezi lety 1839 (tedy od ženy, která se přistěhovala v tomto roce a jedná se o nejstarší údaj) a 1899 se přistěhovalo celkem **2 689** obyvatel. Z tohoto počtu do roku 1869 celkem 145 obyvatel, do roku 1881 celkem 378 obyvatel. Největší přírůstek do roku 1900 byl tedy mezi lety 1881 a 1900 (celkem 2 166). Tento údaj také odpovídá celkovému nárůstu obyvatel. Celkově **5 068** obyvatel

---

³⁰³ *Místní přehled kr. města Pardubic s pojmenováním ulic, naznačení starých a nových čísel domů, jich vlastníků a výsledek sčítání lidu roku 1881.* V Pardubicích, 1881.

³⁰⁴ Viz. příloha č. 11 graf č. 2

se potom přistěhovalo do města mezi lety 1900 a 1914, během první světové války to bylo obyvatel **2 031** (za léta 1915, 1916, 1917 a 1918) a po konci první světové války (za léta 1919, 1920 a do 15. února 1921) celkem **3 286** obyvatel.³⁰⁵ Z celkového počtu obyvatel bylo tedy přistěhováno, či neudalo rok přistěhování celkem **69,6** %.

V náboženské otázce nám výsledky sčítání lidu daly jasně najevo, že Pardubice v roce 1921 nespĺňovaly očekávání široké protestantské veřejnosti a nově vzniklé Církve Československé. Celkově bylo v Pardubicích sečteno **16 170** lidí v jedné z konfesí (českobratrské 705, Československé 1868, ostatních 260, římskokatolické 12 827 a 510 židovské víry). Již 4 426 obyvatel již stihlo z církve vystoupit a nehlásili se ani k jedné z konfesí.³⁰⁶

Ačkoliv byl v roce 1910 vynechán ze sčítání lidu dotaz na *debilitu*, i tak se ve sčítání lidu roku 1921 lidé pokusili tento fakt do svých údajů zanést (celkově 3x). Stejně zanašeli do sčítacích archů poznámky o nízkém platu, o životních podmínkách, nebo důvodech své pracovních neschopnosti. Setkala jsem se s poznámkami typu „*suroviny ku výrobě papírových špiček drahé*“, nebo „*tento domek mám po rodičích*“, či „*manžel je nezvěstný*.“ Lidé se zkrátka snažili svoji životní situaci jakýmkoliv způsobem dát někomu vědět. Ohledně nezaměstnaných se drtivá většina z nich do archů snažila zaznamenat svoji předchozí práci, nebo svoje vyučení. V některých případech dokonce uváděli přesný časový rozptyl, kdy jsou bez práce, nebo poznámky o tom, že se novou práci snaží najít.

Hospodářská a ekonomická základna se v Pardubicích k 15. únoru 1921 pohybovala převážně mezi pár velkými průmyslovými podniky (celkově zde bylo 1695 dělníků a 170 úředníků pracujících v továrnách, tj. spíše spadajících do sektoru soukromého úřednictva) a živnostníky s jejich zaměstnanci (celkově zde bylo 868 živnostníků a 958 pracovníků v živnostech a obchodech). Mezi živnostníky musíme na tomto místě započítat také samostatnou kategorii obuvníků (celkově 101 živnostníků) a majitelé pohostinství (celkově 31 živnostníků). Můžeme tedy říct, že v roce 1921 pracovalo v Pardubicích v samostatné živnosti přesně **1 000** živnostníků, tj. **4,9** % z celkového počtu obyvatel města. Pro těchto tisíc živnostníků pracovalo celkem **1 119** pracovníků v živnostech (vypočteno z kategorie pracovníků v živnostech, pracujících v obuvnických živnostech a v pohostinských živnostech) a celkem **205** soukromých úředníků v živnostech. Celkový počet pracujících v živnostech při sečtení všech výše zmíněných kategorií je **2 324**, tj. **11,3** % z celkového počtu obyvatelstva. Obyvatel pracujících

---

³⁰⁵ Viz. příloha č. 12 graf č. 3

³⁰⁶ Viz. příloha č. 13 graf č. 4

v továrnách na dělnické či úřednické pozici bylo celkově **1 865**, tj. celkově **9,1 %** z celkového počtu obyvatelstva.

Další velmi bohatou kategorií, která ve své podstatě skutečně začlenila Pardubice do *železničního* města, byl počet pracovníků u dráhy. Celkově zde bylo **774** pracovníků (712 mužů a 62 žen). Při pohledu na rok příchodu všech těchto pracovníků do Pardubic bychom zjistili, že celkově pouze 132 z nich se v Pardubicích narodilo a 642 se do Pardubic přistěhovalo. Z přistěhovaných obyvatel jich přišlo před první světovou válkou celkem 485 a 157 po první světové válce.

Velmi výraznou složkou obyvatelstva se ukázalo být poštovní odvětví. Z celkového počtu obyvatelstva jich celkem **518** pracovalo v poštovní sféře, tedy ve státním sektoru. Z tohoto celkového počtu pracovníků se jich celkem 82 v Pardubicích již narodilo, 83 se jich přistěhovalo do roku 1900, 135 se jich přistěhovalo mezi lety 1900-1914, během první světové války jich přibylo celkem 41 a po vzniku republiky celkem 177. Po vzniku republiky zde můžeme vidět rapidní nárůst pracovníků v poštovníctví vlivem přemístění Ředitelství pošt a telegrafů do Pardubic v roce 1919.³⁰⁷

Pokud bychom se chtěli zaměřit rozdělení obyvatel Pardubic dle pohlaví, hovoříme o celkovém počtu **10 223** žen a dívek, tj. celkem **49,6 %** celkového počtu obyvatel. Z tohoto počtu obyvatel jich celkem 4 114 žen v domácnosti, 2 180 pracujících v různých profesních odvětvích, 1 253 začek, studentek a učnic. Celkově 2 676 dívek či žen spadá do kategorie bez zaměstnání, či nepracujících (do 6 let či v pokročilém věku). Závěrem můžeme říct, že největší podíl žen starších 18 let spadal do kategorie žen v domácnosti, tedy ženy ekonomicky neaktivní a starající se pouze o domácnost. Zvyšoval se ale počet žen, které pracovaly a zapojovaly se do ekonomické základny města.

Zvláštní kolonku jsem se v databázi rozhodla vytvořit pro počty dětí v domácnostech. Ve většině případů jsem děti přiřazovala k jejich matce, v případech vdovců byly počty dětí připojeny k jejich osobě. Zachytila jsem všechny děti bez rozlišení věkových kategorií, které stále bydlely u svých rodičů. Největší počet dětí jsem v domácnostech zaznamenala 10 (u jedné domácnosti), 9 dětí se potom vyskytovalo ve třech domácnostech, 8 dětí bylo již v pěti

---

³⁰⁷ Viz. příloha č. 14 graf č. 5

domácnostech, 7 dětí měli v celkově 15 domácnostech. Počet dětí klesal úměrně s růstem domácností.

Do grafu č. 6 jsem vložila počty dětí v domácnosti, ačkoliv je znovu třeba upozornit, že tato čísla jsou platná k 15. únoru 1921 a řada dětí může být v jiných městech za různými účely (návštěvy, studující atd.).³⁰⁸

---

³⁰⁸ Viz. příloha č. 15 graf č. 6

Závěr

Při výběru a následném zvolení tématu diplomové práce jsem měla jasno hned ve dvou věcech. Chtěla jsem poznat Pardubice krátce po vzniku samostatného Československa. Mé druhé přání bylo ukázat to v poutavém a badatelsky originálním textu, který zaujme každého, kdo se zajímá o demografii a historii Pardubic. Jsem si zcela jistá, že první úkol jsem splnila. Poznala jsem město, četla jsem adresy ulic, kterými chodím dodnes, přemýšlela nad osudy lidí, kteří žili ve stejném městě jako já před 100 lety a vyplňovali podobný sčítací arch jako já tento rok. Někdy se stalo pročitání sčítacích archů skoro až osobní, intimní záležitostí a mnohdy jsem měla co dělat, abych z 20. let 20. století dostala zpátky do století přítomného.

Československá republika se v prvních letech po svém zrození jako nástupnický stát Rakousko-Uherské monarchie potýkala s řadou problémů. Prvním z nich byla naděje a víra lidí, kteří mnohdy nasazovali své vlastní životy za vznik samostatné Republiky Československé. Mnozí z nich věřili, že zánik Rakouska-Uherska přinese lepší životní podmínky, zúčtování pro napáchané křivdy, naplnění snu o samostatném českém národu. Poválečné časy ale nepřinesly blahobyt a hojnost pro všechny. Konec války byl plný hladu, chudoby, ztráty a rozčarování.

Pardubice byly město s rychle rostoucím počtem obyvatelstva, jak jsem uvedla hned na několika případech. S příchodem železnice a možností mnohem širšího uplatnění poštovníctví na železnici se do Pardubic stěhovala řada nových živnostníků s vidinou většího obchodního uplatnění. Spojením železnice a pošty vznikla kombinace, jejíž potenciál dokázala obchodně využít řada firem. Hlavní železniční cesta tak měla k roku 1921 velké množství železničních vleček, které vedly do menších či větších podniků blízko trati.

Rozpad Rakousko-Uherské monarchie a vznik nových samostatných států byla situace ne určitě ojedinělá vzhledem k historii, ale rozhodně naprosto nečekaná. Území nově vzniklého Československa bylo dědicem velmi vyspělé ekonomické základny. Na jeho území se rozkládalo 60-70 % veškeré výrobní kapacity bývalého Rakouska-Uherska.³⁰⁹ Nebyla to ale

---

³⁰⁹ LACINA, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. s. 23. Od stejného autora k československé ekonomice také LACINA, Vlastislav. *Formování československé ekonomiky 1918-1938*, Praha 1985.

jistota naprostého ekonomického a hospodářského rozkvětu. Bylo třeba obnovit mezinárodní úmluvy, obchodní vztahy a překonat poválečnou krizi.

Nový nastupující stát se ale musel vyrovnat také s nepokojem v řadách svých občanů. Hned v několika městech v Československu vypukly *hladové bouře*, stávky, které vedl nespokojení občané. Nastala situace tak podobná mnohým událostem v dějinách, kdy jedno zřízení vystřídalo druhé. Podřízení si v mnohých situacích vyřizovali své domnělé účty s výše postavenými vedoucími. Velice trefně to vystihuje Zdeněk Kárník: „*V některých, zvláště dříve militarizovaných podnicích, ve kterých se za požadavky pronásledovalo a za stávku bylo vězení nebo odeslání na frontu do zvlášť vybraných úseků, si dělníci vyřizovali účty s řediteli i některými mistry či naddělními, známými z válečných dob jako nemilosrdnými pohaněči. Ne že by je zabíjeli, ale nezřídka je potupně vyváželi na trakaři před bránu.*“³¹⁰

Nejsem si vědoma, že by se po vzniku republiky odehrávala nějaká podobná hladová bouře i v Pardubicích, odehrála se tu ale zcela jistě ke konci války, 4. června 1918.³¹¹ Obyvatelé Pardubic se dozvěděli o vlcích se zásobami slaniny, které projížděly městem a od 8. hodin ranní se dožadovali rozdělení těchto zásob mezi lid. Nebylo jim samozřejmě vyhověno a dav lidí čítající až 2 tisíce osob brzdil železniční dopravu. Všechny tyto události by byly zažehnány bez větších následků, bohužel ale došlo k večeru k nehodě, kdy pochodující uherští vojáci zajali ženu a vlivem nešťastných okolností, kdy jednomu členu posádky zřejmě omylem vystřelila pistole, začali vojáci do davu lidí střílet. Tři mrtvé, dvanáctiletého Oldřicha Kudrnu, profesora Josefa Slezáka a koželuha Františka Hatleho dodnes připomíná pamětní deska nad podchodem v Sladkovského ulici.

Sčítání lidu roku 1921 zachycuje město k 15. únoru v podobě, kdy již fungovaly takřka všechny nové úřady, pozemková reforma byla již v plném proudu a velkostatek Pardubice se stal minulostí. Město se rozrůstalo novými směry a vzhledem k velké bytové krizi, která zasáhla celé Československo, bylo díky zákonu č. 209/1920 Sb. o přechodných daňových výhodách osvobozeno velké množství nových staveb od daní. Svoji podobu za první republiky tak dostala především skoro celá nová vilová čtvrť na Bílém Předměstí.

---

³¹⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. s. 56.

³¹¹ ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*. Pardubice, 2016.

Zámek v Pardubicích, památku, kterou získal Muzejní spolek do svého pronájmu již v 80. letech 19. století nyní odkoupil po pozemkové reformě od hraběte Drascheho. O rok později odkoupili také hrad Kunětickou horu. Oba tyto objekty měly podstoupit rozsáhlou rekonstrukci. Ani u jedné z památek se ale tato rekonstrukce neuskutečnila v plné míře a dočkaly se jí až v 90. letech 20. století. Zámek v roce 1921 stále ještě obývala řada zaměstnanců velkostatku Pardubice, po jejich postupném vystěhování byl pomalu obnovován a zpřístupňován veřejnosti.³¹²

Pardubice se ve světle sčítání lidu roku 1921 jeví jako poměrně ekonomicky vyspělé město, které mělo svoji širokou řemeslnickou a obchodnickou základnu. Vysoký počet živnostníků velkého profesního rozpětí svědčí o stále pokračujícím vývoji města nejen směrem velkých továren a dělnictva. V plné míře se zde projevoval rozvoj poštovníctví a železnice, s nimi úzce spjatá vlna obchodních cestujících, nebo rozvoje různých dodávkových služeb. Emancipace žen se v roce 1921 projevovala stoupajícím počtem pracujících žen či dívek v různých pracovních odvětvích. Obyvatelstvo bylo převážně národnosti české a více jak polovina obyvatel byla vyznání římskokatolického. Pardubic se tedy netýkal ani jeden ze sledovaných fenoménů při sčítání lidu, tj. hlavně zjišťování národnosti a rozdílu v náboženství.

Dle mého úsudku jsem dokázala alespoň přibližně, jak to sčítací archy a možnosti diplomové práce umožňovaly, přiblížit situaci v Pardubicích v roce 1921. Sčítání lidu nabízí celou řadu nových badatelských možností, které mohou pomoci nahlédnout do užší společnosti Pardubic a pomoci pochopit vývoj města po světové válce.

---

³¹² Katalog výstavy 140 let pardubického muzea.

Resumé

Social and economic situation was not easy after the First World War. Czechoslovakia had to face many problems, it had to create its own administrative system and cope with the war which should have been the last one.

The first population census was held in February 1921 which should have found out the condition of the state after so cruel war as well as the economic and social situation. It was necessary to deal with many troubles for example the big flat crisis of the whole Czechoslovakia, the birth of new offices and transmission of old powers to a new republic and also the problem of unemployment. After the war there were many war sufferers, widows and orphans.

The population census in Pardubice was held on 15th and 16th February. In 1914 the family status, the date and place of birth, the right of domicile, religion, nationality, profession and literacy was being found out.

The supplement contains the analysis and evaluation of the results of the population census which were processed into a database and the results were evaluated. The data of the population census are stored in State Regional Archive in Pardubice in 20 files. The final results are put into context with the post-war development, economic situation in the Czechoslovakia and social development in Pardubice. Before the First World War Pardubice experienced a massive economic boom, the town was extricated from two royal towns.

Příloha č. 3. *Nouzové obytné domy na Čechově nábřeží, stav po dokončení, kolem roku 1923, fotografické sbírky, Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-F1-00006-001*

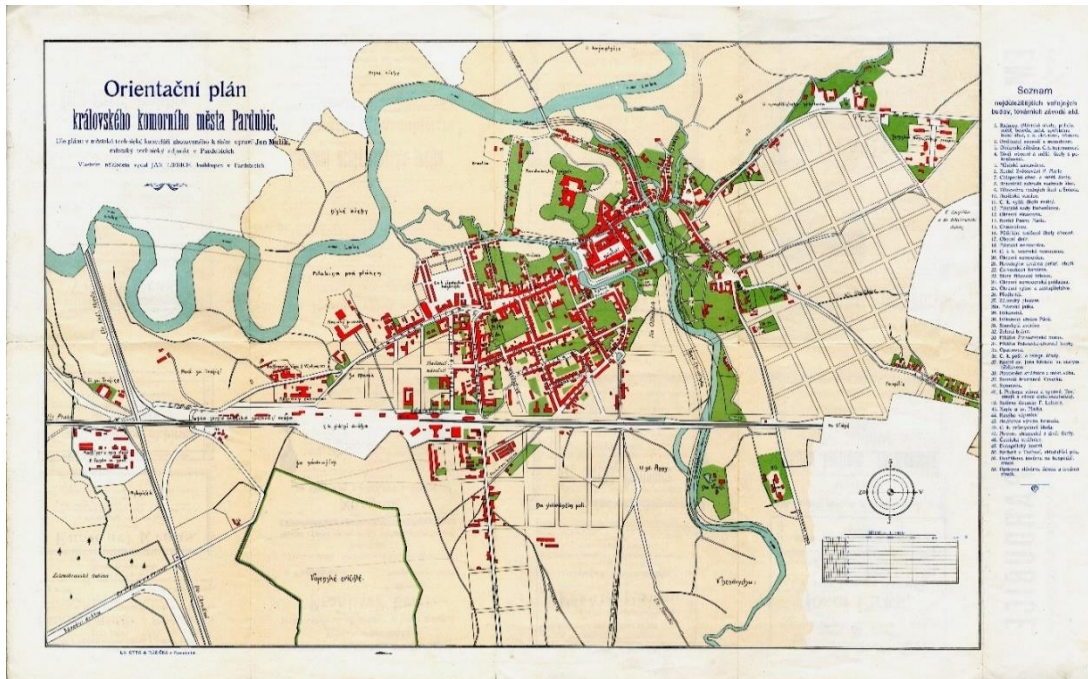

Příloha č. 4 *Nouzové bytové domy na dnešní Palachově ulici, kolem roku 1923, fotografické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-F1-00211-01*

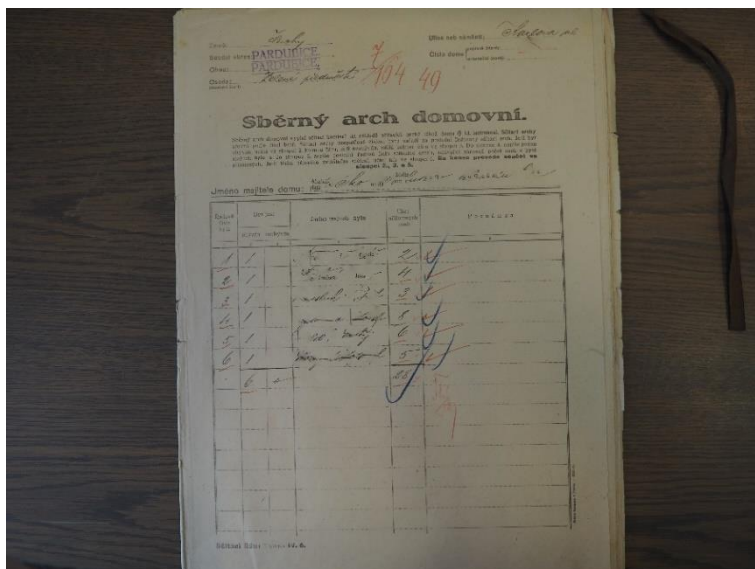

Příloha č. 5 *Orientační plán královského komorního města Pardubic, vydal Jan Liebich, Pardubice, sbírka mapy a plány, Východočeské muzeum v Pardubicích, inventární číslo T/M0554*

Příloha č. 6 a/b *Sčítací archy – ukázka pramene*³¹³

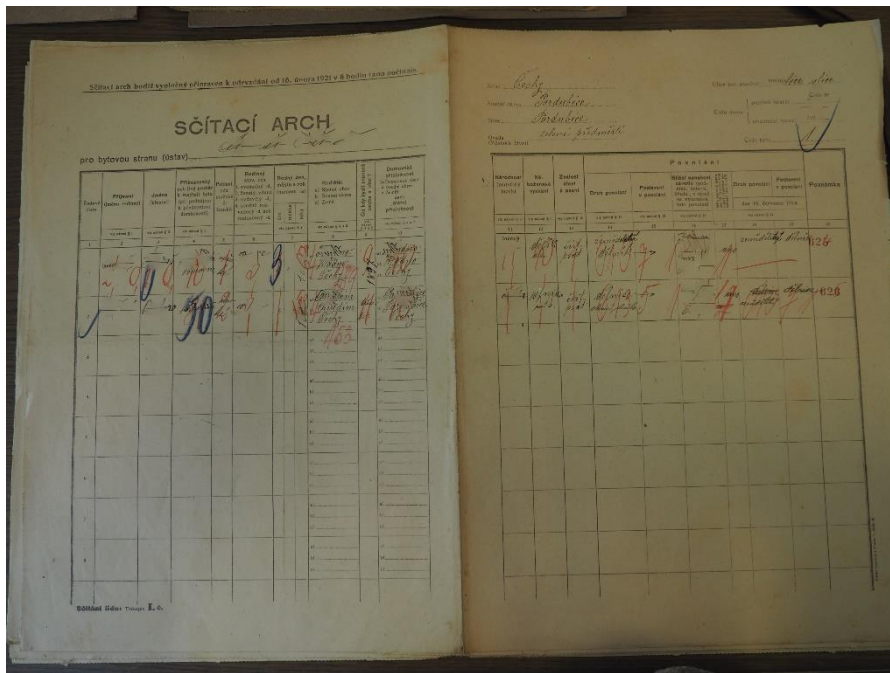
a – titulní list sčítacích archů

b – sčítací archy

³¹³ Citlivé údaje jsou rozmazány.

Příloha č. 7 Snímek synagogy v místech dnešní křižovatky na Masarykově náměstí a 17. listopadu, fotografické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-F1-00303-01

Příloha č. 8 *Staré nádraží*, kolem roku 1920, fotografické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-F1-00068-01

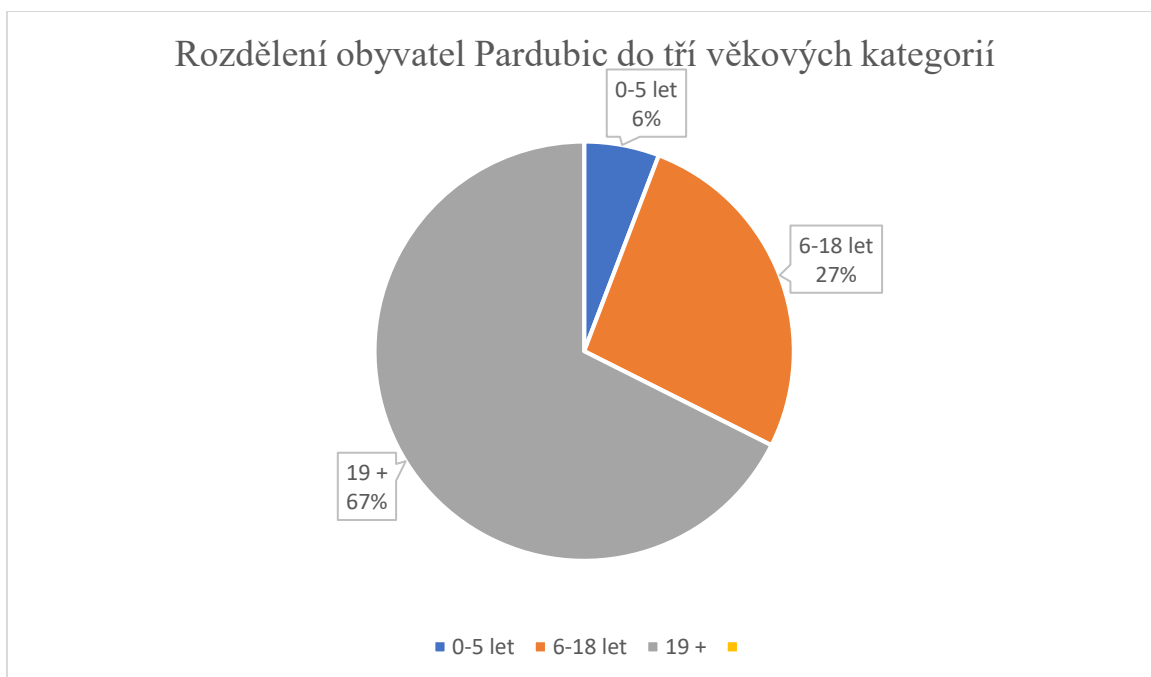
Příloha č. 9 *Filiálka Živnostenské banky na Královské třídě, dnešní obchodní dům Terranova*, fotografické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-F1-00631-01

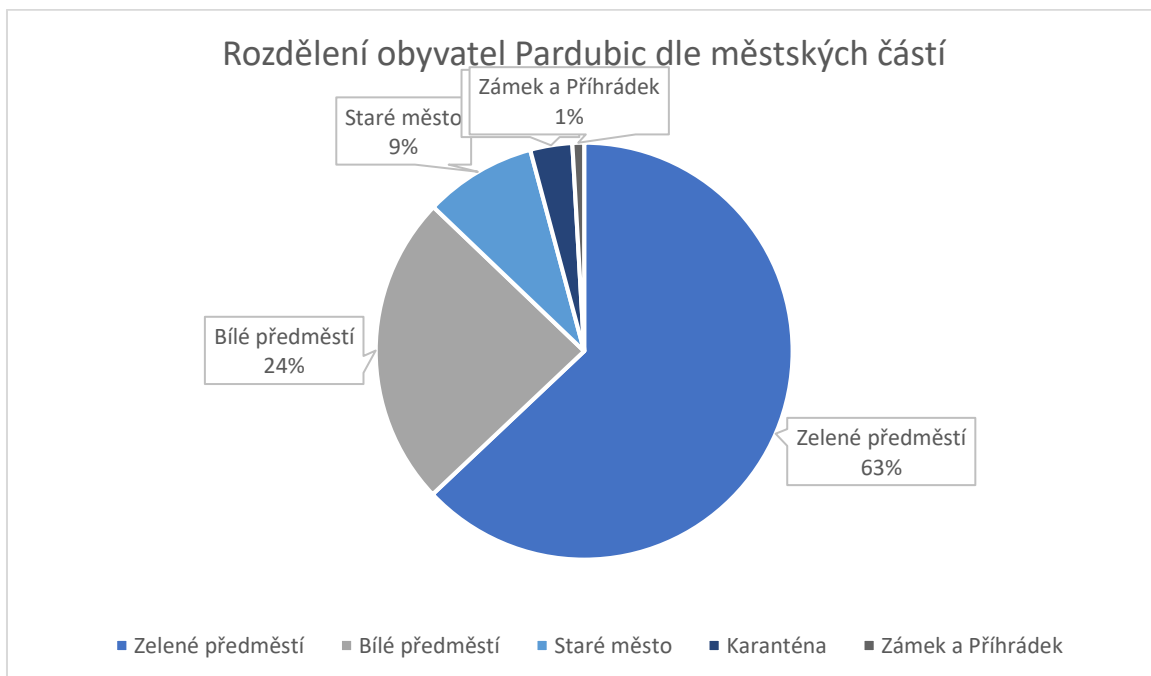
Příloha č. 10 *Dnešní náměstí Republiky, pohled na městskou spořitelnu, vpravo obchod Baťa,*
fotografické sbírky Východočeského muzea v Pardubicích, inventární číslo FA-P-03198-01

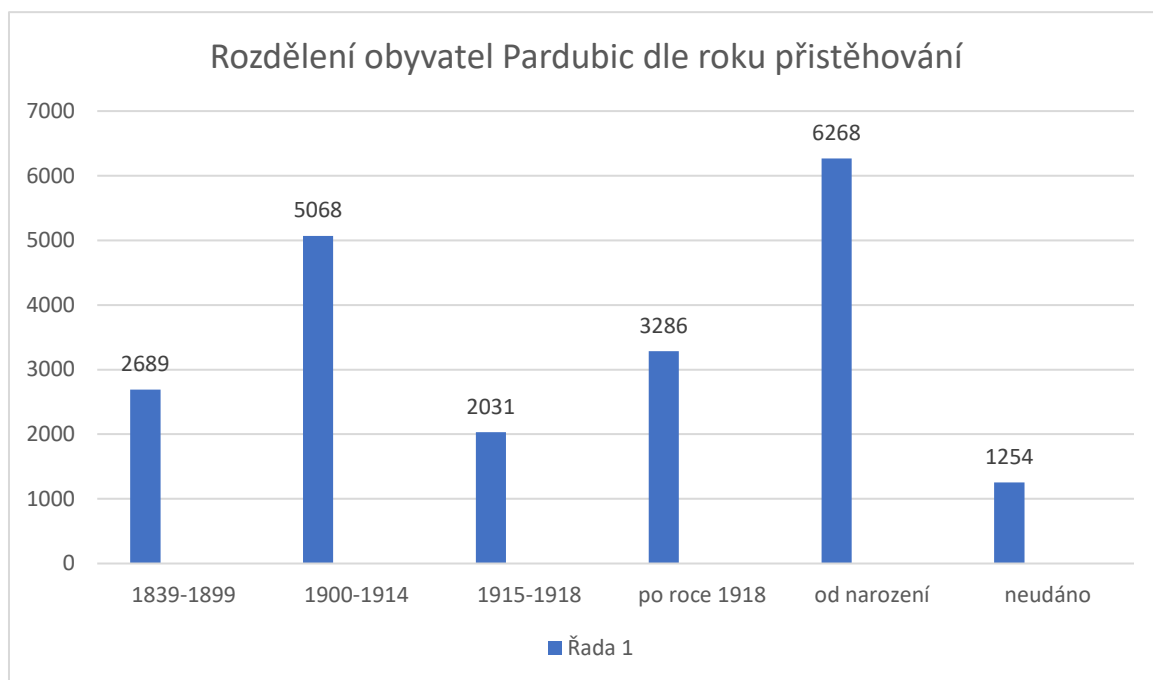
Příloha č. 11 Graf č. 1 Rozdělení obyvatel Pardubic dle věkových kategorií

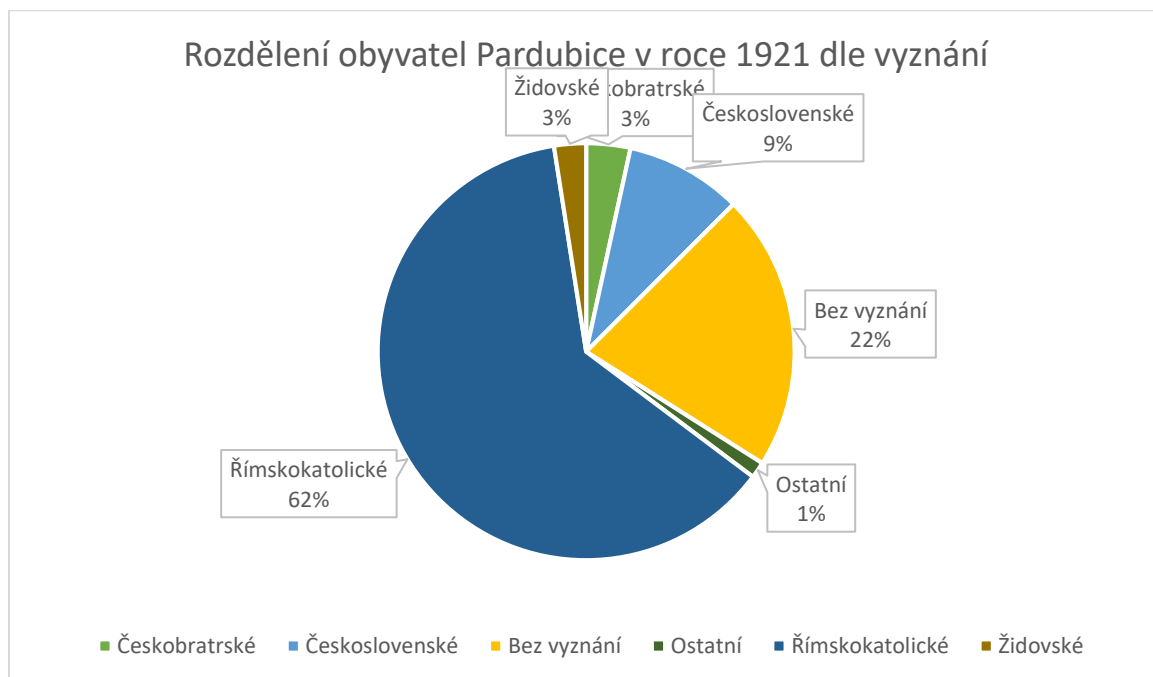
Příloha č. 12 Graf č. 2 Rozdělení obyvatel Pardubic do městských částí

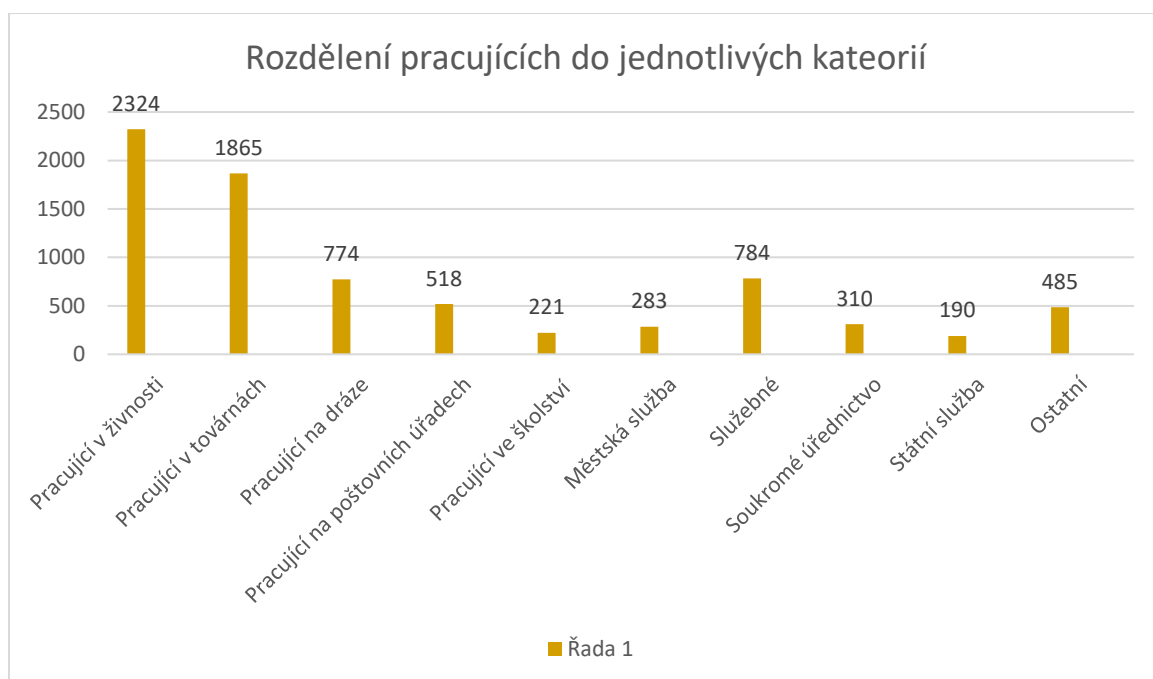
Příloha č. 13 Graf č. 3 Rozdělení obyvatel Pardubic dle roku přistěhování

Příloha č. 14 Graf č. 4 Rozdělení obyvatel Pardubice dle vyznání

Příloha č. 15 Graf č. 5 Rozdělení obyvatel Pardubic dle profesních kategorií³¹⁴

³¹⁴ Do tohoto grafu jsem zahrнула ekonomicky aktivní obyvatelstvo, tj. skutečně pracující, rozdělené do těch nejpočetnějších složek.

Prameny

- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 20.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 21.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 22.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 23.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 24.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 25.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 26.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 27.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 28.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 29.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 30.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 31.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 32.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 33.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 34.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 35.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 36.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 37.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 38.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 39.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, Sčítání lidu 1921, karton č. 40.
- Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv města Pardubic, kronika města Pardubic 1895–1933.

Státní okresní archiv Pardubice Archiv města Pardubic, Protokol o schůzích obecního zastupitelstva v Pardubicích 1918-1922, kn. 193, s.400.

Literatura

BAHENSKÁ, M. – HECZKOVÁ, L. – MUSILOVÁ, D. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, České Budějovice: Veduta, 2017. ISBN 978-80-88030-21-8.

BOHÁČ, Antonín. *Hospodářské a sociální poměry obyvatelstva republiky Československé ve světle sčítání lidu*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1923, Sbírka přednášek pořádaných Českou národohospodářskou společností v období 1922-23.

BOROVEC, Petr. *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2007. 227 s. Historie a současnost podnikání v regionech ČR. ISBN 978-80-86699-47-9.

BRONCOVÁ, Dagmar, ed. *Knihy o městě Pardubice*. Praha: Milpo media, 1999. Knihy o českých městech. ISBN 80-86098-12-5.

BUMBA, Jan. *České katastry od 11. do 21. století*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2318-1.

ČERNÝ, Karel et al. *Historická železnice v Pardubickém kraji*. Polnička: Tváře, 2020. ISBN 978-80-88041-27-6.

ČTVRTNÍK, P. – GALUŠKA, J. – TOŠNEROVÁ, P. *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Liberec, 2008. ISBN 978-80-86660-23-3.

DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985.

DVOŘÁK, Karel. *Město v městě zrozené*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Východočes. nakl., 1962.

HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-709-1.

HRSTKA, J. – ŘEHÁČEK, J. *Pardubické městské řeky, mlýny a mosty*. Klub přátel Pardubicka, 2015. 40 nečíslovaných stran. AB-Zet Pardubicka; sešit 57. ISBN 978-80-270-0413-3.

HOFMAN, J. – PALEČEK, J. – ŘEHÁČEK, J. *Historie pardubických městských částí, aneb, Z centra města na periferii*. Klub přátel Pardubicka, 2016. 216 stran. AB-Zet Pardubicka; sešit 71. ISBN 978-80-270-7036-7.

HRUBÝ, Vladimír. *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*. Pardubice, 2003. ISBN 80-85211-13-0.

HRUBÝ, V. – STANĚK, J. *Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích*. Pardubice, 2000. Památky Pardubic; sv. 1. ISBN 80-85211-08-4.

HRUBÝ, Vladimír et al. *Architektonické a stavební plány Pardubicka*. Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 1999. ISBN 80-902581-3-1.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav – LINKA, Jan, ed. *Kronika česká*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013. 1447 s. ISBN 978-80-200-2255-4.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Vyd. 1. Svazek XIII. 1918-1929. Litomyšl, 2000.

KOTYK, J. – KOMÁREK, P. *Baron Artur Kraus: (1854-1930): ke 160. výročí jeho narození*. Klub přátel Pardubicka, 2014. AB-Zet Pardubicka; 66. sešit. ISBN 978-80-260-9921-5.

KOTYK, Jiří. *Hotel Zlatá štika v Pardubicích: historie a současnost: (k 150. výročí pohostinství v budově)*. První vydání. Klub přátel Pardubicka, 2016. 55 stran. AB-Zet Pardubicka; sešit 72. ISBN 978-80-270-7073-2.

KOTYK, Jiří et al. *Pardubické restaurace a hotely: historie a současnost*. Pardubice, 2018. stran. ISBN 978-80-85211-46-7.

KLADIWA, Pavel et al. *Národnostní statistika v českých zemích 1880-1930: mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. Ostrava, Ostravská univerzita, 2016. ISBN 978-80-7422-549-9.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2017. ISBN 978-80-7277-563-7.

KŘÍŽ, Jaroslav. *Pardubický adresář pro průmysl, obchod a živnosti*, Pardubice 1931.

LACINA, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929*. 1. vyd. Praha: Historický ústav AV ČR, 2000. Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky. ISBN 80-7286-000-3.

LENDEROVÁ, Milena, ed. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Česká historie; sv. 21. ISBN 978-80-7106-988-1.

MAREK, Pavel. *Pernštejské ženy: Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2018. ISBN 978-80-7422-641-0.

Místní přehled kr. města Pardubic s pojmenováním ulic, naznačení starých a nových čísel domů, jich vlastníků a výsledek sčítání lidu roku 1881. V Pardubicích, 1881.

MACKOVÁ, Marie. *To byla c.k. trafika*. Praha: NLN, 2010. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 39. ISBN 978-80-7422-019-7.

MÜCKE, P. – RŮŽIČKOVÁ, R. – VANĚČEK, J. *Orlíčky dolů!: východní Čechy v dokumentech z období vzniku republiky*. Zámorsk: Státní oblastní archiv v Zámrsku, 2018. ISBN 978-80-906918-0-3.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993. Judaika; sv. 2. ISBN 80-900895-4-2.

Pod hvězdou Davidovou: Židé na Pardubicku od 16. století do současnosti: výběrový katalog k výstavě uspořádané ve Státním okresním archivu Pardubice v roce 2012 = Under the star of David: Jews in the Pardubice Region from the 16th century to the present: selective catalog of the exhibition organized in the State District Archive in Pardubice in 2012. Vyd. 1. Pardubice: Státní okresní archiv Pardubice, 2014. 178 s. ISBN 978-80-86487-09-0.

RŮŽKOVÁ, Jiřina a kol. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. Praha: Český statistický úřad, 2006. ISBN 80-250-1277-8.

LANGOVÁ, A. – RŮŽIČKOVÁ, R. *Stopy Židů v Pardubickém kraji = Traces of the Jews in the Pardubice Region = Ekvot ha-jehudim be-machoz Pardubice*. Druhé, přepracované vydání. [Pardubice]: Pardubický kraj, 2018. ISBN 978-80-904025-7-7.

ROSŮLEK, František Karel, ed. *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a místopisný obraz. Díl druhý. část první, Lid, jeho kulturní život a práce*. Pardubice, 1905-1907. s. 124.

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha: Státní úřad statistický, 1924.

SLABÝ, Jan. *Kluci ze Skřivánku, aneb, Malá dětská kronika věnovaná všem klukům od 10 do 100 let*. Pardubice: Renata Šoltová, 2017. 193 stran. ISBN 978-80-905296-2-5.

SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století: ideové, stavební a typologické proměny*. Praha: Artefactum, 2013. Epigraphica & sepulcralia. Monographica; 2. ISBN 978-80-86890-51-7.

ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic. I. díl*. Pardubice: Městský národní výbor v Pardubicích ve spolupráci s Krajským muzeem východních Čech, pracoviště Pardubice a Akademií J.A. Komenského, oblastní organizace Pardubice, 1990. ISBN 80-900069-1-4.

ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubic*. Pardubice, 2016. ISBN 978-80-85211-38-2.

ŠTÝBROVÁ, Miroslava. *Boty, botky, botičky*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Dějiny odívání. ISBN 978-80-7106-986-7.

THEIN, P. – PALEČEK, J. *Pardubice: Staré město, Město, Město v ohradě*. Pardubice: Společnost pro rozvoj Pardubicka, 2004. AB-Zet Pardubicka; seš. 33. ISBN 80-260-2924-0.

THEIN, Pavel et al. *Veselka: čp. 76 Zelené předměstí*. Pardubice. Klub přátel Pardubicka, 2008. 47 s. AB-Zet Pardubicka; seš. 45. ISBN 978-80-260-2930-4.

THEIN, P. – HUŇÁČEK, M. *Městské divadlo Pardubice*. Pardubice: Klub přátel Pardubicka, 2004. AB-Zet Pardubicka; seš. 34. ISBN 80-260-2925-9.

VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha, Rybka, 2012. ISBN 978-80-87067-21-5.

VÁCHA, František, ed. *Pardubice za světové války: kronika současných událostí*. V Pardubicích: Městský osvětový sbor, 1937.

Studie

MACKOVÁ, Marie. *Pardubice v době Josefského katastru (1785)* In: Východočeský sborník historický, 1993, č. 3, s. 109–114.

ŠAMANOVÁ, Gabriela. *Národnost ve sčítání lidu v Českých zemích* In: Naše společnost, Praha, 2005.

PODDANÁ, Jana. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – město Pardubice* In: Východočeský sborník historický 4, 1994. s. 91–102.

Bakalářské práce

LÁRYŠOVÁ, Pavlína. *Pardubická dívčí škola Vesna (1861-1949)*. Pardubice, 2009. bakalářská práce (Bc.). Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická.

Internetové zdroje

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rbo&datum=18520204&zoom=2&seite=00001109&x=10&y=11>

<http://specp.prf.cuni.cz/lex/134-1867.htm>

<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/43-pardubice/Pod%20B%C5%99%C3%ADzami/>

<https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1790&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Dru%C5%BEstevnictv%C3%AD>

https://www.czso.cz/csu/xe/mestske_obvody_v_pardubicich_v_datech_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011

<https://www.vcm.cz/vystavy-a-expozice/webove-vystavy/telegrafia-babicka-tesly/>